

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Підручник

Харків 2019

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Підручник

Харків 2019

Авторський колектив:

М.В. Сарапіна, кандидат технічних наук, доцент
В.А. Андронов, доктор технічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
С.Р. Артем'єв, кандидат технічних наук, доцент
О.В. Бригада, кандидат технічних наук, доцент
О.В. Рибалова, кандидат технічних наук, доцент

Рецензенти: доктор технічних наук, професор **В.О. Юрченко**, завідувач кафедри безпеки життєдіяльності та інженерної екології Харківського національного університету будівництва та архітектури;
доктор технічних наук, професор **Б.Б. Поспелов**, провідний науковий співробітник наукового відділу з проблем цивільного захисту та техногенно-екологічної безпеки НУЦЗ України;
кандидат юридичних наук, доцент **С.В. Размєтаєв**, доцент кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Сарапіна М.В.

Забезпечення екологічної безпеки: підручник / М.В. Сарапіна, В.А. Андронов, С.Р. Артем'єв, О.В. Бригада, О.В. Рибалова. – Х.: НУЦЗУ, 2019. – 246 с.

У підручнику розкрито питання правового та організаційного забезпечення екологічної безпеки. Особливу увагу приділено питанням національного і міжнародного нормативно-правового забезпечення екологічної безпеки, контролю та аналізу функціонування систем екологічної безпеки, регламентації діяльності та державним санкціям у сфері екологічної безпеки.

Підручник призначено для підготовки здобувачів вищої освіти, які навчаються на другому (магістерському) рівні вищої освіти в галузі знань 10 «Природничі науки» за спеціальністю 101 «Екологія».

ЗМІСТ

Вступ	7
Глава перша. Нормативно-правова база екологічної безпеки	9
Розділ 1. Державна екологічна політика	9
1.1 Екологічні проблеми України, що визначають стратегію державної екологічної політики	9
1.2 Мета, засади, принципи та інструменти державної екологічної політики	14
1.3 Стратегічні цілі та завдання	17
Список використаних джерел	22
Питання та завдання для самостійного контролю знань	23
Теми аналітичних оглядів	25
Розділ 2. Національна нормативна база екологічної безпеки	25
2.1 Правові засади національної екологічної безпеки	26
2.2 Законодавство, що регламентує здійснення різних видів діяльності з урахуванням питань забезпечення екологічної безпеки	33
Список використаних джерел	37
Питання та завдання для самостійного контролю знань	38
Теми аналітичних оглядів	39
Розділ 3. Тенденції розвитку міжнародної нормативної бази екологічної безпеки	39
3.1 Історія розвитку міжнародної нормативної бази екологічної безпеки. Міжнародні конференції у сфері охорони навколишнього середовища	40
3.2 Міжнародні організації, що займаються питаннями охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки	45
Список використаних джерел	50
Питання та завдання для самостійного контролю знань	51
Теми аналітичних оглядів	52
Розділ 4 Міжнародні конвенції з питань екологічної безпеки	53
4.1 Міжнародні конвенції з питань екобезпеки водного середовища	54
4.2 Міжнародні конвенції з питань транскордонної екобезпеки	57
4.3 Міжнародні конвенції, що регламентують інші питання екологічної безпеки	60
Список використаних джерел	63
Питання та завдання для самостійного контролю знань	65
Теми аналітичних оглядів	66
Глава друга. Контроль і аналіз функціонування систем екологічної безпеки	68
Розділ 5. Діяльність державних органів з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій	68

5.1 Державна система запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації	68
5.2 Діяльність Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій	72
5.3 Діяльність Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення.....	76
5.4 Діяльність Ради національної безпеки і оборони України.....	77
Список використаних джерел	79
Питання та завдання для самостійного контролю знань.....	80
Теми аналітичних оглядів.....	81
Розділ 6. Облік в екологічній безпеці.....	81
6.1 Державна система моніторингу довкілля	82
6.2 Кадастровий облік.....	86
6.3 Екологічна паспортизація.....	89
Список використаних джерел	92
Питання та завдання для самостійного контролю знань.....	93
Теми аналітичних оглядів.....	95
Розділ 7. Звітність в екологічній безпеці.....	95
7.1 Звіт проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві.....	95
7.2 Звіт про викиди забруднюючих речовин і парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів.....	98
7.3 Звіт про використання води.....	99
7.4 Статистичний звіт про утворення та поводження з відходами.....	101
7.5 Статистичний звіт про витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні платежі.....	103
Список використаних джерел	104
Питання та завдання для самостійного контролю знань.....	105
Теми аналітичних оглядів.....	106
Розділ 8. Екологічний податок і рентна плата.....	107
8.1 Екологічний податок.....	107
8.2 Рентна плата	110
Список використаних джерел	116
Питання та завдання для самостійного контролю знань.....	116
Теми аналітичних оглядів.....	117
Глава третя. Регламентація діяльності у сфері екологічної безпеки.....	119
Розділ 9. Ідентифікація джерел екологічної небезпеки.....	119
9.1 Класифікація джерел потенційних небезпек.....	120
9.2 Екологічне нормування.....	122
9.3 Порядок ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів та об'єктів підвищеної небезпеки.....	127
Список використаних джерел	130

Питання та завдання для самостійного контролю знань	132
Теми аналітичних оглядів	133
Розділ 10. Державний нагляд у сфері екологічної безпеки	134
10.1 Основні засади державного нагляду (контролю) у сфері екологічної безпеки	134
10.2 Структура державного екологічного нагляду	138
10.3 Нагляд за дотриманням екологічного законодавства правоохоронними органами України	140
10.4 Місцевий державний контроль у сфері екологічної безпеки.....	142
10.5 Спеціалізований контроль у сфері екологічної безпеки	144
Список використаних джерел.....	145
Питання та завдання для самостійного контролю знань	147
Теми аналітичних оглядів	149
Розділ 11. Дозвільна система у сфері екологічної безпеки	149
11.1 Правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи.....	150
11.2 Перелік дозвільних документів екологічного характеру.....	153
11.3 Порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів.....	156
Список використаних джерел.....	161
Питання та завдання для самостійного контролю знань	162
Теми аналітичних оглядів	164
Розділ 12. Державне регулювання ядерної та радіаційної безпеки	164
12.1 Законодавча база, що регламентує діяльність у сфері використання ядерної енергії	165
12.2 Правові та організаційні засади державного регулювання безпеки використання ядерної енергії	169
Список використаних джерел.....	175
Питання та завдання для самостійного контролю знань	175
Теми аналітичних оглядів	177
Глава четверта. Державні санкції у сфері екологічної безпеки	178
Розділ 13. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення	178
13.1 Екологічне правопорушення.....	178
13.2 Кримінальна відповідальність.....	181
13.3 Адміністративна відповідальність.....	184
13.4 Цивільна відповідальність	188
13.5 Дисциплінарна відповідальність.....	190
Список використаних джерел.....	191
Питання та завдання для самостійного контролю знань	192
Теми аналітичних оглядів	193

Розділ 14. Майнова відповідальність та штрафні санкції за екологічні правопорушення	194
14.1 Майнова відповідальність	195
14.2 Штрафні санкції за порушення законодавства у сфері екобезпеки....	201
Список використаних джерел	206
Питання та завдання для самостійного контролю знань.....	208
Теми аналітичних оглядів.....	210
Розділ 15. Заходи запобігання правопорушенням у сфері екологічної безпеки	210
15.1 Заходи морально-виховного характеру	211
15.2 Інформаційні заходи запобігання правопорушенням.....	213
15.3 Економічні заходи запобігання правопорушенням	216
15.4 Технічні заходи запобігання правопорушенням.....	218
15.5 Соціальні та правові заходи запобігання правопорушенням	220
Список використаних джерел	223
Питання та завдання для самостійного контролю знань.....	225
Теми аналітичних оглядів.....	226
Предметний покажчик	227

ВСТУП

Забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави, проголошеним Конституцією України. Тому дослідження та оптимізація політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів із забезпечення екологічної безпеки є актуальними питаннями сьогодення, виконання яких покладено на спеціалістів з екологічної безпеки.

Наша держава потребує фахівців, які в межах своєї професійної діяльності здатні, користуючись знаннями національного і міжнародного екологічного законодавства, організувати проведення заходів, спрямованих на мінімізацію негативного рівня впливу природних і техногенних процесів на життєдіяльність людини та на стан навколишнього природного середовища, ідентифікувати джерела екологічної небезпеки, проводити контроль за дотриманням підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності вимог державних стандартів, норм, правил у сфері екологічної безпеки, планувати та здійснювати профілактичні заходи запобігання правопорушень у сфері екологічної безпеки.

Підручник відзначається чіткою тематичною та структурною побудовою, охоплюючи основні напрями державного управління у сфері екологічної безпеки. Особливу увагу приділено питанням нормативно-правового забезпечення екологічної безпеки, правовим та організаційним засадам діяльності державних органів з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, порядку здійснення обліку та звітності в питаннях екологічної безпеки, державному нагляду та функціонуванню дозвільної системи у сфері екологічної безпеки, державному регулюванню ядерної та радіаційної безпеки, видам юридичної й майнової відповідальності за екологічні правопорушення та порядку застосування державних санкцій.

Матеріал надано у доступній формі, після кожного розділу наведено питання та завдання для самостійного контролю знань, теми рекомендованих аналітичних оглядів, що сприятиме кращому засвоєнню інформації. Нормативна складова списку використаних джерел містить сучасну законодавчу базу з питань екологічної безпеки.

Даний підручник сприятиме оволодінню здобувачами вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 101 «Екологія», знаннями, необхідними їм для розгляду конкретних ситуацій і вирішення практичних завдань у сфері екологічної безпеки. Видання також може бути рекомендоване для аспірантів, наукових працівників, викладачів, екологів та практичних працівників, усіх, хто цікавиться питаннями правового та організаційного забезпечення екологічної безпеки.

ГЛАВА ПЕРША НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

РОЗДІЛ 1 ДЕРЖАВНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА

Основна ідея. Екологічна політика України визначена Основними напрямками державної політики в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затвердженими постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. На стратегічному рівні пріоритети екологічної політики визначені Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 р.

Смислові зв'язки. Екологічні проблеми України – мета, засади принципи та інструменти державної екологічної політики – стратегічні цілі, завдання та документи.

Мета – усвідомити основні екологічні проблеми України, що визначають стратегію державної екологічної політики, ознайомитися з метою і принципами державної екологічної політики, її стратегічними цілями, завданнями та інструментами реалізації.

Державна екологічна політика – це діяльність державних органів, спрямована на забезпечення конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Екологічну політику також можуть мати окремі підприємства чи організації.

Екологічна політика на національному рівні формується Міністерством енергетики та захисту довкілля України (Мінекоенерго), Положення про яке затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 32 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 847).

1.1 Екологічні проблеми України, що визначають стратегію державної екологічної політики

Процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України вжиття термінових заходів. Протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту

довкілля, що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку.

Першопричинами екологічних проблем України є:

- підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах;
- переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля;
- фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки;
- неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища;
- низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти;
- незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян;
- незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та забезпечення невідворотності відповідальності за його порушення;
- недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінансування таких заходів за залишковим принципом.

Якість атмосферного повітря

Забруднення атмосферного повітря є однією з найгостріших екологічних проблем. Незважаючи на певний спад виробництва в Україні, рівень забруднення атмосферного повітря великих міст і промислових регіонів залишається стабільно високим. Основні забруднювачі – підприємства добувної і переробної промисловості, теплоенергетики, автотранспорт. Основні причини незадовільного стану – недотримання суб'єктами господарювання норм природоохоронного законодавства та низькі темпи впровадження новітніх технологій.

Зміна клімату

Визнана однією з основних проблем світового розвитку з потенційно серйозними загрозами для глобальної економіки та міжнародної безпеки внаслідок підвищення прямих і непрямих ризиків, пов'язаних з енергетичною безпекою, забезпеченням продовольством і питною водою, стабільним існуванням екосистем, ризиками для здоров'я і життя людей. Основними джерелами викидів парникових газів в Україні є промисловість, енергетика і транспорт.

Охорона вод

Україна є однією з найменш водозабезпечених країн Європи, водокористування здійснюється переважно нераціонально. Внаслідок токсичного, мікробіологічного та біогенного забруднення відбувається погіршення екологічного стану річкових басейнів, прибережних вод та територіальних вод Чорного і Азовського морів. Підземні води України в багатьох регіонах за своєю якістю не відповідають установленим вимогам до джерел водопостачання, а інтенсивне використання призводить до їх виснаження. Основними джерелами забруднення вод є скиди з промислових об'єктів, неналежний стан інфраструктури водовідведення та очисних споруд, недотримання норм водоохоронних зон, змив та дренажування токсичних речовин із земель сільськогосподарського призначення. Основні речовини, що призводять до забруднення, – сполуки важких металів, сполуки азоту та фосфору, нафтопродукти, феноли, сульфати, поверхнево-активні речовини.

Охорона земель і ґрунтів

Сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Стан земельних ресурсів України близький до критичного. Водною та вітровою ерозією уражені близько 57 % території України, понад 12 % території держави зазнають підтоплення. За різними критеріями забрудненими є ~20 % земель України. Щороку фіксується майже 23 тисячі випадків зсувів. Унаслідок абразії руйнується до 60 % узбережжя Азовського і Чорного морів та 41 % берегової лінії дніпровських водосховищ. Більш як 150 тисяч гектарів земель порушені внаслідок гірничодобувної та інших видів діяльності. Кількість підземних і поверхневих карстопроявів ~ 27 тисяч. Серед причин виникнення такої ситуації особливо слід відзначити порушення екологічно зба-

лансованого співвідношення між категоріями земель, надмірну розораність території, використання недосконалих технологій в сільському господарстві, промисловості, енергетиці, транспортній та інших галузях господарства.

Охорона лісів

Лісистість становить 15,9 % території України. Ліси розміщені нерівномірно. Основними причинами виникнення проблем є недосконалість системи управління та розвитку лісового господарства, відсутність правових та економічних механізмів стимулювання запровадження природозберігаючих технологій, недосконалість податкової бази, а також нечіткість визначення правового статусу щодо управління землями під полежащими лісовими смугами.

Надра

Більшість корисних копалин в Україні видобувають у межах кількох головних гірничопромислових регіонів – Донецького, Криворізько-Нікопольського, Прикарпатського. Довготривале інтенсивне видобування надр у цих регіонах призвело до істотних змін геологічного середовища та виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Головними чинниками негативного впливу є надзвичайно висока концентрація гірничих підприємств, високий рівень виробленості переважної більшості родовищ, нелегальне видобування бурштину у значних масштабах, недостатній обсяг фінансування робіт, пов'язаних зі зменшенням впливу на довкілля, зумовленого розробкою родовищ та непроведенням рекультивації вироблених ділянок, передусім Полісся.

Надзвичайні ситуації

На території України зберігається високий ризик виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру з причин: застарілості основних фондів, зокрема природоохоронного призначення, великого обсягу транспортування, зберігання і використання небезпечних речовин, аварійного стану значної частини мереж комунального господарства; істотних змін стану геологічного середовища, зумовлених закриттям нерентабельних гірничих підприємств, гідрогеологічним режимом водних об'єктів; змін клімату і пов'язаних з ними наслідками тощо.

Зона відчуження і зона безумовного (обов'язкового) відселення

Характеризуються стійким забрудненням навколишнього природного середовища радіоактивними речовинами. Земельні, водні та лісові ресурси виконують функцію природного бар'єра на шляху розповсюдження радіоактивного забруднення за межі зон, потребують постійного контролю, використання з дотриманням вимог радіаційної безпеки.

Екологічні проблеми Донбасу

Військовими діями, руйнацією інфраструктури та екологічно небезпечних підприємств на тимчасово окупованій території України порушено екологічну рівновагу, що призвело до небезпечних змін стану довкілля, спричинило шкоду здоров'ю та порушило безпеку життєдіяльності населення. Основними загрозами є: затоплення шахт та можливість виходу токсичних шахтних вод на поверхню, проникнення у підземні води; загроза потрапляння їх до річки Сіверський Донець та Азовського моря; припинення роботи очисних споруд та пошкодження сховищ токсичних та радіоактивних відходів; пошкодження територій природно-заповідного фонду; забруднення атмосферного повітря та ґрунтів хімічними продуктами внаслідок вибухів боєприпасів; знищення ландшафтів та рослинності у зв'язку з використанням військової техніки та будівництвом оборонних споруд; знищення значних площ лісів унаслідок викликаних військовими діями пожеж та неконтрольованих рубок.

Управління відходами

Значні обсяги накопичених в Україні відходів та відсутність ефективних заходів, спрямованих на запобігання їх утворенню, перероблення, утилізацію, знешкодження та екологічно безпечне видалення, поглиблюють екологічну кризу і стають гальмівним фактором розвитку національної економіки. Відсутність дієвого контролю призводить до масового утворення несанкціонованих звалищ та численних порушень законодавства під час поводження з небезпечними відходами. В Україні частка гірничопромислових відходів є високою – понад 75 % усіх утворених відходів. На відміну від європейських держав, в Україні дуже низький рівень перероблення та утилізації твердих побутових відходів і високий показник їх захоронення на полігонах. Значна частина полігонів перевантажена і не відповідає природоохоронним та санітарним нормам.

Біологічна безпека

Пріоритетами державної політики у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту є здійснення системних заходів зі створення та ефективного функціонування національної системи біологічної безпеки та біологічного захисту, протидії проявам біотероризму, захисту населення від безконтрольного та протиправного поширення генетично модифікованих організмів, збереження безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища, створення системи раннього виявлення та швидкого реагування на поширення збудників небезпечних хвороб тощо.

Біологічне та ландшафтне різноманіття

Недосконалість існуючої законодавчої бази, відсутність чітко визначеної стратегії розвитку заповідної справи, недостатній рівень екологічної освіти та інформованості населення зумовлюють загрозу нецільового використання і втрати територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Основну загрозу біологічному різноманіттю становить діяльність людини. Спостерігається катастрофічне зменшення площі територій водно-болотних угідь, степових екосистем, природних лісів, яке відбувається внаслідок розорювання земель, вирубування лісів, осушення або обводнення територій, промислового, житлового та дачного будівництва тощо. Поширення неаборигенних видів у природних екосистемах викликає дисбаланс у біоценозах.

1.2 Мета, засади, принципи та інструменти державної екологічної політики

Метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природо-користування і збереження та відновлення природних екосистем.

Основними засадами державної екологічної політики є:

- збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища;
- досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), які були затверджені на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку в 2015 році;

- сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку;
- інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку та у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля;
- міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін;
- запобігання виникненню надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, а також комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища;
- забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження;
- забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства;
- застосування принципів перестороги, превентивності (запобігання), пріоритетності усунення джерел шкоди довкіллю, «забруднювач платить»;
- відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації;
- стимулювання державою вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють скорочення викидів парникових газів, зниження показників енерго- та ресурсоемності, модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, у тому числі вдосконалення системи екологічного податку за забруднення довкілля та платежів за використання природних ресурсів;
- упровадження новітніх засобів і форм комунікацій та ефективною інформаційної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Реалізація засад державної екологічної політики здійснюється за *принципами*:

- відкритості, підзвітності, гласності органів державної влади;
- участі громадськості у формуванні державної політики;
- дотримання екологічних прав громадян;
- заохочення до ведення екологічно відповідального бізнесу та екологічно свідомої поведінки громадян;
- запобігання екологічній шкоді;
- міжнародної співпраці та євроінтеграції.

Основними *інструментами* реалізації державної екологічної політики є:

- міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін;
- інформування та комунікація;
- державне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- стратегічна екологічна оцінка та оцінка впливу на довкілля;
- системи екологічного управління, екологічний аудит, екологічна сертифікація та маркування продукції;
- екологічний облік;
- технічне регулювання та облік у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки;
- законодавство України у сфері охорони навколишнього природного середовища, яке адаптоване до законодавства Європейського Союзу;
- освіта в інтересах збалансованого (сталого) розвитку;
- економічні та фінансові механізми, зокрема екологічна модернізація промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку);
- комплексний моніторинг стану навколишнього природного середовища і нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;
- міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

1.3 Стратегічні цілі та завдання

Державна екологічна політика спрямована на досягнення стратегічних цілей.

Ціль 1. Формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва

Завданнями у цій сфері є:

- впровадження освіти в інтересах збалансованого (сталого) розвитку, екологічної освіти та виховання, просвітницької діяльності;
- оцінка ставлення та підвищення рівня поінформованості суспільства щодо значення, переваг та інструментів сталого споживання і виробництва, стану і цінностей біорізноманіття;
- забезпечення практичної реалізації результатів сучасних та фундаментальних екологічних досліджень і безперервної взаємодії між науковцями та державними органами;
- врахування рекомендацій наукових установ екологічного спрямування у випадку прийняття управлінських рішень та підготовки проектів нормативно-правових актів;
- розвиток партнерства між секторами суспільства з метою залучення до планування і реалізації природоохоронної політики усіх заінтересованих сторін;
- забезпечення участі громадськості у прийнятті управлінських рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища та природокористування;
- забезпечення дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, доступу громадськості до правосуддя з питань охорони навколишнього природного середовища та природокористування.

Ціль 2. Забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України

Завданнями у цій сфері є:

- підготовка та впровадження Основних засад (стратегії) державної екологічної політики у збалансоване лісоуправління;
- упровадження інструментів сталого споживання і виробництва;
- вдосконалення системи кадастрів природних ресурсів, державної статистичної звітності з використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища;
- створення екологічно та економічно обґрунтованої системи платежів за спеціальне використання природних ресурсів;

— зменшення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття, зокрема шляхом вдосконалення принципів формування екологічної мережі, її розширення і невиснажливого використання, а також збереження унікальних природних ландшафтів;

— збереження та відновлення чисельності видів природної флори та фауни, у тому числі мігруючих видів тварин, середовищ їх існування;

— протидія незаконному обігу та торгівлі об'єктами дикої фауни і флори, у тому числі введення заборони використання диких тварин у цирках, а також у будь-якій іншій комерційній діяльності публічного характеру, крім стаціонарних зоопарків;

— збільшення та розширення територій природно-заповідного фонду, створення на суходолі й в акваторії Чорного та Азовського морів і забезпечення збереження і функціонування репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі транскордонних та європейського і міжнародного значення;

— зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє природне середовище, зокрема недопущення необґрунтованого знищення зелених насаджень у межах міст;

— забезпечення збереження, відновлення та збалансованого використання рослинного світу України;

— забезпечення сталого управління водними ресурсами за басейновим принципом;

— забезпечення сталого використання та охорони земель, покращення стану уражених екосистем та сприяння досягненню нейтрального рівня деградації земель, підвищення рівня обізнаності населення, землевласників і землекористувачів щодо проблем деградації земель;

— перетворення сфери надкористування в максимально прозору та інвестиційно привабливу галузь, що відповідає кращим міжнародним стандартам;

— стимулювання впровадження систем екологічного управління на підприємствах одночасно з поліпшенням екологічних характеристик продукції, у тому числі на основі міжнародних систем сертифікації та маркування;

— запровадження в Україні системи зелених закупівель;

— наукові дослідження зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення;

- стимулювання розвитку інфраструктури управління відходами;
- упровадження технологій електронного урядування в екологічній сфері;
- стимулювання оновлення зношених основних фондів промислової і транспортної інфраструктури та об'єктів житлово-комунального господарства шляхом прямих державних дотацій, здешевлення кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо.

Ціль 3. Забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України

Завданнями у цій сфері є розвиток галузевих стратегій щодо:

- покращення якості повітря;
- покращення якості води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище. Повне поступове припинення скидання у водні об'єкти неочищених та недостатньо очищених стічних вод і забезпечення відповідності ступеня очищення стічних вод установленим нормативам та стандартам, а також запобігання забрудненню підземних вод;
- збереження озонового шару, запобігання зміні клімату;
- управління відходами та ресурсами, повернення у господарський обіг ресурсоцінних матеріалів;
- поступового обмеження використання окремих виробів із пластику в харчовій промисловості;
- забезпечення охорони та захисту природи; зменшення промислового забруднення та ризиків промислових аварій;
- збереження біорізноманіття та ландшафтів;
- контролю та запобігання біологічному забрудненню;
- поводження з небезпечними хімічними речовинами;
- забезпечення обов'язковості інтеграції екологічної складової до політик та/або програм загальнодержавного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку, створення податкового, кредитного та інвестиційного клімату для залучення коштів міжнародних донорів та приватного капіталу у природоохоронну діяльність;
- усунення прямої залежності економічного зростання від збільшення використання природних ресурсів і енергії та підвищення рівня забруднення навколишнього природного середовища;

- стимулювання впровадження суб'єктами господарювання більш екологічно чистого, ресурсоефективного виробництва та екологічних інновацій, зокрема екологічної модернізації промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку);
- упровадження в Україні сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки;
- включення питань щодо цінності біорізноманіття в національні, місцеві, стратегічні, програмні документи та плани розвитку економіки та її галузей;
- упровадження систем екологічного управління, розвитку добровільної екологічної сертифікації, маркування продукції, екологічного аудиту.

Ціль 4. Зниження екологічних ризиків з метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення

Завданнями у цій сфері є:

- зниження рівня забруднення атмосферного повітря та вод;
- регулювання промислового вилову водних живих ресурсів у межах територіальних вод виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу і внутрішніх водоймах України;
- зменшення антропогенного впливу на екосистеми Чорного та Азовського морів;
- покращення якості ґрунтів та впровадження ефективної системи підвищення їх родючості;
- запровадження управління екологічним ризиком на основі його моделювання в режимі реального часу із залученням новітніх інформаційних технологій;
- запобігання розповсюдженню інвазійних видів та контроль за появою та розповсюдженням таких видів у природних екосистемах;
- забезпечення та сприяння використанню сучасних пестицидів та агрохімікатів з мінімальним негативним впливом на флору, фауну та здоров'я людини;
- зменшення обсягу винесення радіонуклідів за межі зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення;
- запобігання неконтрольованому вивільненню генетично модифікованих організмів у навколишнє природне середовище;
- формування екологічної складової державної системи захисту критичної інфраструктури України;

- стимулювання заміщення первинних природних ресурсів за рахунок використання відходів виробництва чи побічних продуктів;
- упровадження сталої системи управління відходами та небезпечними хімічними речовинами;
- розв'язання екологічних проблем, відновлення та збереження навколишнього природного середовища Донбасу.

Ціль 5. Удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління

Завданнями у цій сфері є:

- упровадження принципів належного екологічного врядування, підтримка постійного діалогу із заінтересованими сторонами щодо підготовки та прийняття стратегічних рішень;
- укріплення інституційної спроможності щодо планування, моніторингу та оцінки ефективності впровадження екологічної політики;
- запровадження екологічного обліку для оцінки ефективності політики та управління;
- розвиток і вдосконалення природоохоронного законодавства та підвищення рівня його дотримання, включаючи наближення законодавства України до права Європейського Союзу;
- посилення відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, відповідно до міжнародних зобов'язань України;
- забезпечення науково-інформаційної та інноваційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень;
- кіберзахист відповідних екологічних інформаційних ресурсів, систем, баз даних;
- посилення спроможностей природоохоронного управління у проведенні комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища та державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;
- розмежування функцій з охорони навколишнього природного середовища та господарської діяльності з використання природних ресурсів;
- забезпечення чіткого розподілу повноважень у сфері охорони навколишнього природного середовища на державному, регіональному та місцевому рівнях;
- забезпечення цільового бюджетного фінансування природоохоронних заходів та недержавного інвестування природоохоронних проектів;

– удосконалення кадрової політики та професійної підготовки фахівців у системі охорони навколишнього природного середовища та природокористування.

Стратегічні документи за ключовими напрямками діяльності Міністерства енергетики та захисту довкілля України:

– *біорізноманіття*: Концепція загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки;

– *зміна клімату та озоновий шар*: Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року; Стратегія низьковуглецевого розвитку України на період до 2050 року;

– *стале управління водними ресурсами*: Директива 200/60/ЄС Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики;

– *охорона земель*: Національний план дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням;

– *управління відходами*: Національна стратегія поводження з відходами; Директива Європейського Парламенту та Ради 2008/98/ЄС; Національний план управління відходами;

– *наслідки катастрофи ЧАЕС та зона відчуження*: Концепція реалізації державної політики у сфері розвитку діяльності в окремих зонах радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи;

– *екологічний моніторинг*: Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища; Положення про державну систему моніторингу довкілля; Концепція створення загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля»;

– *євроінтеграція*: Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері довкілля.

Список використаних джерел

1. Андрейцев В. І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики: монографія / В. І. Андрейцев. – Дніпропетровськ: Нац. гірнич. ун-тет, 2011. – 373 с.

2. Веклич О. О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О. О. Веклич. – К.: Український інститут досліджень навколишнього природного середовища і ресурсів, 2013. – 88 с.

3. Заржитський О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти) / О. С. Заржитський. – Дніпро: Нац. гірнич. ун-тет, 2012. – 200 с.

4. Коленов О. М. Формування та реалізація державної екологічної політики України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління, Харків, – 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reposit.sc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/2513>

5. Малиш Н. А. Ефективні механізми формування державної екологічної політики: монографія / Н. А. Малиш. – К.: К.І.С., 2011. – 348 с.

6. Національна екологічна політика / Офіційний сайт Міністерства енергетики та захисту довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://menr.gov.ua/timeline/Nacionalna-ekologichna-politika.html>

7. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник / за заг. ред. проф. Л. Г. Мельника та проф. М. К. Шапочки. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 759 с.

8. Перга Т. Ю. Глобальна екологічна політика та Україна: монографія / Т. Ю. Перга. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2014. – 288 с.

9. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2019. – № 16, ст. 70.

10. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 38–39, ст. 248.

11. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: проект Закону України від 07.08.2018 р. № 9015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Визначте поняття «державна екологічна політика».
2. Назвіть керівний орган державної влади, що формує екологічну політику України на національному рівні.
3. Яким Законом України на стратегічному рівні визначені сучасні пріоритети державної екологічної політики?

4. Що на даному етапі розвитку країни визнано першопричинами екологічних проблем України?

5. Охарактеризуйте основні екологічні проблеми України, пов'язані із забрудненням атмосферного повітря та зміною клімату.

6. Чим зумовлені екологічні проблеми України у сфері охорони вод, земель, ґрунтів і лісів?

7. Які головні чинники визначають в Україні негативний вплив на довкілля сфери поводження надрами?

8. Визначте основні причини високого ризику виникнення надзвичайних ситуацій на території України.

9. Які екологічні проблеми зумовила сучасна військово-політична ситуація на Донбасі?

10. Охарактеризуйте екологічні проблеми України у сфері поводження з відходами.

11. Що є пріоритетами державної політики у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту?

12. Які основні чинники зумовлюють загрозу біологічному та ландшафтному різноманіттю України?

13. Визначте мету і основні засади державної екологічної політики України.

14. За якими принципами здійснюється реалізація засад державної екологічної політики?

15. Назвіть основні інструменти реалізації державної екологічної політики.

16. Сформулюйте основні стратегічні цілі екологічної політики України.

17. Яким чином можна сприяти формуванню в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва?

18. Що необхідно зробити для забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України?

19. Наведіть основні завдання держави у сфері забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України.

20. Яким чином передбачається здійснити зниження екологічних ризиків з метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення?

21. Що планується зробити для вдосконалення та розвитку державної системи природоохоронного управління?

22. Надайте перелік стратегічних документів за ключовими напрямками діяльності Міністерства енергетики та захисту довкілля України.

Теми аналітичних оглядів

1. Потенційно небезпечні техногенні та природні об'єкти України.
2. Екологічні проблеми різних регіонів України.
3. Екологічні проблеми узбережжя і акваторії Чорного й Азовського морів.
4. Сучасний стан зони відчуження навколо ЧАЕС, перспективи змін.
5. Діяльність Міністерства енергетики та захисту довкілля України.
6. Світова екологічна політика.

РОЗДІЛ 2 НАЦІОНАЛЬНА НОРМАТИВНА БАЗА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Основна ідея. Забезпечення екологічної безпеки є одним із завдань регулювання екологічних правовідносин поряд з використанням природних ресурсів та охороною довкілля. Законодавство України закріплює пріоритет вимог екологічної безпеки та містить значну кількість унікальних приписів, реалізація яких дозволяє суттєво знижувати прес вияву екологічної небезпеки.

Смислові зв'язки. Декларація про державний суверенітет України – Конституція України – Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» – Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» – Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» – Закон України «Про відходи» – Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» – інше законодавство, що регламентує питання забезпечення екологічної безпеки.

Мета – ознайомитися з правовими засадами національної екологічної безпеки, дослідити законодавство, що регламентує здійснення різних видів діяльності, на предмет врахування питань екологічної безпеки.

Екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я лю-

дей (згідно ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Екологічна безпека – складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями забезпечується екологічна рівновага і гарантується захист середовища проживання населення країни і біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери і космосфери, видового складу тваринного і рослинного світу, природних ресурсів, збереження здоров'я і життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього і майбутніх поколінь (Ліпкан, 2008).

2.1 Правові засади національної екологічної безпеки

Правова політика України базується на принципах її економічної самостійності, які політично і юридично закріплені в **Декларації про державний суверенітет України**, яка проголосила, що народ України має виключне право на володіння, користування й розпорядження національним багатством України. Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету України і використовується з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Законодавчі засади забезпечення екологічної безпеки викладені у Конституції України, прийнятій 28 червня 1996 року, та інших актах чинного екологічного та спеціального законодавства.

Конституція України проголошує, що:

– людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3);

– забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави (ст. 16);

– кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також

право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена (ст. 50);

– кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66).

Конституція України визначає повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади в галузі охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки громадян.

Зокрема Конституцією України (ст. 85) передбачено, що до повноважень **Верховної Ради** належить затвердження загальнодержавних програм охорони довкілля (п. 6) та Указів Президента про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації (п. 31). Виключно законами України визначаються (ст. 92): права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина (п. 1); засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу (п. 5); основи екологічної безпеки (п. 6).

Згідно Конституції **Президент України** є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102). Згідно ст. 106 забезпечує національну безпеку (п. 1), приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні, або в окремих її регіонах надзвичайного стану, а також оголошує, у разі необхідності, окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації (п. 21). **Рада національної безпеки і оборони України** є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України (ст. 107).

Кабінет Міністрів України (ст. 116) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (п. 2); забезпечує проведення політики у сферах охорони природи, екологічної безпеки й природокористування (п. 3). Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують виконання програм охорони довкілля (п. 3 ст. 119).

Згідно **Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»** від 25 червня 1991 року «забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України». Цей Закон містить 16 розділів (72 статті) і визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Серед основ-

них **принципів охорони навколишнього природного середовища** є (ст. 3):

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

- гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;

- обов'язковість оцінки впливу на довкілля;

- компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- встановлення екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання води, рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, рентної плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України;

- врахування результатів стратегічної екологічної оцінки.

Забезпечення екологічної безпеки визнається важливим напрямом державних цільових, міждержавних, місцевих програм (ст. 6), ці питання є предметом систематичних комплексних наукових досліджень (ст. 8).

Розділом II Закону визначені **екологічні права та обов'язки громадян України**, серед яких можна виділити право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, на подання до суду позовів про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище (ст. 9) та обов'язки здійснювати діяльність із додержанням вимог екологічної безпеки, вносити штрафи за екологічні правопорушення, компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище (ст. 12). Діяльність, яка перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище, підлягає припиненню (ст. 10) за рішенням суду (ст. 50).

Детальному розгляду **заходів щодо забезпечення екологічної безпеки** присвячено розділ XI Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Так, згідно зі ст. 51 підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана зі шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію мають бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих

факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднювальних речовин та за характеристиками шкідливих факторів. Проекти господарської та іншої діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей. Забороняється введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проєктах на будівництво та реконструкцію.

Законом визначаються вимоги щодо охорони навколишнього природного середовища:

– в разі застосування засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 52);

– від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу (ст. 53);

– від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення (ст. 54);

– від забруднення відходами (ст. 55).

Зокрема підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані додержуватися правил транспортування, зберігання і застосування потенційно небезпечних для навколишнього природного середовища субстанцій та біологічних організмів, при створенні нових повинні розроблятися та затверджуватися допустимі рівні їх вмісту в об'єктах довкілля та продуктах харчування, методи визначення їх кількості та утилізації після використання. Необхідно вживати заходів щодо запобігання та недопущення перевищення встановлених рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини.

Окремі статті Закону присвячені вимогам екологічної безпеки:

– транспортних та інших пересувних засобів і установок (ст. 56);

– при проведенні наукових досліджень, впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем (ст. 57);

– щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності (ст. 58);

– при розміщенні й розвитку населених пунктів (ст. 59).

Підприємства, установи, організації, що здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію та обслуговування пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального, зобов'язані розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, переходу на менш токсичні види енергії й пального, додержання режиму експлуатації, відповідати встановленим нормативам. Під час проведення наукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт обов'язково повинні враховуватися вимоги забезпечення екологічної безпеки. Впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій та систем, що не відповідають вимогам екологічної безпеки, забороняється. Військові та оборонні об'єкти, а також об'єкти органів Національної поліції та державної безпеки не є винятком, і всі вимоги, передбачені цим Законом, поширюються на них повною мірою. Вимоги екологічної безпеки обов'язково враховуються у випадку планування, розміщення, забудови і розвитку населених пунктів.

Розділ XIII Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» присвячено питанням **надзвичайних екологічних ситуацій**. У разі втрати, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, які обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах, окрема місцевість України може бути оголошена зоною надзвичайної екологічної ситуації (ст. 65). При проектуванні й експлуатації господарських та інших об'єктів, діяльність яких може шкідливо впливати на навколишнє природне середовище, розробляються і здійснюються заходи щодо запобігання аваріям, а також ліквідації їх шкідливих екологічних наслідків (ст. 66).

Спори у галузі охорони навколишнього природного середовища вирішуються судом, місцевими радами чи органами, які утворюються ними, відповідно до їх компетенції (розділ XIV).

Порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність. Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодовувати шкоду, заподіяну ними внаслідок такого порушення. Незаконно добуті у природі ресурси та виготовлена з них продукція підлягають безоплатному вилученню, а знаряддя правопорушення – конфіска-

ції. Одержані від їх реалізації доходи спрямовуються в місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища (розділ XV).

Розділ XVI визначає засади **міжнародних відносин України у галузі охорони навколишнього природного середовища**. Так, якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про охорону навколишнього природного середовища, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 71).

Правові засади національної екологічної безпеки, узагальнені й зібрані у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», більш детально розглядаються у низці **Законів України**, присвячених більш детально різним аспектам забезпечення екологічної безпеки.

Так, правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на забезпечення екологічної безпеки у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, встановлюються **Законом України «Про оцінку впливу на довкілля»** від 23 травня 2017 року. *Оцінка впливу на довкілля* – це процедура, що передбачає (ст. 2):

1) підготовку суб'єктом господарювання звіту з оцінки впливу на довкілля;

2) проведення громадського обговорення;

3) аналіз уповноваженим територіальним органом інформації, наданої у звіті, отриманої під час громадського обговорення та іншої, що стосується оцінки впливу на довкілля, з наданням мотивованого висновку для прийняття рішення про провадження планованої діяльності.

Оцінка впливу на довкілля здійснюється з дотриманням вимог законодавства, з урахуванням стану довкілля в місці, де планується провадити діяльність, екологічних ризиків і прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу на довкілля, у тому числі з урахуванням впливу наявних об'єктів.

Оцінці впливу на довкілля не підлягає планована діяльність, спрямована на забезпечення оборони держави, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, наслідків антитерористичної операції (ст. 3). У процесі оцінки впливу на довкілля забезпечується своєчасне, адекватне та ефективне інформування громадськості. Звіт з

оцінки впливу на довкілля та супровідна документація є відкритими (ст. 4).

Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20 березня 2018 р. регулює відносини у сфері оцінки наслідків для довкілля виконання документів державного планування, виконання яких передбачатиме реалізацію видів діяльності, щодо яких законодавством передбачено здійснення процедури оцінки впливу на довкілля.

Значне місце у системі екологічного законодавства, зокрема законодавства про екологічну безпеку, посідає **Закон України «Про відходи»** від 5 березня 1998 року, який розроблено на рівні сучасних правових принципів міжнародного права. Серед головних завдань Закону: визначення правових, організаційних та економічних засад діяльності, пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, сортуванням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також з відверненням негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини на території України.

Правове регулювання відносин у випадку виникнення надзвичайних екологічних ситуацій здійснюється згідно із **Законом України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»** від 13 липня 2000 р., який закріплює: основні завдання та сферу дії закону; підстави та порядок оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації; правовий режим зони, умови його зміни та припинення дії; заходи, що можуть вживатися у цій зоні, обмеження діяльності; здійснення екологічного моніторингу; підстави визнання юридичних і фізичних осіб потерпілими та відшкодування їм заподіяної шкоди; відповідальності за порушення правового режиму у цій зоні.

Забезпечення екологічної безпеки також є однією з цілей:

– **Закону України «Про охорону атмосферного повітря»**, який є провідним нормативно-правовим актом України, що визначає правові й організаційні основи та екологічні вимоги в галузі охорони атмосферного повітря;

– формування водно-екологічного правопорядку, що здійснюється **Водним кодексом України**;

– регулювання земельних відносин, що здійснюється **Земельним кодексом України**;

– регулювання гірничих відносин, що здійснюється *Кодексом України про надра*;

– державної політики у сфері поводження з радіоактивними відходами, що реалізується згідно *Закону України «Про Загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами»* тощо.

Підзаконними актами служать нормативно-правові акти державних органів України, які видаються на основі законодавчих актів. Насамперед, це *постанови Кабінету Міністрів України*: «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» (1998), «Про затвердження Концепції охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського та Чорного морів» (1998), «Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища» (1998), «Про Порядок розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря» (2002) та ін.

У комплексі заходів, передбачених основними напрямками, чільне місце посідає гармонізація національного екологічного законодавства із міжнародним правом.

2.2 Законодавство, що регламентує здійснення різних видів діяльності з урахуванням питань забезпечення екологічної безпеки

Практично немає такої сфери діяльності, нормативно-правове регулювання якої не зачіпало б забезпечення її з позицій вимог екологічної безпеки, тобто реально у законотворчому процесі простежується процес екологізації багатьох галузей законодавства. Правові приписи щодо забезпечення екологічної безпеки наповнюють сьогодні більшість законодавчих і підзаконних актів України і тим самим справляють комплексний, міжгалузевий, наскрізний, універсальний вплив на регламентацію різних правовідносин, особливо у частині здійснення екологічно небезпечної, ризикованої діяльності.

За характером нормативно-правових приписів, предмета правового регулювання та цільовою спрямованістю його можна класифікувати орієнтовно за такими основними групами (Андрейцев, 2002):

- нормативно-правові приписи, які спрямовані на забезпечення реалізації права громадян на охорону здоров'я, зокрема на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище та які містяться у законодавстві про охорону здоров'я, зокрема:

- *Основи законодавства про охорону здоров'я* від 19 листопада 1992 р. (статті 6, 26–29),
- Закон України *«Про забезпечення санітарного і епідемічного благополуччя населення»* від 24 лютого 1994 р. (статті 13–19, 22, 25, 34);
  - нормативно-правові приписи, які визначають статус органів центральної та місцевої виконавчої влади, спеціалізованих структур у галузі екологічної, в тому числі техногенно-екологічної, безпеки:
  - Закон України *«Про Раду національної безпеки і оборони України»* від 5 березня 1998 р.;
  - *Положення про Міністерство енергетики та захисту довкілля України*, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 847);
  - *Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій*, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р.;
  - *Положення про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій*, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 2015 р.;
  - *Концепція створення і діяльності Європейського центру техногенної безпеки (TESEC)*, схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 1996 р., та ін.;
    - нормативно-правові приписи, які встановлюють статус органів місцевого самоврядування та їхні повноваження в галузі забезпечення екологічної безпеки:
    - Закон України *«Про місцеве самоврядування в Україні»* від 21 травня 1997 р. (статті 33, 43 та ін.);
      - нормативно-правові приписи, які містять принципи забезпечення екологічної безпеки у сфері наукової та науково-технічної політики:
      - Закон України *«Про наукову і науково-технічну діяльність»* від 26 листопада 2015 р. (статті 23, 46);
      - *Концепції пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки*, схвалені постановою Кабінету Міністрів України *«Про реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки»* від 22 червня 1994 р.;
        - нормативно-правові приписи, спрямовані на регламентування екологічної безпеки у процесі реалізації продукції, товарів та захисту прав споживачів:

- Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. (статті 4, 6, 7, 14, 15, 17, 23 та ін.);
- Закон України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14 січня 2000 р.;
- Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 р.;
  - нормативно-правові акти, які передбачають вимоги і нормативи екологічної безпеки у процесі охорони праці:
- Закон України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р.;
  - нормативно-правові акти, які містять вимоги екологічної безпеки у процесі здійснення підприємницької, іншої економічної діяльності:
- Закон України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р. (статті 10, 16-1);
  - нормативно-правові акти, які встановлюють вимоги екологічної безпеки при здійсненні інвестиційної, інноваційної, містобудівної та іншої господарської діяльності:
- Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. (статті 4, 8);
- Закон України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 р. (розділ IX);
- Закон України «Про залізничний транспорт» від 4 липня 1996 р. (статті 6, 11, 22);
- Закон України «Про трубопровідний транспорт» від 15 травня 1996 р. (статті 5, 6, 15, 20) та ін.;
  - нормативно-правові акти, які встановлюють комплекс спеціальних вимог щодо забезпечення екологічної безпеки у разі здійснення діяльності в аграрному секторі економіки:
- Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. (статті 7, 25);
- Закон України «Про захист рослин» від 14 жовтня 1998 р.;
  - нормативно-правові акти, які регламентують забезпечення екологічних, у тому числі вимог екологічної безпеки у надзвичайних ситуаціях:
- Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 р.;
- Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р.;

- нормативно-правові приписи, які передбачають дотримання вимог екологічної безпеки у межах територій і зон, на яких запроваджено режим надзвичайних екологічних ситуацій:

- Закон України *«Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»* від 27 лютого 1991 р.;

- нормативно-правові приписи, які визначають вимоги екологічної безпеки у процесі здійснення деяких специфічних видів діяльності, що можуть справляти негативний вплив на стан екологічної ситуації:

- Закон України *«Про космічну діяльність»* від 15 листопада 1996 р. (статті 8, 9, 21);

- нормативно-правові приписи, які спрямовані на попередження настання екологічної небезпеки у процесі використання ядерної енергії, поводження з радіоактивними матеріалами і відходами та радіаційний захист населення:

- Закон України *«Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»* від 8 лютого 1995 р.;

- Закон України *«Про поводження з радіоактивними відходами»* від 30 червня 1995 р.;

- Закон України *«Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання»* від 14 січня 1998 р.;

- нормативно-правові приписи, які закріплюють вимоги екологічної безпеки у процесі використання хімічних та інших токсичних, шкідливих і небезпечних речовин, їх сполук, продуктів біотехнологій, інших біологічних агентів, а також мінеральних добрив, у тому числі пестицидів і агрохімікатів:

- Закон України *«Про пестициди і агрохімікати»* від 2 березня 1995 р.;

- Закон України *«Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами»* від 14 вересня 2000 р.;

- Закон України *«Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»* від 31 травня 2007 р.;

- норми, що закріплюють нормативно-правові вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки у сфері територіальної та цивільної безпеки:

- *Кодекс цивільного захисту України* від 2 жовтня 2012 р.;

- незаперечну практичну спрямованість мають нормативно-правові приписи, які визначають об'єкти підвищеної екологічної не-

безпеки та особливості їх експлуатації, види екологічно небезпечної діяльності тощо:

- Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р. та ін.

Список використаних джерел

1. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К.: Знання-Прес, 2002. – 332 с.
2. Бондар Л. О. Екологічне право України: навч. посіб. / Л. О. Бондар, В. В. Курзова. – К.: Бурун Книга. – 2008. – 368 с.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), – 1990. – № 31, ст. 429.
4. Екологічна безпека держави: державно-управлінський вимір: монографія / В. А. Андронов, С. М. Домбровська, В. Г. Ковальчук, О. І. Крюков та ін. – Х.: НУЦЗУ, 2016. – 220 с.
5. Екологічне право України. Особлива частина: навч. посіб. / О. М. Шуміло, В. А. Зуєв, І. В. Бригадир та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2013. – 432 с.
6. Екологічне право України: підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. – Х.: Право, 2009. – 328 с.
7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Преса України, 1997. – 79 с.
8. Ліпкан В. А. Національна безпека України: навч. посіб. / В. А. Ліпкан. – К.: Кондор, 2008. – 552 с.
9. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні: навч. посіб./ А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. Л. Бредіхіна та ін. – Х.: Право, 2012. – 296 с.
10. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 36–37, ст. 242.
11. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13.07.2000 р. № 1908-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 42, ст. 348.
12. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 41, ст. 546.

13. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2017. – № 29, ст. 315.

14. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20 березня 2018 р. № 2354-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2018. – № 16, ст. 138.

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Дайте визначення поняття «екологічна безпека».
2. Які принципи економічної самостійності України закріплені в Декларації про державний суверенітет України?
3. Якими повноваженнями у сфері забезпечення екологічної безпеки наділяє Конституція Верховні органи влади України?
4. Наведіть основні нормативно-правові документи національного законодавства України, що регламентують питання забезпечення екологічної безпеки.
5. Визначте роль Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» у правовому забезпеченні екологічної безпеки країни.
6. Які основні принципи охорони навколишнього природного середовища закріплені статтею 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»?
7. Наведіть екологічні права та обов'язки громадян України.
8. Який розділ Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» присвячено детальному розгляду заходів щодо забезпечення екологічної безпеки? Наведіть стисло зміст його статей.
9. За яких умов окрема місцевість України може бути оголошена зоною надзвичайної екологічної ситуації?
10. Які наслідки тягне за собою порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища?
11. Охарактеризуйте основні правові та організаційні засади проведення процедури оцінки впливу суб'єктів господарювання на довкілля.
12. В якій сфері регулює відносини Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку»?
13. Головним завданням якого Закону України є визначення основних умов, вимог і правил щодо екологічно безпечного поводження з відходами?

14. Які основні положення містить у собі Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»?

15. Наведіть постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, що регулюють різні аспекти забезпечення екологічної безпеки.

16. Що ви можете розповісти про національне законодавство, що регламентує здійснення різних видів діяльності, але враховує у своїх положеннях вимоги забезпечення екологічної безпеки?

Теми аналітичних оглядів

1. Закон України «Про забезпечення санітарного і епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р.

2. Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 р.

3. Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30.06.1995 р.

4. Закон України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» від 14 січня 1998 р.

5. Закон України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14 січня 2000 р.

6. Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р.

7. Закон України «Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами» від 14 вересня 2000 р.

РОЗДІЛ 3 ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ НОРМАТИВНОЇ БАЗИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Основна ідея. Більшість екологічних проблем сьогодення мають загальнопланетарний аспект, адже екологічні проблеми не знають кордонів і можуть бути вирішені лише завдяки міжнародній співпраці. Турбота про регулювання відносин людини і природи не може бути тільки внутрішньою справою окремих країн, особливо що стосується середовищ: атмосферного повітря, Світового океану,

природних ресурсів тощо, а також живої природи: міграції тварин і птахів тощо.

Смислові зв'язки. Історія розвитку міжнародної нормативної бази екологічної безпеки – міжнародні конференції у сфері охорони навколишнього середовища та сталого розвитку – спеціалізовані установи ООН, в яких охорона навколишнього середовища є одним з численних напрямів діяльності – програми та комісії ООН – міжнародні екологічні організації.

Мета – розглянути історію розвитку міжнародної нормативної бази екологічної безпеки, ознайомитися з міжнародними організаціями, що займаються питаннями охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки.

3.1 Історія розвитку міжнародної нормативної бази екологічної безпеки. Міжнародні конференції у сфері охорони навколишнього середовища

Забезпечення екологічної безпеки і охорони навколишнього середовища (environmental security) – одна з ключових тем у міжнародній екологічній політиці.

Перші міжнародні екологічні документи захищали право людей на здорове довкілля і регламентували обмеження у використанні зброї:

– *Женевський протокол «Про заборону використання на війні задушливих, отруйних та їм подібних інших газів, а також бактеріологічних засобів»* (1925 р.);

– *Паризький пакт (Пакт Бріана–Келлога)* (1928 р.) про визнання війни міжнародним злочином;

– *Загальна декларація прав людини* (1948 р.) тощо.

Окремі природні компоненти і природа в цілому отримали правовий захист у багатьох міжнародних документах:

– *Лондонська конвенція щодо попередження забруднення моря нафтою* (1954 р.);

– *Договір про Антарктиду* (1959 р.), згідно з яким цей континент оголошено спільним надбанням людства, без'ядерною територією тощо;

– *Рамсарська конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином, як середовища існування водоплавних птахів* (1971 р.) тощо.

Від ядерного забруднення основні природні сфери захистили:

– *Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі та під водою* (1963 р.);

– *Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення* (1971 р.).

Деградація навколишнього середовища призвела до того, що тему і проблему екологічної безпеки стали розглядати і безпосередньо як проблему виживання людини. У публічній політиці зазначене питання актуалізувалося на початку 70-х рр., зокрема після публікації *доповіді Римського клубу «Межі зростання»* (The Limits to Growth, 1972). Один з висновків, зроблених за підсумками дослідження групою вчених, полягав у тому, що якщо поточні тренди розвитку – виробництва, споживання, демографії та ін. – залишаться незмінними, то межі зростання і розвитку людства на планеті будуть досягнуті в наступні сто років.

ЮНЕСКО в 1971 р. започаткувала *Програму «Людина і біосфера»*, досвід виконання якої дозволив прийняти у 1980 р. *Всесвітню стратегію охорони природи*.

У другій половині ХХ століття пройшли **Міжнародні конференції**, які зіграли помітну роль в усвідомленні людством серйозності екологічних проблем.

Стокгольмська конференція ООН з навколишнього середовища 1972 р. стала поворотним пунктом в екологічній політиці держав і міжнародного співтовариства. Вона відбулася в м. Стокгольмі 5–16 червня 1972 р. і прийняла два основних документи: Декларацію принципів і План заходів.

Декларація принципів включає 26 принципів, що виражають ставлення світової спільноти до проблеми навколишнього середовища в цей час і на перспективу. Серед цих принципів слід відзначити головні:

- право людини на сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якої дозволяє вести гідне і процвітаюче життя;
- збереження природних ресурсів на благо нинішніх та майбутніх поколінь;
- економічний і соціальний розвиток, що має вирішальне значення для поліпшення навколишнього середовища (на відміну від теорії обмеження зростання, що вимагає зупинити розвиток для збереження якості середовища);

- суверенність прав держав на розробку власних природних ресурсів і відповідальність держав за шкоду навколишньому середовищу;

- необхідність вирішувати міжнародні проблеми навколишнього середовища в дусі співробітництва;

- позбавлення людини і навколишнього середовища наслідків застосування ядерної та інших видів зброї масового знищення.

План заходів містить 109 пунктів. У них вирішуються організаційні, економічні, політичні питання охорони навколишнього середовища і взаємин держав і міжнародних організацій.

За рішенням конференції було організовано постійно діючий орган ООН з охорони навколишнього середовища – *ЮНЕП (Програма ООН з навколишнього середовища)*, утворений *Фонд навколишнього середовища*; 5 червня проголошено Всесвітнім днем навколишнього середовища.

Нарада з безпеки і співробітництва в Європі проходила в ***м. Гельсінкі в серпні 1975 р.*** з участю всіх європейських країн, США та Канади (за винятком Албанії). Нарada прийняла *Заключний акт*, в якому поряд із політичними питаннями забезпечення безпеки були питання екологічної безпеки. Навколишньому середовищу присвячений п'ятий розділ *Заключного акта*, в якому визначаються цілі, області, форми і методи екологічного співробітництва держав. Зокрема міжнародне екологічне співробітництво має такі галузі співробітництва, як боротьба із забрудненням атмосфери, охорона вод від забруднення, охорона морського середовища, охорона ґрунту, заповідників, довкілля в містах, намічені фундаментальні дослідження з екології. У числі форм і методів такої співпраці пропонувалися: обмін інформацією, організація конференцій, обмін науковцями, спільні розробки проблем охорони навколишнього середовища.

Віденська зустріч представників держав-учасниць НБСЄ (листопад 1986 р.), на якій поряд із політичними питаннями виконання *Заключного акта* увагу було приділено стану охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки. У Підсумковому документі містяться наступні рекомендації:

- скорочення викидів сірки, вуглеводнів та інших забруднюючих речовин;

- розробка альтернативних методів поховання небезпечних відходів;

- обмін інформацією про потенційно небезпечні хімічні речовини, включаючи оцінку ризику для здоров'я і навколишнього середовища;

- зміцнення і розвиток Спільної програми спостереження й оцінки поширення забруднювачів повітря на великі відстані в Європі (ЄМЕП);

- заохочення заходів зі скорочення виробництва озоноруйнівних речовин;

- дослідження явищ глобального потепління клімату і ролі при цьому викидів двоокису вуглецю і газів.

Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку (3–14 червня 1992 року, Ріо-де-Жанейро) організована для підведення підсумків 20-річної охорони навколишнього середовища після Стокгольмської конференції ООН з навколишнього середовища 1972 р. Конференція зібрала близько 15 тисяч делегатів з 178 країн світу.

Основні її результати:

- Декларація з навколишнього природного середовища та розвитку;

- Порядок денний на XXI століття, що являє собою велику програму дій на майбутнє сторіччя;

- Заява про принципи охорони та раціонального використання лісів всіх кліматичних зон;

- Рамкова конвенція ООН про зміну клімату;

- Конвенція про охорону біологічного різноманіття.

Вперше була озвучена *Стратегія сталого розвитку*. Вирішено було утворити *Комісію ООН з навколишнього середовища і розвитку*.

Декларація Ріо з навколишнього середовища і розвитку містить основні принципи екологічно коректної поведінки світової спільноти і держав на сучасному етапі. З точки зору ООН та учасників Конференції, заснована на цих принципах національна внутрішня і зовнішня екологічна політика держави буде сприяти забезпеченню національного та міжнародного екологічного порядку. У Декларації Ріо визначаються цілі, для яких ці принципи проголошуються. Основні з них – налагодження нового і рівноправного співробітництва в масштабах всього світу шляхом встановлення нових рівнів співробітництва між державами і народами; визначення перспектив розвитку міжнародного права навколишнього середовища; розвиток національного законодавства в галузі навколишнього середовища і встановлення заходів, які можуть бути найбільш корис-

ними для підтримки сприятливого стану навколишнього середовища і його відновлення.

З урахуванням загального визнання принципів, що містяться в Декларації Ріо, вони є джерелами природоохоронної діяльності урядів різних держав, і їх виконання у процесі національної та міжнародної природоохоронної діяльності може служити критерієм оцінки правильності та обґрунтованості такої діяльності.

На **Всесвітньому саміті ООН у Йоганнесбурзі (2002 р.)** було представлено огляд десятирічного досвіду просування до збалансованого розвитку. За підсумками Йоганнесбурзького саміту було прийнято два документи: *Йоганнесбурзька декларація зі збалансованого розвитку* та *План виконання рішень Порядку денного на XXI століття*. Особливий пріоритет був наданий соціальним проблемам збалансованого розвитку: подоланню бідності, розвитку охорони здоров'я, особливо санітарії, забезпеченню чистою питною водою та ін.

У **2012 році** ООН організувала **Конференцію з питань сталого розвитку**, також відому під назвою «**Ріо-2012**» або «**Ріо +20**», яка пройшла в **Ріо-де-Жанейро** (Бразилія). ООН зібрала уряди, міжнародні організації та основні групи для того, щоб спільно виробити ряд дієвих заходів, здатних знизити рівень бідності й одночасно сприяти створенню гідних робочих місць, чистої енергетики та раціональнішого і справедливого використання природних ресурсів. Глави держав і урядів ухвалили підсумковий документ Конференції «*Майбутнє, якого ми прагнемо*», в якому була підтверджена прихильність курсу на збалансований розвиток і забезпечення побудови економічно, соціально та екологічно збалансованого майбутнього для нашої планети, для нинішнього і майбутніх поколінь.

У **вересні 2015 році у Нью-Йорку відбувся Саміт зі сталого розвитку**. Основні теми для обговорення – *Порядок денний «Період після 2015 року»* і документ «*Цілі сталого розвитку*». Новий Порядок денний передбачає до 2030 року викоринити злиденність і повсюдно сприяти економічному процвітанню, соціальному розвитку, охороні довкілля. Цілі та 169 проміжних завдань націлені на усунення основних системних перешкод на шляху до сталого розвитку, у тому числі нерівності, нестійкого споживання і виробництва, відсутності належної інфраструктури та гідної роботи.

3.2 Міжнародні організації, що займаються питаннями охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки

Виділяються дві основні форми, в яких здійснюється міжнародне співробітництво держав та інших суб'єктів міжнародного права з проблем охорони навколишнього середовища, раціонального природокористування і забезпечення екологічної безпеки:

1) організаційна форма співробітництва, що виявляється у створенні і діяльності міжнародних міжурядових екологічних організацій, а також в організації міжнародних конференцій з проблем охорони навколишнього середовища;

2) договірна форма співпраці, що виражається в укладанні міжнародних договорів, спрямованих на вирішення екологічних проблем.

Міжнародні організації, що займаються охороною навколишнього середовища та забезпеченням екологічної безпеки, можна розподілити за наступними **категоріями**:

- спеціалізовані установи ООН, в яких охорона навколишнього середовища є одним з численних напрямів діяльності;
- програми та комісії ООН;
- власне міжнародні екологічні організації.

Спеціалізовані установи ООН:

– **ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO)** – спеціалізована установа ООН, створена в 1946 році з метою сприяння миру і безпеці, розвитку співпраці країн у галузі науки, освіти та культури для заохочення загального дотримання справедливості, правопорядку, прав людини і основних свобод, передбачених статуттом ООН для всіх народів світу. Одним з головних напрямів діяльності є охорона навколишнього середовища та пам'яток культури. Штаб-квартира знаходиться в Парижі. Офіційний сайт: <https://en.unesco.org/>;

– **ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я, World Health Organization, WHO)** – спеціалізована установа ООН, заснована в 1946 р., основною метою якої є досягнення всіма народами Землі найбільш високого рівня здоров'я. ВООЗ організовує боротьбу з найбільш небезпечними хворобами, надає допомогу країнам у медичній освіті населення, організовує наукові дослідження (в тому числі з охорони середовища та екологічної безпеки), створює довід-

кові центри за своєю тематикою, підготовку медичних кадрів і кадрів фахівців-екологів. Штаб-квартира знаходиться в Женеві. Офіційний сайт: <https://www.who.int/>;

– **МОП (Міжнародна організація праці, International Labour Organization, ILO)** – міжнародна організація, метою якої є: підвищення рівня освіти керівників, фахівців і працівників; попередження професійних захворювань; зменшення забруднення середовища і ліквідація інших факторів, які негативно позначаються на здоров'ї і благополуччі працюючих. Офіційний сайт: <https://www.ilo.org/>;

– **ФАО (Продовольча і сільськогосподарська організація ООН, Food and Agriculture Organization, FAO)** – спеціалізована установа ООН, утворена в 1945 р. з метою покращення харчування і підвищення рівня життя народів. Основна увага приділяється продовольчим ресурсам Землі і розвитку у світі сільського господарства. ФАО підготувала Всесвітню хартію ґрунтів, провела міжнародні конференції з народонаселення, продовольства, охорони водних ресурсів. Офіційний сайт: <http://www.fao.org/>;

– **Міжнародна морська організація (International Maritime Organization, IMO)** – створена в 1948 р. для міжнародного співробітництва в галузі морського судноплавства і охорони моря від забруднення. До складу ІМО входить Комітет захисту морського середовища. Офіційний сайт: <http://www.imo.org/>;

– **ВМО (Всесвітня метеорологічна організація, World Meteorological Organization, WMO)** – міжнародна організація системи ООН, що вивчає стан і використання кліматичних ресурсів Землі. Створена в 1947 р., діє в рамках глобальної системи моніторингу навколишнього середовища (ГСМНС). Має широку програму вимірювань забруднення навколишнього природного середовища за допомогою мережі спеціальних станцій, поширює природоохоронні знання, фінансує підготовку кадрів-фахівців з контролю за забрудненням атмосфери. Офіційний сайт: <https://public.wmo.int/>.

Важливе місце в запобіганні радіаційному забрудненню займають наступні організації:

– **МАГАТЕ (Міжнародне агентство з атомної енергії, International Atomic Energy Agency, IAEA)** – міжнародна організація в системі ООН, що є центром сприяння міжнародному співробітництву в галузі мирного використання атомної енергії та охорони навколишнього середовища від радіоактивного забруднення. Засноване в 1957 році. Розробляє правила будівництва і експлуатації

атомних електростанцій, проводить експертизу проєктованих і діючих АЕС тощо. Офіційний сайт: <https://www.iaea.org/>;

– **Науковий комітет ООН з дії атомної радіації (United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation, UNSCEAR)** – міжнародна організація, створена ООН у 1955 р. Займається питаннями вивчення дії іонізуючих випромінювань на людину і навколишнє середовище, особливо пов'язаними з випадінням радіоактивних опадів. Офіційний сайт: <http://www.unscear.org/>.

Програми та комісії ООН, що займаються охороною навколишнього середовища та забезпеченням екологічної безпеки, і міжнародні екологічні організації:

– **МСОП (Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів, International Union for Conservation of Nature, IUCN)** – міжурядова науково-консультативна організація, створена в 1948 р. з ініціативи ЮНЕСКО. Основні цілі діяльності – збереження природних багатств і їх раціональне використання. У своєму складі має шість комісій: з екології, природоохоронної освіти, з рідкісних видів, національних парків і природоохоронних територій, законодавства, природоохоронних стратегій і планування. З ініціативи МСОП створені й постійно перевидуються Червоні та Зелені книги рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин. МСОП включає понад 1400 урядових та неурядових організацій, у роботі комісій на добровільній основі беруть участь близько 16 тисяч вчених та експертів. Штаб-квартира розташована у Швейцарії. Офіційний сайт: <https://www.iucn.org/>;

– **Програма «Людина і біосфера», МАВ (Man and Biosphere)** – міжнародна науково-дослідницька програма ЮНЕСКО, прийнята в 1970 р. Цілі: проведення міждисциплінарних досліджень, підготовка фахівців у галузі управління природними ресурсами. Займається вирішенням ряду екологічних питань, сформульованих у вигляді 14 підпрограм-проєктів, спрямованих на багаторічні дослідження про взаємовплив людини і екосистем. У роботі беруть участь близько 110 країн. Відповідно до цієї програми в різних країнах світу створюються біосферні заповідники. Штаб-квартира знаходиться в Парижі;

– **ЮНЕП (Програма ООН з навколишнього середовища, United Nations Environment Program, UNEP)** – спеціалізована установа системи ООН, створена за рекомендацією Стокгольмської конференції ООН у 1972 р. з навколишнього середовища. Основне завдання – координація зусиль держав у боротьбі із забрудненням і

деградацією навколишнього природного середовища, з опустелюванням земель, втратою ґрунтом родючості, погіршенням якості вод. Координує програму глобальної системи моніторингу навколишнього середовища (ГСМНС), до якої входять ВМО, ВООЗ, ФАО, ЮНЕСКО. Штаб-квартира розташована в Найробі (Кенія). Офіційний сайт: <https://www.unenvironment.org/>;

– **ВСОП (Всесвітня стратегія охорони природи)** – програма, підготовлена МСОП за участю ФАО та ЮНЕСКО. Схвалена на 14-й Генеральній Асамблеї МСОП в Ашхабаді в 1978 р. Узагальнює досвід усіх країн у галузі охорони природи, формулює основні екологічні проблеми сучасності, рекомендує систему раціональних методів управління ресурсами біосфери;

– **ВХП (Всесвітня хартія природи)** – сукупність програмних положень, прийнятих у 1982 році, що відображають основні принципи взаємовідносин людства з навколишнім природним середовищем і пропонують заходи щодо їх здійснення;

– **КСР (Комісія ООН зі сталого розвитку)** – створена в 1992 році на конференції в Ріо-де-Жанейро. Учасники – 53 держави. Держави не зобов'язані, а лише мають право надавати КСР свої доповіді, що істотно обмежує її наглядові функції;

– **МЗХ (Міжнародний зелений хрест, Green Cross International)** – міжнародне громадське об'єднання, створене в 1993 р. відповідно до рішення Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992 року в Ріо-де-Жанейро. Основні цілі: екологічна освіта і виховання як основа сталого розвитку та зміни системи цінностей, ліквідація наслідків холодної війни для навколишнього середовища. Офіційний сайт: <https://www.gcint.org/>;

– **«Порядок денний на XXI століття»** – один з документів, прийнятих міжнародною Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992 року в Ріо-де-Жанейро, в якому охарактеризовані екологічні проблеми світу, можливості міжнародної співпраці на шляху їх вирішення;

– **МГП (Міжнародна гідрологічна програма)** – одна із програм, що здійснюються ЮНЕСКО. Вивчає водні ресурси та гідрологічні процеси на планеті. МГП має кілька груп проектів: наукові проекти, освітні проекти, проекти інформування громадськості про значення водних ресурсів, способи їх збереження і раціонального використання. У програмі беруть участь понад 130 країн;

– **Грінпіс (Зелений світ, Greenpeace)** – міжнародна неурядова організація, створена в 1971 році з метою збереження природного

середовища Землі від руйнування. Основні цілі: залучення широкої громадськості до питань охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки. Є найвпливовішим екологічним рухом. Офіційний сайт: <http://www.greenpeace.org/>;

– **Всесвітній фонд дикої природи (WWF-International)** – міжнародна громадська організація, основна мета якої – забезпечення охорони всіх біологічних ресурсів Землі в екосистемах, що підтримують своє існування в умовах раціонального природокористування. Організація надає фінансову підтримку у вигляді грантів на охорону природних територій, природоохоронну освіту і природоохоронні наукові дослідження. Штаб-квартира розташована у Швейцарії;

– **ЮНІСЕФ (Дитячий фонд при ООН)** – міжнародна організація, що займається, в тому числі, природоохоронною освітою, пропагандою здорового способу життя та дбайливого ставлення до природи серед жінок, дітей і юнацтва. Вивчає вплив забруднення навколишнього середовища на здоров'я молодого покоління.

Перераховані міжнародні організації об'єднують у своїх лавах десятки держав з різних континентів, які займаються, в основному, проблемами універсального характеру. Але також існують **регіональні екологічні організації**. Їх роль у процесі глобальної екологізації є великою. Вони об'єднують у своїх рядах навколо певних проблем сусідні держави і є важливим фактором забезпечення екологічної безпеки:

– **РЕЦ (Регіональний екологічний центр для Центральної і Східної Європи)**. Створено в 1990 р. Учасниками є 15 держав Центральної і Східної Європи, США, Комісія Європейських співтовариств. Штаб-квартира розташована в Угорщині;

– **Європейська екологічна агенція (European Environment Agency, ЕЕА)** – створено в 1990 р. при Європейському союзі. Працює в межах 4 основних блоків питань: запобігання змінам клімату; запобігання втратам біологічного різноманіття і розуміння його просторової зміни; захист людського здоров'я і якості життя; використання і управління природними ресурсами і відходами. Штаб-квартира – у Брюсселі. Офіційний сайт: <https://www.eea.europa.eu/>.

Кінець ХХ – початок ХХІ століть ознаменувалися усвідомленням взаємної відповідальності держав за безпечний стан навколишнього середовища. Стали нормою міжнародного спілкування співробітництво у сфері вирішення екологічних проблем, взаємні консультації та обмін інформацією, з метою підтримання світової еко-

логічної безпеки. Об'єктивна необхідність міжнародного співробітництва в галузі охорони природи на міждержавному рівні впливає із глобального характеру екологічної кризи та неможливості іншим способом забезпечити екологічну безпеку.

Список використаних джерел

1. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К.: Знання-Прес, 2002. – 332 с.

2. Аніщенко В. О. Екологічне право: навч. посіб. / В. О. Аніщенко, О. І. Олійник, О. О. Зенченко. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – 264 с.

3. Васюкова Г. Т. Екологія: підручник / Г. Т. Васюкова, О. І. Грошева. – К.: Кондор, 2009. – 524 с.

4. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища від 16.06.1972 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454

5. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455

6. Добровольський В. В. Екологічні знання: навч. посіб. / В. В. Добровольський. – Київ: Професіонал, 2005. – 299 с.

7. Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою від 05.08.1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_376

8. Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення від 11.02.1971 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_385

9. Дорогунцов С. І. Управління техногенно-екологічною безпекою у парадигмі сталого розвитку / С. І. Дорогунцов, О. М. Ральчук. – Наукове видання. – К.: Видавництво «Наукова думка», 2001. – 174 с.

10. Екологія: підручник / С. І. Дорогунцов, К. Ф. Коценко, М. А. Хвесик та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – 371 с.

11. Лобанова З. М. Экология и защита биосферы: учебн. пособ. доп. и перераб. / З. М. Лобанова. – Барнаул: Изд-во Алт ГТУ, 2009. – 228 с.

12. Международное сотрудничество в области охраны окружающей среды: учебн. пособ. / Т. Г. Зеленская, Ю. А. Мандра,

Е. Е. Степаненко, О. А. Поспелова и др. – Ставрополь: Изд-во Ставропольский ГАУ «АГРУС», 2015. – 66 с.

13. Сухарев С. М. Основи екології та охорони довкілля: навч. посіб. / С. М. Сухарев, С. Ю. Чундак, О. Ю. Сухарева. – Київ, 2006. – 394 с.

14. The Limits To Growth: A Report For The Club Of Rome's Project On The Predicament Of Mankind / ed. by Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, William W. Behrens III. – New York: Universe Books, 1972. – P. 205, p. 21.

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Обґрунтуйте необхідність і охарактеризуйте форми міжнародної співпраці в галузі охорони природи, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

2. Що спонукало розвиток міжнародного співробітництва в галузі екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища?

3. Що регламентували перші міжнародні екологічні документи?

4. Які міжнародні договори захистили основні природні сфери від ядерного забруднення?

5. Які наслідки у публічній політиці спонукала доповідь Римського клубу «Межі зростання» у 1972 році?

6. В якому році ЮНЕСКО започаткувала Програму «Людство і біосфера»?

7. Які міжнародні конференції другої половини ХХ століття зіграли значну роль в усвідомленні людством серйозності екологічних проблем?

8. За рішенням якої конференції було організовано постійно діючий орган ООН з охорони навколишнього середовища – ЮНЕП?

9. Які два основних документи були прийняті на Стокгольмській конференції ООН з навколишнього середовища 5–16 червня 1972 року?

10. Визначте основні принципи Стокгольмської декларації з навколишнього середовища.

11. Що ви знаєте про Наряду з безпеки і співробітництва в Європі, що проходила в м. Гельсінкі в серпні 1975 року?

12. Які рекомендації екологічного спрямування містить Заключний акт Віденської зустрічі представників держав-учасниць НБСЄ у листопаді 1986 року?

13. Охарактеризуйте результати роботи Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку у 1992 році у Ріо-де-Жанейро.

14. В якому році було прийнято рішення про створення Комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку?

15. За підсумками якої конференції було ухвалено документ під назвою «Майбутнє, якого ми прагнемо»?

16. Які міжнародні конференції у своїй роботі підіймали питання сталого розвитку?

17. Надайте характеристику спеціалізованих установ ООН, в яких охорона навколишнього середовища є однією з численних напрямів діяльності.

18. Як називається спеціалізована установа ООН, створена в 1946 році з метою сприяння миру і безпеці, розвитку співпраці країн у галузі науки, освіти та культури?

19. Яка організація має за основну мету досягнення всіма народами Землі найбільш високого рівня здоров'я?

20. З якою метою були створені організації ФАО, МОП, ІМО, ВМО?

21. Які міжнародні організації створені з метою запобігання радіаційному забрудненню?

22. Надайте перелік програм та комісій ООН, що займаються питаннями охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки.

23. Які міжнародні та регіональні екологічні організації вам відомі. Охарактеризуйте мету їх створення і основні завдання.

Теми аналітичних оглядів

1. Діяльність Римського клубу.
2. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП).
3. Природоохоронна діяльність ЮНЕСКО.
4. Діяльність Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів (МСОП).
5. Принципи Декларації Ріо з навколишнього природного середовища та розвитку.
6. Стратегія сталого розвитку. Сталий розвиток для України.

РОЗДІЛ 4 МІЖНАРОДНІ КОНВЕНЦІЇ З ПИТАНЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Основна ідея. Розвиток процесу глобальної екологізації світу виявив необхідність чіткого регулювання міждержавного співробітництва. Такими регуляторами стали міжнародні конвенції та договори. Міжнародно-правове регулювання екологічної безпеки свідчить про наявність відповідних механізмів попередження екологічного ризику, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, що обумовлює процеси гармонізації екологічного законодавства України з міжнародними нормами і принципами у сфері екологічної безпеки.

Смислові зв'язки. Міжнародні конвенції з питань екобезпеки водних об'єктів – міжнародні конвенції з питань транскордонної екобезпеки – міжнародні конвенції, що регламентують інші питання екологічної безпеки.

Мета – ознайомитися з міжнародними конвенціями, що регулюють правові відносини у сферах екологічної безпеки міжнародних природних ресурсів, транскордонного впливу, в питаннях надання допомоги в разі виникнення надзвичайних ситуацій, регулювання і стримування розробки, виробництва, накопичення, застосування особливо небезпечних речовин, а також міжнародного наукового співробітництва і обміну екологічною інформацією.

У міжнародному співробітництві з охорони навколишнього середовища і забезпечення екологічної безпеки Україна заявила про себе як активний учасник. Вона є членом ООН і відповідно приєдналася до роботи усіх природоохоронних організацій, які діють під егідою останньої: ЮНЕП, ЮНЕСКО, ВООЗ та ін. Україна є суверенною Стороною понад 40 багатосторонніх міжнародних угод і конвенцій з питань екології та екологічної безпеки, виконує міжнародні зобов'язання з охорони навколишнього середовища.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 13.09.2002 р. № 1371 «Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна» Міністерство енергетики та захисту довкілля України є відповідальним за виконання зобов'язань, що випливають із членства України в міжнародних конвенціях та організаціях.

4.1 Міжнародні конвенції з питань екобезпеки водного середовища

Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою (INTERVENTION 1969) (прийнято 29.11.1969, у м. Брюссель (Бельгія), ратифіковано Україною 17.12.1993). Прийнята в рамках Міжнародної морської організації з метою захисту від серйозних наслідків морських аварій, внаслідок яких виникає небезпека забруднення моря і узбережжя нафтою. В 1973 році був укладений Протокол, який поширює положення Конвенції на аварії суден, що перевозять інші речовини, здатні заподіяти шкоду навколишньому середовищу і наведені в додатку до Протоколу. Конвенцію підписали 89 країн – Договірних Сторін Конвенції (станом на 10.2016).

Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів (Лондонська конвенція 1972 року, Marine Dumping) (прийнято 29.12.1972, у м. Москва (Росія), м. Вашингтон (США), м. Лондон (Великобританія), м. Мехіко (Мексика), ратифіковано Україною 05.02.1976 р.) була прийнята з метою сприяти ефективній боротьбі з усіма джерелами забруднення моря та вживанню всіх можливих заходів для попередження забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів, які можуть становити небезпеку для здоров'я людини, завдати шкоди живим ресурсам та життю в морі, завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря (ст. 1). Конвенцію підписали 87 країн – Договірних Сторін Конвенції (станом на 2013 р.).

Конвенція забороняє (ст. 4) скидання небезпечних відходів та матеріалів, включених до Додатку I (зокрема радіоактивних, так званий «чорний список»); для відходів та матеріалів, включених до Додатку II (зокрема таких, що містять свинець, цинк, ціаніди та ін.), необхідний спеціальний дозвіл, для видачі якого кожна держава призначає спеціальний орган; а для скидання інших відходів – загальний дозвіл. Такі органи (ст. 6) не лише видають дозволи, але й ведуть облік характеристик та кількості усіх матеріалів, на які наданий дозвіл, місця, часу та методу їх скидання. Спеціальний та загальний дозвіл видається лише після ретельного вивчення факторів, вказаних у Додатку III. Конвенція не застосовується до видалення відходів, що виникають у процесі видобутку мінеральних ресурсів морського дна. Окрім того, скид відходів дозволяється для за-

безпечення безпеки людей, суден, літаків чи платформ у надзвичайних ситуаціях (наприклад, негода).

У 1996 році був прийнятий Протокол до Конвенції, що доповнює її положення і покликаний в кінцевому рахунку замінити її.

Міжнародна конвенція щодо запобігання забрудненню з суден (MARPOL 73/78) (прийнято 02.11.1973, у м. Лондон (Великобританія), ратифіковано Україною 21.09.1993). Метою Конвенції є запобігання забрудненню морського середовища скидами шкідливих речовин або стоків, що містять такі речовини. Станом на січень 2018 року учасниками конвенції є 156 держав, які становлять 99,42 % світового тоннажу судноплавства.

Правила щодо попередження забруднення, які встановлюються Конвенцією, містяться у шести додатках до неї: перші два є обов'язковими, інші – факультативними. Додаток I стосується попередження забруднення моря нафтою та містить 26 правил і 6 власних доповнень. Додаток II містить правила контролю над забрудненням під час перевезення отруйних рідких речовин наливанням. Додаток III містить правила щодо запобігання забрудненню шкідливими речовинами, перевезеними морем в упаковці, вантажних контейнерах, знімних танках або в автодорожніх чи залізничних цистернах. Додаток IV містить правила запобігання забрудненню стічними водами з суден. Додаток V – правила запобігання забрудненню сміттям з суден. Додаток VI – правила щодо попередження забруднення атмосферного повітря з суден. Додатки до Конвенції продовжують періодично переглядатися і доповнюватися за активної участі Міжнародної морської організації. У 1978 та у 1997 роках до Конвенції були прийняті Протоколи.

Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (прийнято 21.04.1992, у м. Бухарест (Румунія), ратифіковано Україною 04.02.1994). Підписанти: Туреччина, Росія, Румунія, Грузія, Болгарія, Україна.

Конвенція унормовує співробітництво між договірними Сторонами стосовно скорочення і запобігання забрудненню Чорного моря небезпечними речовинами і матеріалами, з джерел, що перебувають на суші, з суден, у надзвичайних ситуаціях, викликаних похованням, діяльністю на континентальному шельфі, забрудненню з атмосфери або через неї, забрудненню небезпечними відходами під час їх транскордонного переміщення, захисту морських живих ресурсів від забруднень. Договірні Сторони, згідно з Конвенцією, організують і проводять науково-технічне співробітництво і моніторинг

Чорного моря. Створюють *Комісію із захисту морського середовища*. Офіційний сайт секретаріату Комісії з питань охорони Чорного моря від забруднення: <http://www.blacksea-commission.org/>.

Конвенція визначила спеціальним додатком до протоколу небезпечні речовини і матеріали, отруйні речовини та матеріали, основні фактори, які завдають шкоди у випадку скидання відходів (у т.ч. характеристики і склад відходів, характеристики компонентів відходів з точки зору ступеня і шкідливості, характеристики місця скидання і морського середовища, куди здійснюється скидання, потенційні шкідливі наслідки для морських екосистем та використання морської води та ін.).

Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою (CLC Convention) (прийнято 29.11.1969, у м. Брюссель (Бельгія), ратифіковано Україною 04.07.2002).

Документ складається з 21 статті, які регламентують цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою. Згідно з Конвенцією власник судна несе відповідальність, коли доведено, що шкода є результатом його власної дії або бездіяльності, вчиненої з наміром заподіяти таку шкоду або із самовпевненості й з розумінням імовірності виникнення такої шкоди.

Протоколами 1976 року і 1984 року до Конвенції було внесено зміни, а в 1992 році був прийнятий Протокол, що переглядає й заміняє Конвенцію 1969 року. Станом на вересень 2016 р. учасниками Конвенції є 136 держав.

Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (прийнято 29.06.1994, у м. Софія (Болгарія), ратифіковано Україною 17.01.2002) була підписана одинадцятьма Дунайськими країнами та Європейським Союзом. Основними завданнями Конвенції є забезпечення сталого управління водними ресурсами в басейні річки Дунай, а саме: збереження, поліпшення та раціональне використання поверхневих вод; контроль загроз, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями (надходження небезпечних забруднюючих речовин у воду, паводки, небезпечні льодові явища); зменшення надходження в Чорне море забруднюючих речовин із джерел, що розташовані в басейні річки Дунай. Постійно функціонують наступні експертні групи: по джерелах емісії; з моніторингу лабораторій та інформаційного управління; щодо запобігання надзвичайним ситуаціям та по системах попередження; по управлінню річковим басейном; цільова екологічна група.

4.2 Міжнародні конвенції з питань транскордонної екобезпеки

Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великій відстані (Air Pollution or CLRTAP) (прийнято 30.11.1979, у м. Женева (Швейцарія), ратифіковано Україною 05.06.1980). Метою Конвенції є обмежити, скоротити та попередити забруднення повітря, включаючи його транскордонне забруднення на великі відстані. Конвенція містить загальні принципи співробітництва держав з питань боротьби із забрудненням повітря, особливо у сфері обміну інформацією щодо національної політики, наукових розробок, моніторингу, технологій з питань скорочення та контролю за викидами в атмосферне повітря. Конвенція має 51 Сторону.

Конвенція доповнена рядом протоколів:

- Протокол, що стосується довгострокового фінансування спільної програми спостереження й оцінки поширення забруднювачів повітря на великі відстані в Європі (ЕМЕП) 1984 року;
- Протокол про скорочення викидів сірки або їх транскордонних потоків принаймні на 30 відсотків 1985 року;
- Протокол про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків 1988 року;
- Протокол про обмеження викидів летких органічних сполук або їх транспортних потоків 1991 року;
- Протокол щодо подальшого скорочення викидів оксидів сірки 1994 року;
- Протокол про важкі метали 1998 року;
- Протокол стосовно стійких органічних забруднювачів 1998 року;
- Протокол про боротьбу з окисненням, евтрофікацією і приземним озоном 1999 року.

Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (Basel Convention) (прийнято 22.03.1989, у м. Базель (Швейцарія), ратифіковано Україною 01.07.1999). Конвенція встановлює міжнародний механізм попереднього інформування та згоди на експорт, імпорту, транзит небезпечних відходів та заборону будь-якого транскордонного переміщення небезпечних відходів між державами-Сторонами та державами, що не є Сторонами Конвенції.

Основні задачі Базельської конвенції полягають у наступному:

– скоротити транскордонне переміщення небезпечних та інших відходів до мінімуму відповідно до вимог їх екологічно обґрунтованого використання;

– переробляти і ліквідувати небезпечні та інші відходи якомога ближче до джерела їх утворення екологічно безпечним чином;

– звести до мінімуму утворення небезпечних та інших відходів (з точки зору як кількості, так і потенційної небезпеки).

Станом на жовтень 2018 року в договорі є 187 Сторони, до складу яких входять 184 країни-члени ООН, острови Кука, Європейський Союз та держава Палестина. Офіційний сайт: <http://www.basel.int/>.

Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (ЕСПОО, Espoo Convention) (прийнято 25.02.1991, у м. Еспо (Фінляндія), ратифіковано Україною 19.03.1999). Наша держава прийняла на себе зобов'язання виконувати положення згаданої Конвенції у повному обсязі, передусім стосовно інформування партнерів та отримання від них інформації про можливий транскордонний екологічний вплив проектів, що реалізуються на нашій території та території сусідніх держав. Згідно з Конвенцією процедура оцінки впливу на навколишнє середовище (включає публічні обговорення) потенційно небезпечних проектів повинна проводитися не тільки всередині держави, але і в суміжних країнах, які можуть постраждати внаслідок впливу цих об'єктів. Відповідно до Конвенції процедура оцінки повинна проводитися на ранніх стадіях планування. Станом на квітень 2014 року договір був ратифікований 44 державами та Європейським Союзом.

Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (прийнято 21.05.2003 у м. Київ (Україна), ратифіковано Україною 01.07.2015). Метою цього Протоколу є забезпечення високого рівня захисту навколишнього середовища, зокрема здоров'я населення, шляхом забезпечення такого стану, коли екологічні питання, зокрема пов'язані зі здоров'ям населення, ретельно враховуються під час розробки планів і програм; сприяння розглядові питань занепокоєності стосовно екологічних проблем, зокрема пов'язаних зі здоров'ям населення, під час розробки політики й законодавства тощо.

Конвенція про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (Water Convention) (прийнято

17.03.1992, у м. Гельсінкі (Фінляндія), ратифіковано Україною 01.07.1999).

Трансгранична співпраця між країнами, які поділяють річки, озера і підземні води, має важливе значення для успішного управління водними ресурсами. Понад 150 великих річок та 50 великих озер у регіоні ЄЕК ООН проходять або є кордонами між двома і більше країнами. В регіоні визначено понад 170 транскордонних підземних водоносних горизонтів, і ця робота продовжується. Станом на вересень 2018 року його ратифікували 43 Сторони, до складу яких входять 42 держави та Європейський Союз.

Конвенція зобов'язує країни виконувати певні загальні та практичні зобов'язання щодо:

- запобігання, обмеження і зниження негативного транскордонного впливу на навколишнє середовище, здоров'я населення та соціально-економічні умови;

- управління спільними водними ресурсами розумним і справедливим чином з використанням екосистемного підходу і керуватися принципом обережності та принципом «забруднювач платить»;

- збереження і відновлення екосистем;

- проведення оцінки впливу на навколишнє середовище, щоб скласти план на випадок непередбачених ситуацій, встановлення цільових показників якості води та зведення до мінімуму небезпеки аварійного забруднення вод.

Конвенція вимагає від Сторін укладення двосторонніх або багатосторонніх угод, а також створення інституцій – спільних органів, таких як Комісії по річках та озерах – для виконання зобов'язань за цими угодами.

Міжнародний центр з оцінки стану вод (МЦОВ) був створений у 2000 р. з метою науково-технічної підтримки моніторингу та оцінки транскордонних вод для Сторін Конвенції.

Протокол про воду і здоров'я до Конвенції про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (прийнято 17.06.1999, у м. Лондон (Великобританія), ратифіковано Україною 09.07.2003). Мета цього Протоколу полягає в тому, щоб на всіх відповідних рівнях, як у загальнодержавному масштабі, так і у транскордонному та міжнародному контексті, сприяти охороні здоров'я та благополуччю людей на індивідуальній та колективній основі згідно з принципами сталого розвитку шляхом удосконалення управління водними ресурсами, включаючи охорону водних

екосистем, а також шляхом попередження, контролю і зниження ступеня поширення захворювань, пов'язаних із водою.

Конвенція ООН про транскордонний вплив промислових аварій (прийнято 17.03.1993, у м. Гельсінкі (Фінляндія), не ратифіковано Україною). Застосовується щодо промислових аварій, забезпечення готовності до них і ліквідації наслідків аварій, які можуть призвести до транскордонного впливу, включаючи вплив аварій, викликаних стихійними лихами, а також щодо міжнародного співробітництва, що стосується взаємної допомоги, досліджень і розробок, обміну інформацією та технологією в галузі запобігання промисловим аваріям, забезпечення готовності до них і ліквідації їх наслідків (ст. 2). Станом на серпень 2013 року Конвенцію ратифікувала 41 Страна.

Важливу роль надає Конвенція процесу прийняття рішень щодо розміщення небезпечних об'єктів. Конвенція зобов'язує Страни до співробітництва з метою поліпшення нагального надання погодженої допомоги, включаючи у разі необхідності сукупність дій, спрямованих на мінімізацію наслідків і впливу промислової аварії та надання допомоги загального характеру. Будь-яка Страна може просити про надання допомоги щодо лікування або тимчасового переміщення на територію іншої Страни осіб, що постраждали від аварії, а також має право в будь-який час після відповідних консультацій і шляхом повідомлення клопотати про припинення допомоги.

4.3 Міжнародні конвенції, що регламентують інші питання екологічної безпеки

Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Environmental Modification Convention (ENMOD)) (прийнято 18.05.1977, у м. Женева (Швейцарія), ратифіковано Україною 13.06.1978).

Згідно Конвенції кожна її держава-учасниця зобов'язується не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способів руйнування, нанесення шкоди або спричинення шкоди будь-якій іншій державі-учасниці. Кожна держава-учасниця цієї Конвенції зобов'язується не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку державу, групу держав або міжнародну організацію до здійснення вищезгаданої ді-

яльності. Станом на січень 2018 року в Конвенції є 78 держав-учасниць.

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про хімічну зброю, CWC) (прийнято 13.01.1993, у м. Париж (Франція), м. Нью-Йорк (США), ратифіковано Україною 16.10.1998). Конвенція є міжнародним договором у рамках ООН в галузі контролю озброєнь, що має на меті повну заборону виробництва і використання хімічної зброї з огляду на її шкідливість для довкілля і здоров'я людини, а також визначає зобов'язання держав-учасниць у цій сфері.

Майже всі країни у світі (197 країн) приєдналися до Конвенції. Ізраїль підписав, але ще не ратифікував. Не підписали Конвенцію Північна Корея, Єгипет та Південний Судан.

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція, Aarhus Convention) (прийнято 25.06.1998, у м. Орхус (Данія), ратифіковано Україною 06.07.1999). Була прийнята з метою сприяння захисту права кожної людини нинішнього і прийдешніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту; кожна зі Сторін гарантує права на доступ до інформації, на участь громадськості у процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, відповідно до положень зазначеної Конвенції.

У Конвенції дано широке поняття екологічної інформації, яке охоплює не тільки стан складових навколишнього середовища: повітря, вода, ґрунти, ландшафт, біологічні різновиди, включаючи генетично видозмінені організми; а і політику, законодавство, плани та програми в цій сфері, дані економічного аналізу; стан здоров'я та безпеки людей, умови їх життя. Інформацію можна отримати не доводячи своєї зацікавленості в її отриманні, й у формі, в якій вона запитується, але не пізніше як через 4 тижні.

У Конвенції визначені підстави для відмови у наданні інформації, якщо її оприлюднення може негативно вплинути на конфіденційність діяльності державних органів, міжнародні стосунки, національну оборону або державну безпеку. У тих випадках, коли виникає загроза для здоров'я людини або навколишнього середовища в результаті людської діяльності або внаслідок природних явищ, вся інформація, яка б могла дати можливість громадськості вжити за-

ходів до запобігання або зменшення шкоди, повинна поширюватись негайно.

Станом на 2019 рік Сторонами Конвенції є 46 держав та Європейський Союз.

Роттердамська конвенція про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі (Роттердамська конвенція, Rotterdam Convention) (прийнято 10.09.1998, у м. Роттердам (Нідерланди), ратифіковано Україною 26.09.2002). Метою Конвенції є сприяння запровадженню спільної відповідальності та узгоджених зусиль Сторін у міжнародній торгівлі окремими небезпечними хімічними речовинами, з метою охорони здоров'я людини та навколишнього середовища від потенційного шкідливого впливу, та заохочення їх до екологічно обґрунтованого використання шляхом сприяння обміну інформацією щодо їхніх властивостей, запровадження процедури прийняття рішень щодо їхнього імпорту та експорту на національному рівні й розповсюдження цих рішень серед Сторін. Конвенція має за мету, щоб експорт особливо небезпечних хімічних сполук відбувався за умови інформування країни-реципієнта, а поточний режим добровільного інформування був заміщений режимом обов'язкового характеру.

Станом на жовтень 2018 року в конвенції є 161 Страна, до якої входять 158 країн-членів ООН, острови Кука, штат Палестина та Європейський Союз. Офіційний сайт: <http://www.pic.int/>.

Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі (Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants (POPs)) (прийнято 22.05.2001, у м. Стокгольм (Швеція), ратифіковано Україною 18.04.2007). Метою є охорона здоров'я людини і навколишнього природного середовища від стійких органічних забруднювачів, оскільки вони мають токсичні властивості, виявляють стійкість до розкладання, характеризуються біоаккумуляцією та є об'єктом трансграничного перенесення повітрям, водою і мігруючими видами.

Речовини, що відомі як стійкі органічні забруднювачі (СОЗ), є найбільш токсичними та небезпечними для навколишнього середовища та здоров'я людей хімічними сполуками. Конвенція вступила в дію 17 травня 2004 р. і містила первісний список СОЗ, що включав 12 речовин, які одразу ж отримали назву «брудна дюжина». Конвенція закріпила зобов'язання країн, які її ратифікували, щодо заборони виробництва та використання (за певних обмежень) дев'яти речовин зі списку СОЗ – альдрин, хлордан, дільд-

рин, ендрин, гептахлор, гексахлорбензол, мірекс, токсафен, поліхлоровані дифеніли; обмеження використання ДДТ для контролю малярії та розробки програм із припинення ненавмисного утворення діоксинів та фуранів. Також Конвенція передбачає знищення накопичених запасів СОЗ у безпечний спосіб. Список СОЗ Стокгольмської конвенції не є закритим, і з початку його створення в нього було додано ще 10 речовин.

Для виконання зобов'язань Стокгольмської конвенції про СОЗ кожна сторона повинна підготувати свій Національний план виконання (НПВ). 25 липня 2012 р. Кабінет Міністрів України затвердив План заходів з виконання Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі.

Станом на червень 2018 року в Конвенції є 182 Сторони (181 держава та Європейський Союз). Серед держав, що її не ратифікували, найбільш значними є США, Ізраїль, Малайзія та Італія. Офіційний сайт: <http://chm.pops.int/>.

Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція) (прийнято 22.05.2003, у м. Київ (Україна), ратифіковано Україною 07.04.2004) – міжнародний договір, учасниками якого є сім країн Центральної та Східної Європи (Чехія, Угорщина, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина та Україна). Конвенція є другою субрегіональною угодою щодо захисту гірських районів по всьому світу. Офіційний сайт: <http://www.carpathianconvention.org/>.

Сторони проводять всебічну політику та співпрацюють для охорони та сталого розвитку Карпат з метою, зокрема, поліпшення якості життя, зміцнення місцевих економік та громад, збереження природних цінностей та культурної спадщини. Для досягнення цього Сторони вживають відповідних заходів, підтримуючи: принципи запобігання та застереження, принцип «забруднювач платить», участь громадськості та залучення заінтересованих організацій, транскордонну співпрацю, інтегроване планування та управління земельними і водними ресурсами, програмний та екосистемний підходи.

Список використаних джерел

1. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К.: Знання-Прес, 2002. – 332 с.
2. Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням від 22.03.1989 р.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_022

3. Дорогунцов С. І. Управління техногенно-екологічною безпекою у парадигмі сталого розвитку / С. І. Дорогунцов, О. М. Ральчук. – Наукове видання. – К., 2001. – 174 с.

4. Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер від 17.03.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_273

5. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25.06.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015

6. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18.05.1977 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258

7. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182

8. Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами від 29.12.1972 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_127

9. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 року. Протоколи до Конвенції від 21.04.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065

10. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті від 25.02.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_272

11. Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великій відстані від 13.11.1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_223

12. Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій від 17.03.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_262

13. Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай від 01.06.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_800

14. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 року від 02.11.1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009

15. Міжнародна Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою від 29.11.1969 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_806

16. Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою від 29.11.1969 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_049

17. Протокол про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року від 17.06.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_030

18. Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті від 21.05.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b99

19. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат від 22.05.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164

20. Роттердамська конвенція про процедуру Попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі від 10.09.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a35

21. Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі від 22.05.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a07

22. Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія / І. В. Артёмов, З. С. Варналій, В. В. Гоблик та ін.; за заг. ред. І. В. Артёмова; М-во освіти і науки України, Закарпат. держ. ун-т, Навч.-наук. ін-т євроінтеграц. дослідж. – Ужгород: МПП «Гражда», 2012. – 520 с.

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Який орган влади України несе відповідальність за виконання зобов'язань, що випливають із членства України в міжнародних екологічних конвенціях та організаціях?

2. Які міжнародні конвенції та угоди регламентують питання у сфері забезпечення екологічної безпеки вод Світового океану?

3. Які міжнародні конвенції та угоди регламентують питання виробництва, знешкодження та транскордонного переміщення небезпечних речовин?

4. Яка конвенція регламентує сферу доступу до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля?

5. Які конвенції та угоди регламентують транскордонні питання забезпечення екологічної безпеки?

6. Охарактеризуйте зміст Конвенції про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище.

7. Охарактеризуйте міжнародні документи, що регламентують питання забруднення атмосферного повітря.

8. Які міжнародні конвенції та угоди мають глобальний характер, а які стосуються лише ряду країн? Наведіть приклади.

9. Які країни є Сторонами Конвенції про захист Чорного моря від забруднення?

10. Якими протоколами була доповнена Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані?

11. Яка конвенція з питань транскордонної безпеки досі не ратифікована Україною?

12. Які питання екологічної безпеки регламентує Базельська конвенція?

13. Яка конвенція ще відома під скороченою назвою «ЕС-ПОО»?

14. Які загальні та практичні зобов'язання необхідно виконувати країнам-сторонам Конвенції про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер?

15. Які три країни світу не підписали Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення?

16. Які речовини відомі як стійкі органічні забруднювачі, і яка міжнародна конвенція регламентує питання охорони здоров'я людини і навколишнього природного середовища від їх дії?

Теми аналітичних оглядів

1. Стратегічний підхід до міжнародного управління хімічними речовинами (SAICM).

2. Діяльність Комісії із захисту морського середовища Чорного моря від забруднення.

3. Протокол про боротьбу з підкисленням, евтрофікацією та приземним озоном до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 року.

4. Діяльність Міжнародного центру з оцінки стану вод (IWAC).

5. План заходів з виконання Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі.

6. Практика Комітету з питань дотримання Орхуської конвенції.

ГЛАВА ДРУГА КОНТРОЛЬ І АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

РОЗДІЛ 5 ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ З ПИТАНЬ ТЕХНОГЕННО- ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Основна ідея. Забезпечення національної, у тому числі техногенної й екологічної безпеки, є гарантований законом пріоритетний принцип розвитку України, основні засади якого закладені в Конституції України. З метою конструктивного вирішення питань забезпечення техногенно-екологічної безпеки та захисту населення і територій, оперативного реагування на надзвичайні ситуації в Україні створена і діє державна система запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації. Питання загальної національної безпеки і оборони координує Рада національної безпеки і оборони України.

Смислові зв'язки. Державна система запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації – Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій – Національна рада з питань безпечної життєдіяльності населення – Рада національної безпеки і оборони України.

Мета – ознайомитися з діяльністю державних органів з питань національної безпеки, зокрема техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій.

5.1 Державна система запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації

Надмірна індустріалізація України на фоні загальної технологічної відсталості та об'єктивні труднощі перехідного періоду до ринкової економіки призвели до поступового зростання кількості аварій, катастроф та інших надзвичайних ситуацій техногенного і природного походження. Ці обставини та досвід розвинутих країн світу зумовили необхідність розроблення державної програми відповідних дій на основі *Концепції створення єдиної державної системи запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації*, що була схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 07.07.1995 р. № 501.

Створення єдиної державної системи запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації (далі – єдиної системи цивільного захисту) базується на **принципах** (п. 3):

- організаційного об'єднання зусиль державних і недержавних органів, причетних до проблем у цій сфері, на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, на основі відповідних нормативних актів;

- безумовного виконання вимог щодо гранично безпечних рівнів впливу на навколишнє природне середовище й вимог техногенно-екологічної безпеки;

- невиснажливого збалансованого природокористування;

- пріоритету охорони життя і здоров'я людей над будь-якими іншими інтересами в державі;

- компенсації збитків, завданих здоров'ю людей, навколишньому природному середовищу, власникам пошкодженого або знищеного внаслідок надзвичайних ситуацій майна на основі чітко визначеної відповідальності та відповідного економічного механізму, включаючи систему страхування.

Основними **завданнями** єдиної системи цивільного захисту є (п. 4.1):

- розроблення перспективної політики у справі запобігання й реагування на надзвичайні ситуації та прийняття відповідних рішень;

- планування та керування процесами досягнення визначених показників техногенно-екологічної безпеки, прогнозування і виявлення потенційних джерел виникнення надзвичайних ситуацій, розроблення можливих сценаріїв розвитку подій та відповідних планів реагування на них, своєчасне інформування населення, місцевих органів влади про загрозу виникнення надзвичайних ситуацій, здійснення заходів щодо запобігання таким ситуаціям або пом'якшення їх наслідків;

- створення, підтримка й забезпечення необхідного рівня готовності системи реагування на надзвичайні ситуації;

- забезпечення ефективності дій у надзвичайних ситуаціях та організація ліквідації їх наслідків;

- розвиток нормативної бази для забезпечення необхідного рівня техногенно-екологічної безпеки та підвищення ефективності реагування на надзвичайні ситуації;

- розвиток і координація міждержавних відносин з питань регулювання техногенно-екологічної безпеки, мінімізації ризику ви-

никнення надзвичайних ситуацій, особливо із транскордонним впливом, узгодження з іншими державами заходів реагування і взаємодопомоги в разі їх виникнення та приведення системи безпеки у цій сфері у відповідність із міжнародними принципами і нормами.

Єдина система цивільного захисту забезпечує виконання перелічених завдань на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях **у таких напрямках діяльності** (п. 4.2):

- управління техногенно-екологічною безпекою, включаючи управління екологічно небезпечною військовою діяльністю;
- підвищення готовності до надзвичайних ситуацій;
- реагування на надзвичайні ситуації й управління силами реагування;
- ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій.

До складу єдиної системи запобігання входять (п. 5) окремо визначені органи державної виконавчої влади усіх рівнів, до компетенції яких належать питання, пов'язані з безпекою та захистом населення, запобігання, реагування на надзвичайні ситуації, а також уряд Автономної Республіки Крим, виконкоми міських, районних у містах Рад, сили та засоби цих органів, у тому числі фінансові, продовольчі, медичні, матеріально-технічні ресурси, відомчі системи зв'язку, оповіщення та інформаційного забезпечення.

Згідно **Положення про єдину державну систему цивільного захисту**, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 р. № 11, єдина державна система цивільного захисту складається з постійно діючих функціональних і територіальних підсистем і має **чотири рівні** – загальнодержавний, регіональний, місцевий та об'єктовий.

Постійно діючими органами управління цивільного захисту, до повноважень яких належать питання організації та здійснення заходів цивільного захисту, є (п. 10):

- на державному рівні – Кабінет Міністрів України, ДСНС, а також центральні органи виконавчої влади, що створюють функціональні підсистеми, та підрозділи з питань цивільного захисту у складі їх апаратів (при цьому окремі повноваження з попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій покладені на велику кількість міністерств та державних комітетів – Мінекоенерго, Мінекономіки, МОЗ, Мінфін, МВС, Міноборони та інші. Головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та приро-

дного характеру, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, поводження з радіоактивними відходами та вибуховими матеріалами промислового призначення є Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Положення про яку затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052;

– на регіональному рівні – Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації, підрозділи з питань цивільного захисту, які утворюються у їх складі, територіальні органи ДСНС;

– на місцевому рівні – районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських (міст республіканського Автономної Республіки Крим, міст обласного і районного значення) рад, підрозділи з питань цивільного захисту, які утворюються у їх складі, виконавчі органи селищних та сільських рад, підрозділи територіальних органів ДСНС;

– на об'єктовому рівні – керівні органи підприємств, установ та організацій, а також підрозділи (посадові особи) з питань цивільного захисту, які утворюються (призначаються) такими органами відповідно до законодавства.

Координаційними органами єдиної державної системи є (п. 11):

– на загальнодержавному рівні: Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

– на регіональному рівні – комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя;

– на місцевому рівні – комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій районів, міст, районів у містах, селищ;

– на об'єктовому рівні – комісії з питань надзвичайних ситуацій підприємств, установ та організацій.

Діяльність зазначених комісій здійснюється відповідно до положень про них.

Для координації робіт з ліквідації наслідків конкретної надзвичайної ситуації на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівні у разі потреби утворюються спеціальні комісії з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Залежно від масштабу і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, в Україні або в межах конкретної її

території встановлюється один із таких режимів функціонування єдиної державної системи цивільного захисту (п. 19):

- повсякденного функціонування;
- підвищеної готовності;
- надзвичайної ситуації;
- надзвичайного стану.

В умовах нормальної виробничо-промислової, радіаційної, хімічної, сейсмічної, гідрогеологічної, гідрометеорологічної, техногенної та пожежної обстановки та за відсутності епідемій, епізоотій, епіфітотій єдина державна система цивільного захисту функціонує в режимі повсякденного функціонування (п. 20).

5.2 Діяльність Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій

Діяльність Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій визначається **Положенням про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій**, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 2015 р. № 18.

Згідно цього положення Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій (далі – *Державна комісія*) є постійно діючим органом, який забезпечує координацію діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, пов'язаної із забезпеченням техногенно-екологічної безпеки, захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій, організаційних заходів протидії терористичній діяльності та війсьній загрозі, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій і реагування на них (п. 1).

Серед основних завдань Державної комісії у сфері техногенно-екологічної безпеки є координація діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, пов'язаної із: функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту; залученням сил цивільного захисту до проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, ліквідації наслідків у разі виникнення надзвичайної ситуації; організацією і здійсненням радіаційного, хімічного, біологічного, інженерного та медичного захисту населення і територій від наслідків надзвичайної ситуації тощо (п. 3).

Державна комісія відповідно до покладених на неї завдань (п. 4):

1) у режимі повсякденної діяльності:

– готує і подає Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо визначення прав і обов'язків у сфері техногенно-екологічної безпеки центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій;

– координує діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади, пов'язану з розробленням та виконанням цільових і науково-технічних програм, здійсненням заходів у сфері цивільного захисту;

– здійснює заходи щодо забезпечення захисту населення, сталого функціонування господарських об'єктів, зменшення можливих матеріальних втрат та збереження національної культурної спадщини у разі виникнення надзвичайної ситуації;

– бере участь у розгляді питань щодо утворення або припинення діяльності підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, що використовують небезпечні технології (хімічні, радіаційні тощо), і подає Кабінетові Міністрів України відповідні пропозиції;

– сприяє проведенню гідрометеорологічних спостережень і прогнозів, розвитку державної системи моніторингу навколишнього природного середовища, системи цивільного захисту, форм контролю за функціонуванням потенційно небезпечних об'єктів;

– здійснює методичне керівництво і контроль за роботою регіональних комісій з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій та за їх підготовкою до дій під час виникнення надзвичайної ситуації;

– здійснює співробітництво з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями у межах зобов'язань України згідно з міжнародними договорами за дорученням Кабінету Міністрів України;

– координує здійснення заходів щодо профілактики та локалізації інфекційних захворювань, а також запобігання виникненню випадків масових харчових отруєнь населення;

2) у режимі підвищеної готовності:

– здійснює заходи щодо активізації роботи з проведення спостереження та контроль за станом навколишнього природного середовища, перебігом епідемій і спалахами інфекційних захворювань, масовими харчовими отруєннями населення, обстановкою на потенційно небезпечних об'єктах і прилеглих до них територіях,

прогнозування можливості виникнення надзвичайної ситуації та її масштабів;

- організовує розроблення плану комплексних заходів щодо захисту населення і територій в разі виникнення надзвичайної ситуації, забезпечення сталого функціонування господарських об'єктів;

- забезпечує координацію заходів щодо запобігання виникненню надзвичайної ситуації державного і регіонального рівня;

- готує пропозиції щодо визначення джерел і порядку фінансування заходів реагування на надзвичайну ситуацію;

- координує заходи щодо створення резерву засобів індивідуального захисту та матеріальних резервів для запобігання виникненню надзвичайної ситуації та ліквідації її наслідків, визначає обсяги і порядок використання таких резервів;

- забезпечує стабільне виробництво, передачу, постачання і використання енергоносіїв під час виникнення надзвичайної ситуації підприємствами, установами та організаціями паливно-енергетичного комплексу;

- забезпечує покращення державного управління у разі виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам;

3) у режимі надзвичайної ситуації:

- забезпечує координацію, організацію робіт та взаємодію функціональних і територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту, а також громадських, міжнародних організацій щодо надання допомоги постраждалому населенню;

- організовує роботу з локалізації або ліквідації надзвичайної ситуації державного рівня, у тому числі з транскордонним впливом;

- залучає до виконання робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації необхідні рятувальні, транспортні, будівельні, медичні та інші формування з використанням наявних матеріально-технічних, продовольчих та інших ресурсів і запасів;

- вживає заходів, необхідних для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у небезпечних районах;

- забезпечує здійснення заходів щодо соціального захисту населення, що постраждало внаслідок виникнення надзвичайної ситуації;

- взаємодіє з відповідними організаціями країн, територія яких зазнала негативної дії внаслідок виникнення в Україні надзвичайної ситуації;

– встановлює межі зони, на якій виникла надзвичайна ситуація, та організовує визначення розміру шкоди, заподіяної суб'єктам господарювання і населенню внаслідок виникнення надзвичайної ситуації державного рівня;

– організовує здійснення постійного контролю за станом навколишнього природного середовища на території, що зазнала впливу надзвичайної ситуації державного рівня, обстановкою на аварійних об'єктах і прилеглих до них територіях;

– вивчає обставини, що склалися, та готує інформацію Президентові України і Кабінетові Міністрів України про здійснені заходи, пов'язані з реагуванням на надзвичайну ситуацію державного рівня, та причини її виникнення;

4) у режимі надзвичайного стану:

– забезпечує координацію, організацію робіт та взаємодію функціональних і територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту з урахуванням особливостей, що визначаються згідно з вимогами законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», а також інших нормативно-правових актів;

– здійснює заходи, необхідні для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, забезпечення функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

5) проводить моніторинг стану виконання органами виконавчої влади покладених на них завдань;

6) доручає аварійно-рятувальній службі вводити тимчасову заборону або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зони надзвичайної ситуації відповідно до *статті 23 Кодексу цивільного захисту України*;

7) здійснює координацію діяльності Антикризового енергетичного штабу.

Роботою Державної комісії **керує** її голова, а у разі відсутності голови – за його дорученням перший заступник. Голова Державної комісії і його заступники призначаються Кабінетом Міністрів України. Посадовий склад Державної комісії затверджується Кабінетом Міністрів України, а персональний склад визначається головою Комісії (п. 6).

Робочим органом Державної комісії, що забезпечує підготовку, скликання та проведення засідань, а також контроль за виконанням її рішень, є секретаріат Комісії (п. 8).

До складу комісії входять усі члени уряду, керівники центральних органів виконавчої влади, а також, за згодою, заступник Голови СБУ, заступник секретаря РНБО України, віце-президент Національної академії наук та президент Товариства Червоного Хреста України.

Державна комісія проводить засідання у разі потреби, але не менше одного разу на три місяці. Рішення Державної надзвичайної комісії приймається відкритим голосуванням більшістю голосів із числа присутніх на засіданні її членів і оформлюється протоколом, який підписується головою та відповідальним секретарем Державної комісії. Рішення Державної комісії, прийняті в межах її повноважень, є обов'язковими для виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади (п. 9).

До виконання завдань Державної надзвичайної комісії можуть залучатися в установленому порядку спеціалісти з урахуванням складності надзвичайної ситуації (п. 10).

5.3 Діяльність Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення

Діяльність Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення визначається **Положенням про Національну раду з питань безпечної життєдіяльності населення**, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1993 р. № 733.

Згідно цього Положення, **Національна рада з питань безпечної життєдіяльності населення** (надалі – *Національна рада*) створена відповідно до Закону України «Про охорону праці» для розроблення і реалізації державної політики в галузі охорони життя людей на виробництві та профілактики побутового травматизму, створення системи державного управління цією галуззю (п. 1).

Функції Національної ради (п. 3):

а) розробляє та здійснює заходи щодо створення цілісної системи державного управління охороною життя людей на виробництві та профілактики побутового травматизму, вносить на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції про вдосконалення цієї системи;

б) організує і забезпечує контроль за виконанням законодавчих актів і рішень Уряду України, опрацювання Національної програми і законопроектів, пов'язаних з реалізацією державної політики з питань безпечної життєдіяльності населення, подає Кабінету

Міністрів України пропозиції щодо вдосконалення законодавства з цих питань;

в) координує діяльність центральних і місцевих органів державної виконавчої влади у галузі охорони життя людей на виробництві та профілактики побутового травматизму;

г) організує перевірки діяльності центральних і місцевих органів державної виконавчої влади і заслуховує на своїх засіданнях або засіданнях бюро Національної ради звіти керівників з питань, що входять до її компетенції;

д) бере участь у міжнародному співробітництві, сприяє вивченню, узагальненню та поширенню досвіду у галузі охорони життя людей на виробництві та профілактики побутового травматизму, вирішує питання контролю за виконанням укладених договорів і угод у цій галузі.

Засідання Національної ради проводяться відповідно до затвердженого нею плану роботи. Оперативне вирішення поточних питань у період між засіданнями здійснює бюро, що утворюється з членів Національної ради. Перелік посад, які входять до Національної ради і бюро, затверджує Кабінет Міністрів України, а персональний склад Національної ради і бюро – її голова. Рішення Національної ради та її бюро, прийняті в межах їх компетенції, є обов'язковими для центральних і місцевих органів державної виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та громадян (п. 4).

Національну раду очолює Віце-прем'єр-міністр України (п. 5). Матеріально-технічне забезпечення діяльності Національної ради здійснюється Кабінетом Міністрів України (п. 6).

5.4 Діяльність Ради національної безпеки і оборони України

Діяльність Ради національної безпеки і оборони України визначається **Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 р.**

Рада національної безпеки і оборони (РНБО) України відповідно до Конституції України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України (ст. 1).

Функціями РНБО України є внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої й зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час, в умовах воєнного або над-

звичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України (ст. 3).

РНБО України має наступні **компетенції** (ст. 4):

1) розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України, приймає рішення щодо:

– визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у політичній, економічній, соціальній, військовій, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах;

– проектів державних програм, доктрин, законів України, указів Президента України, директив Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, міжнародних договорів, інших нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони;

– матеріального, фінансового, кадрового, організаційного та іншого забезпечення виконання заходів з питань національної безпеки і оборони;

– заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України;

– питань оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану, оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації тощо;

2) координує виконання прийнятих рішень;

3) залучає до аналізу інформації посадових осіб та фахівців;

4) ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони;

5) координує і контролює переведення і функціонування економіки країни, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану тощо.

Головою РНБО України є Президент України. У разі дострокового припинення його повноважень виконання цих обов'язків покладається на Голову Верховної Ради України (ст. 5).

Персональний склад РНБО України формує Президент України. До складу за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України (ст. 6).

Основною організаційною формою діяльності РНБО України є її **засідання**. Голосування відбувається виключно особисто (ст. 9).

Рішення РНБО України приймаються не менш як двома третинами голосів її членів, вводяться в дію указами Президента України та є обов'язковими до виконання органами виконавчої влади.

Список використаних джерел

1. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 34–35, ст. 458.

2. Про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.2015 р. № 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/18-2015-p>

3. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-p>

4. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-p>

5. Про затвердження Типового положення про регіональну та місцеву комісію з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 409 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-2015-p>

6. Про Концепцію створення єдиної державної системи запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації: постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.1995 р. № 501 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501-95-p>

7. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 35, ст. 237.

8. Про створення Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення: постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.1993 р. № 733 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-93-p>

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Що зумовило необхідність створення в Україні єдиної державної системи запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації?

2. Якими документами визначається діяльність державних органів з питань національної, у тому числі техногенно-екологічної, безпеки та надзвичайних ситуацій?

3. Який державний орган створений для розроблення і реалізації державної політики в галузі охорони життя людей на виробництві та профілактики побутового травматизму?

4. Зазначте принципи, на яких базується створена єдина державна система запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації.

5. Які основні завдання і напрями діяльності державної системи запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації?

6. Наведіть координаційні та постійні державні органи управління з питань техногенно-екологічної безпеки, цивільної оборони та з надзвичайних ситуацій на загальнодержавному, регіональному, місцевому і об'єктовому рівнях.

7. Укажіть функції Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій в режимах функціонування: повсякденної діяльності, підвищеної готовності, у режимах надзвичайної ситуації й надзвичайного стану.

8. Розкрийте організаційну структуру Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій.

9. Як часто проводяться засідання Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій? Які умови прийняття і виконання її рішень?

10. Укажіть функції Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення.

11. Який державний орган при Президентові України визнаний координаційним з питань національної безпеки і оборони?

12. Назвіть компетенції РНБО України згідно покладених на неї зобов'язань.

13. Наведіть персональний склад РНБО України, умови прийняття і виконання рішень.

Теми аналітичних оглядів

1. Стратегія національної безпеки України.
2. Правовий режим надзвичайного стану.
3. Діяльність Державної служби України з надзвичайних ситуацій у сфері забезпечення техногенно-екологічної безпеки.
4. Механізм компенсації збитків, завданих здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій.
5. Медичний, біологічний і психологічний захист, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення під час надзвичайних ситуацій.
6. Порядок здійснення радіаційного і хімічного захисту населення і територій в разі виникнення надзвичайних ситуацій.

РОЗДІЛ 6 ОБЛІК В ЕКОЛОГІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

Основна ідея. Об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища (території і природні комплекси) та суб'єкти господарювання, від стану яких безпосередньо залежить екологічна безпека, потребують детального обліку. Для того аби мати змогу здійснювати такий облік, у країні та на суб'єктах господарювання повинен здійснюватись комплекс заходів з екологічного моніторингу. Облік природних ресурсів отримав достатньо розвинутих форм у вигляді кадастрів природних ресурсів, а облік екологічних характеристик суб'єктів господарювання здійснюється веденням екологічних паспортів та шляхом збору, обробки і подання відповідним державним органам зведеної статистичної звітності про обсяги викидів, скидів забруднюючих речовин, використання природних ресурсів, виконання завдань з охорони навколишнього природного середовища та іншої інформації.

Смислові зв'язки. Державна система моніторингу довкілля – кадастровий облік – екологічна паспортизація.

Мета – ознайомитися з державною системою обліку об'єктів правової охорони навколишнього природного середовища та суб'єктів господарювання, від стану яких безпосередньо залежить екологічна безпека України.

6.1 Державна система моніторингу довкілля

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 22) передбачено створення державної системи моніторингу довкілля та проведення спостережень за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення. Виконання цих функцій покладено на Мінекоенерго та інші центральні органи виконавчої влади, які є суб'єктами державної системи моніторингу довкілля, а також підприємства, установи та організації, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану довкілля.

Основні принципи функціонування державної системи моніторингу довкілля визначені у постанові Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля».

Державна система моніторингу довкілля – це система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки. Система моніторингу – це відкрита інформаційна система, пріоритетами функціонування якої є захист життєво важливих екологічних інтересів людини і суспільства; збереження природних екосистем; відвернення кризових змін екологічного стану довкілля і запобігання надзвичайним екологічним ситуаціям (п. 1).

Існуюча система моніторингу довкілля базується на виконанні розподілених функцій її суб'єктами і складається з підпорядкованих їм підсистем. Кожна підсистема на рівні окремих суб'єктів системи моніторингу має свою структурно-організаційну, науково-методичну та технічну бази.

Моніторинг довкілля здійснюють (п. 8):

- *Міністерством енергетики та захисту довкілля України (Мінекоенерго):*

- ґрунтів на природоохоронних територіях (вміст забруднюючих речовин, у тому числі радіонуклідів);

- державного екологічного картування території України для оцінки його стану та його змін під впливом господарської діяльності;

- наземних екосистем (фонова кількість забруднюючих речовин, у тому числі радіонуклідів);

– видів рослинного і тваринного світу, що перебувають під загрозою зникнення, та видів, що перебувають під особливою охороною;

• *Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС)* (на пунктах державної системи гідрометеорологічних спостережень):

– атмосферного повітря та опадів (вміст забруднюючих речовин, у тому числі радіонуклідів, транскордонне перенесення забруднюючих речовин);

– снігового покриву;

– ґрунтів різного призначення (вміст залишкової кількості пестицидів та важких металів);

– радіаційної обстановки (визначення експозиційної дози гамма-випромінювання);

– повеней, паводків, снігових лавин, селів;

• *Державне агентство України з управління зоною відчуження (ДАЗВ)* (у зоні відчуження і відселеній частині зони безумовного (обов'язкового) відселення):

– атмосферного повітря (вміст забруднюючих речовин, у тому числі радіонуклідів);

– наземних екосистем (біоіндикаторні визначення);

– ґрунтів і ландшафтів (вміст забруднюючих речовин, радіонуклідів, просторове поширення);

– джерел викидів в атмосферу (вміст забруднюючих речовин, обсяги викидів);

– об'єктів зберігання та/або захоронення радіоактивних відходів (вміст радіонуклідів, радіаційна обстановка);

• *Міністерство аграрної політики та продовольства України (Мінагрополітики)*:

– ґрунтів сільськогосподарського використання (радіологічні, агрохімічні та токсикологічні визначення, залишкова кількість пестицидів, агрохімікатів і важких металів);

– сільськогосподарських рослин і продуктів з них (токсикологічні та радіологічні визначення, залишкова кількість пестицидів, агрохімікатів і важких металів);

– сільськогосподарських тварин і продуктів з них (зоотехнічні, токсикологічні та радіологічні визначення, залишкова кількість пестицидів, агрохімікатів і важких металів);

- *Державне агентство лісових ресурсів України (Держлісагентство):*

- ґрунтів земель лісового фонду (радіологічні визначення, залишкова кількість пестицидів, агрохімікатів і важких металів);

- лісової рослинності (стан, продуктивність, пошкодження біотичними та абіотичними чинниками, біорізноманіття, радіологічні визначення);

- мисливської фауни (видові, кількісні та просторові характеристики);

- *Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство):*

- якості вод водогосподарських систем міжгалузевого та сільськогосподарського водопостачання;

- водних об'єктів за радіологічними показниками на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення;

- на транскордонних ділянках водотоків, визначених відповідно до міждержавних угод про співробітництво на транскордонних водних об'єктах;

- зрошуваних та осушуваних земель (глибина залягання та мінералізація ґрунтових вод, ступінь засоленості та солонцюватості ґрунтів);

- підтоплення сільських, селищних населених пунктів, прибережних зон водосховищ (переформування берегів і підтоплення територій);

- *Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр):*

- ґрунтів і ландшафтів (вміст забруднюючих речовин, прояви ерозійних та інших екзогенних процесів, просторове забруднення земель об'єктами промислового і сільськогосподарського виробництва);

- зрошуваних і осушених земель (вторинне підтоплення і засолення тощо);

- берегових ліній річок, морів, озер, водосховищ, лиманів, заток, гідротехнічних споруд (динаміка змін, ушкодження земельних ресурсів);

- *Міністерство розвитку громад та територій України (Мінрегіон):*

- питної води централізованих систем водопостачання (вміст забруднюючих речовин, обсяги споживання);

– стічних вод міської каналізаційної мережі та очисних споруд (вміст забруднюючих речовин, обсяги надходження);

– зелених насаджень у містах і селищах міського типу (ступінь пошкодження ентомошкідниками, фітозахворюваннями тощо);

– підтоплення міст і селищ міського типу (небезпечне підняття рівня ґрунтових вод);

• *Державна служба геології та надр України (Держгеонадра):*

– підземних вод (ресурси та використання);

– ендогенних та екзогенних процесів (видові та просторові характеристики, активність прояву);

– геофізичних полів (фонові та аномальні визначення);

– геохімічного стану ландшафтів (вміст і поширення природних і техногенних хімічних елементів і сполук);

• *Державне космічне агентство України (ДКА):*

– стану територій за даними дистанційного зондування Землі (відстеження теплових аномалій, паводкової та повеневої обстановки, льодової обстановки);

– сейсмічної обстановки та інших геофізичних явищ на території України та всієї земної кулі;

– радіаційної обстановки в пунктах дислокації підрозділів спеціального контролю;

– космічної обстановки в навколосемному просторі (визначення місця падіння космічних апаратів, ракетноносіїв та їх частин).

Мінекоенерго разом з *ДСНС*, їх органи та інші суб'єкти системи моніторингу встановлюють спеціальні регламенти спостереження за екологічно небезпечними об'єктами, критерії визначення та втручання у разі виникнення або загрози виникнення надзвичайних екологічних ситуацій (п. 19). Попередження про виникнення або загрозу виникнення небезпечних метеорологічних і гідрологічних явищ, оцінювання їх розвитку покладається на *ДСНС*. Функції з попередження про виникнення або загрозу виникнення екзогенних та ендогенних геологічних процесів, оцінювання їх розвитку покладаються на *Держгеонадра* (п. 20).

Оцінка впливу забруднення довкілля на стан здоров'я населення покладається на *МОЗ* та його територіальні органи (у разі їх утворення), які повинні своєчасно інформувати органи державної влади та органи місцевого самоврядування про негативні тенденції

або кризові зміни стану здоров'я населення внаслідок погіршення екологічної обстановки (п. 22).

Проведення моніторингу регламентується екологічним законодавством України за такими напрямками:

– *Ґрунти* (Земельний кодекс України, постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 1993 р. № 661 «Про затвердження Положення про моніторинг земель», постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2004 р. № 51 «Про затвердження Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення»);

– *Водні ресурси* (Водний кодекс України, постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 р. № 758 «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод»);

– *Атмосферне повітря* (Закон України «Про охорону атмосферного повітря», постанова Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 827 «Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря»);

– *Біологічні об'єкти* (закони України «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», Конвенція про охорону біологічного різноманіття);

– *Надра* (Закон України «Про Державну геологічну службу України»);

– *Відходи* (Закон України «Про відходи», Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією);

– *Небезпечні природні явища та техногенні аварії* (Кодекс цивільного захисту України, Закон України «Про гідрометеорологічну діяльність»);

– *Об'єкти підвищеної небезпеки* (закони України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Про перевезення небезпечних вантажів»).

6.2 Кадастровий облік

Кадастр – це упорядкована геоінформаційна система про правове, природне, господарське, економічне та просторове положення об'єктів, що підлягають обліку в системі відповідного рівня управління.

Кадастр – це реєстр, систематизоване зведення відомостей про об'єкти або явища.

Кадастри виконують облікові функції екологічного управління, їх складають періодично або шляхом безперервних спостережень за конкретним об'єктом. Враховуючи різноманітність сучасних кадастрів, можна зробити висновок, що кадастровому обліку може підлягати інформація про стан різних об'єктів. Ці кадастри вводяться для обліку кількісних, якісних та інших характеристик об'єктів, обсягу, характеру та режиму їхнього використання.

Державні природні кадастри ведуться в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. Основними державними кадастрами є земельний, водний, лісовий, кадастр родовищ і проявів корисних копалин. Також використовуються і створюються державні кадастри територій та об'єктів природно-заповідного фонду, тваринного світу, рослинного світу, антропогенних викидів із джерел та абсорбції поглиначами парникових газів сховищ, радіоактивних відходів тощо. Розглянемо базові державні кадастри.

Державний земельний кадастр – це єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

Ведення та адміністрування Державного земельного кадастру забезпечуються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Правові, економічні та організаційні основи діяльності у сфері Державного земельного кадастру встановлює *Закон України «Про Державний земельний кадастр»* від 07.07.2011 р.

Державний водний кадастр – це систематизований звід відомостей про:

- поверхневі, підземні, внутрішні морські води та територіальне море;
- обсяги, режим, якість і використання вод (водних об'єктів);
- водокористувачів;
- водогосподарські об'єкти, що забезпечують використання води, очищення та скид зворотних вод (споруди для акумуляції та регулювання поверхневих і підземних вод, споруди для забору та транспортування води, споруди для скиду зворотних вод, споруди, на яких здійснюється очищення зворотних вод).

Складається із трьох розділів: поверхневі води; підземні води; водокористування. Виконавцями робіт зі складання державного во-

дною кадастру є визначені Держводагентством, ДСНС та Держгеонадрами спеціалізовані підприємства, установи та організації.

Порядок ведення державного водного кадастру затверджений *постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1996 р. № 413.*

Державний лісовий кадастр та облік лісів ведеться Держлісагентством за єдиною для усіх лісів системою з метою забезпечення ефективної організації охорони і захисту лісів, їх раціонального використання та відтворення, здійснення постійного контролю за якісними і кількісними змінами в лісовому фонді України. Включає системні відомості про розподіл лісового фонду між власниками лісів і постійними лісокористувачами, поділ усіх лісів за категоріями залежно від виконуваних ними основних функцій, грошову оцінку та інші дані, що характеризують кількісний і якісний стан лісів.

Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів затверджений *постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 р. № 848.*

Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин – це система відомостей про кожне родовище, включене до Державного фонду родовищ корисних копалин, щодо кількості та якості запасів корисних копалин і наявних у них компонентів, гірничотехнічних, гідрогеологічних та інших умов розробки родовища і його геолого-економічної оцінки, а також відомостей про кожний прояв корисних копалин.

Організація та методичне керівництво веденням державного кадастру, а також збір, облік, систематизація, зберігання, обробка та надання даних державного кадастру заінтересованим користувачам здійснюються Держгеонадрами.

Порядок державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин затверджений *постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 1995 р. № 75.*

Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду – система необхідних відомостей про правовий статус, належність, режим, географічне положення, кількісні та якісні характеристики територій та об'єктів, що входять до складу природно-заповідного фонду. Ведеться центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Основні правові засади ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України визначені *розділом VIII Закону України «Про природно-заповідний фонд України»,*

інструкція про зміст та складання документації кадастру затверджена *наказом Мінприроди 16.02.2005 р. № 67.*

Державний кадастр сховищ радіоактивних відходів – зведення систематизованих відомостей про об'єкти для зберігання чи захоронення радіоактивних відходів. Повинен містити систематизований банк даних щодо місцезнаходження, кількісних та якісних характеристик, умов зберігання або захоронення радіоактивних відходів, систем контролю та моніторингу.

Створення і організація ведення Державного кадастру сховищ радіоактивних відходів покладається на орган державного управління у сфері поводження з радіоактивними відходами.

Положення про державний кадастр сховищ радіоактивних відходів затверджено *постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1996 р. № 480.*

6.3 Екологічна паспортизація

Згідно *Порядку взаємодії Міністерства екології та природних ресурсів України з обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями з питань охорони навколишнього природного середовища*, затвердженого наказом Мінприроди 31.03.2017 р. № 150, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації щороку надають до Мінекоенерго інформацію щодо **екологічних паспортів регіонів** до 01 липня року, що настає за звітним. Згідно затвердженої форми, екологічний паспорт регіону повинен містити наступні структурні підрозділи:

1. Загальна характеристика;
2. Чисельність населення;
3. Фізико-географічна характеристика;
4. Перелік екологічно небезпечних об'єктів;
5. Атмосферне повітря;
6. Водні ресурси;
7. Земельні ресурси;
8. Лісові ресурси;
9. Надра;
10. Рослинний світ;
11. Тваринний світ;
12. Природно-заповідний фонд;
13. Формування екологічної мережі;
14. Поводження з відходами та небезпечними хімічними речовинами;

15. Радіаційна безпека;
16. Моніторинг довкілля;
17. Державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства;
18. Міжнародне співробітництво;
19. Планування природоохоронної діяльності;
20. Найважливіші екологічні проблеми регіону.

Відповідно до пріоритетів, визначених в Основних напрямках державної екологічної політики, в Україні на сьогодні набула розвитку екологічна паспортизація потенційно небезпечних об'єктів (ПНО) та відходів.

Загальні засади **паспортизації потенційно небезпечних об'єктів** та порядок її здійснення для забезпечення державного обліку ПНО визначені **Положенням про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів**, затвердженим наказом МНС України від 18.12.2000 р. № 338.

Паспортизація ПНО здійснюється відповідно до переліків потенційно небезпечних об'єктів, затверджених комісіями з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, які складаються на підставі результатів ідентифікації ПНО. Ідентифікація полягає у виявленні на об'єктах господарської діяльності джерел та чинників небезпеки, здатних за негативних обставин (аварія, стихійне лихо тощо) ініціювати виникнення надзвичайної ситуації, а також в оцінці максимального рівня можливих надзвичайних ситуацій. Форми паспортів ПНО відрізняються залежно від виду господарської діяльності та розміщуються на офіційному сайті ДСНС України. Паспорт, за умови відсутності будь-яких змін характеристик ПНО, підлягає переоформленню кожні п'ять років.

Паспортизація відходів – це процес послідовного збирання, узагальнення та зберігання відомостей про кожний конкретний вид відходів, їх походження, технічні, фізико-хімічні, технологічні, екологічні, санітарні, економічні та інші показники, методи їх вимірювання і контролю, а також про технології їх збирання, перевезення, зберігання, обробки, утилізації, видалення, знешкодження і захоронення. Ведеться підприємствами з метою їх вичерпної ідентифікації та визначення оптимальних шляхів поводження з ними і здійснюється згідно з *постановою Кабінету Міністрів України від 01.11.1999 р. № 2034 «Про затвердження Порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів»*.

Паспортизація відходів передбачає складання і ведення *паспортів відходів, паспортів місць видалення відходів, реєстрових карт об'єктів утворення, обробки та утилізації відходів* відповідно до Державного класифікатора ДК 005-96 «Класифікатор відходів» та номенклатури відходів. Форми паспортів відходів та інструкції щодо їх ведення розробляються Мінекоенерго з участю інших зацікавлених центральних органів виконавчої влади і затверджуються ним за погодженням з МОЗ (п. 9).

Агрохімічний паспорт поля, земельної ділянки – документ, що містить дані щодо агрохімічної характеристики ґрунтів і стану їх забруднення токсичними речовинами та радіонуклідами. Єдину процедуру його виготовлення, видачі та застосування встановлює **Порядок ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки**, затверджений наказом Мінагрополітики від 11.10.2011 р. № 536.

Результати агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення використовуються при плануванні заходів щодо відтворення родючості ґрунтів та підвищення урожайності сільськогосподарських культур, у разі проведення еколого-агрохімічного районування території, моніторингу земель та ґрунтів, у процесі розроблення рекомендацій щодо раціонального та екологічно безпечного застосування агрохімікатів та в інших випадках, передбачених законодавством. Агрохімічний паспорт використовується при розрахунку нормативів гранично допустимого забруднення ґрунтів, якісного стану ґрунтів, показників деградації земель та ґрунтів, а також в інших випадках, передбачених законодавством.

Паспорт річки – це уніфіковане зведення основних даних про водний режим, фізико-географічні особливості, використання природних ресурсів і екологічну обстановку в її басейні, а також відпрацювання рекомендацій щодо підвищення стійкості екологічної системи. Механізм складання паспортів річок для оцінки їх екологічного стану і оперативного використання водогосподарськими та іншими зацікавленими організаціями під час вирішення питань комплексного використання водних ресурсів і охорони від забруднення, а також для розроблення прогнозу і заходів щодо оздоровлення річок визначений **Порядком складання паспортів річок**, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 347.

Паспорти розробляються на річки, які мають площу водозабору до 50 тис. км², за замовленням водогосподарських організацій

Держводагентства (п. 2). Паспорти погоджуються Мінекоенерго та місцевими органами виконавчої влади, затверджуються відповідними водогосподарськими організаціями і постійно зберігаються у замовників та в інституті «Укрводпроект» (п. 3).

Список використаних джерел

1. Деякі питання поводження з радіоактивними відходами: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.1996 р. № 480 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-96-п>

2. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 8, ст. 61.

3. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-п>

4. Про затвердження Положення про моніторинг земель: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.1993 р. № 661 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-93-п>

5. Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів: Наказ МНС України 18.12.2000 р. № 338 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0062-01>

6. Про затвердження Порядку ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки: Наказ Мінагрополітики України 11.10.2011 р. № 536 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1517-11>

7. Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.1996 р. № 413 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-96-п>

8. Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів: постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2007 р. № 848 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-2007-п>

9. Про затвердження Порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів: постанова Кабінету Міністрів України від

01.11.1999 р. № 2034 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2034-99-п>

10. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства екології та природних ресурсів України з обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями з питань охорони навколишнього природного середовища: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України 31.03.2017 р. № 150 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1568-17>

11. Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин: постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.1995 р. № 75 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75-95-п>

12. Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод: постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 р. № 758 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2018-п>

13. Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 14.08.2019 р. № 827 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2019-п>

14. Про затвердження Порядку складання паспортів річок і Порядку установлення берегових смуг водних шляхів та користування ними: постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 р. № 347 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2034-99-п>

15. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 34, ст. 502.

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Дайте визначення поняття «державна система моніторингу довкілля».

2. Яким нормативним документом визначені основні принципи функціонування в Україні державної системи моніторингу довкілля?

3. Визначте суб'єктів державної системи моніторингу довкілля.

4. Функції моніторингу яких об'єктів покладено на Міністерство енергетики та захисту довкілля України?

5. На який орган виконавчої влади покладено обов'язки моніторингу гідрометеорологічних об'єктів?

6. Які параметри довкілля у зоні відчуження і відселеній частині зони безумовного (обов'язкового) відселення підлягають обов'язковому моніторингу з боку ДАЗВ?

7. На які суб'єкти державної системи моніторингу покладено обов'язки моніторингу ґрунтів сільськогосподарського використання, ґрунтів земель лісового фонду, зрошуваних та осушуваних земель?

8. Моніторинг яких об'єктів довкілля здійснює Державне космічне агентство України?

9. На який орган виконавчої влади покладаються функції з попередження про виникнення або загрозу виникнення небезпечних екзогенних та ендегенних геологічних процесів?

10. Дайте визначення поняття «кадастр».

11. Які державні кадастри України вам відомі?

12. Який закон України встановлює правові, економічні та організаційні основи діяльності у сфері Державного земельного кадастру?

13. Які відомості містить у собі державний водний кадастр?

14.3 якою метою ведеться державний лісовий кадастр?

15. На який орган державної влади покладається обов'язок організації та методичного керівництва веденням державного кадастру родовищ і проявів корисних копалин?

16. Який державний кадастр містить у собі відомості про правовий статус, належність, режим, географічне положення, кількісні та якісні характеристики територій та об'єктів, що входять до складу природно-заповідного фонду?

17. Охарактеризуйте зміст державного кадастру сховищ радіоактивних відходів.

18. Які обов'язкові структурні підрозділи повинен містити екологічний паспорт регіону?

19. Визначте загальні засади паспортизації потенційно небезпечних об'єктів.

20. Згідно з якою постановою Кабінету Міністрів України ведеться державний облік та паспортизація відходів?

21. Які питання екологічної безпеки містить у собі агрохімічний паспорт поля, земельної ділянки?

22. Визначте поняття «паспорт річки».

Теми аналітичних оглядів

1. Організація і функціонування системи державного моніторингу довкілля.
2. Взаємовідносини суб'єктів системи моніторингу довкілля.
3. Діяльність Урядової інформаційно-аналітичної системи з питань надзвичайних ситуацій.
4. Порядок ведення державних кадастрів тваринного і рослинного світу.
5. Національний кадастр антропогенних викидів із джерел та абсорбції поглиначами парникових газів.
6. Інструкція про зміст і складання паспорта місць видалення відходів.

РОЗДІЛ 7 ЗВІТНІСТЬ В ЕКОЛОГІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

Основна ідея. Згідно існуючого законодавства підприємства, установи і організації, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища, повинні проводити моніторинг впливу на стан довкілля і надавати безкоштовну інформацію органам, що ведуть державний облік у цій галузі, у вигляді періодичних підсумкових звітів з екологічної проблематики.

Смислові зв'язки. Звіт проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві – звіт про викиди забруднюючих речовин і парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів – звіт про використання води – звіт про утворення та поводження з відходами – звіт про витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні платежі.

Мета – ознайомитися з правовими засадами та інструкціями про зміст і порядок складання звітів зі впливу на навколишнє природне середовище суб'єктами господарювання різних форм власності.

7.1 Звіт проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві

Інвентаризація викидів – систематизація інформації про розміщення джерел забруднення атмосфери на території, види і кіль-

кісний склад забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря.

Інструкція про зміст та порядок складання звіту проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 10 лютого 1995 р. № 7.

Інвентаризація викидів забруднюючих речовин **обов'язкова для** виробничих об'єднань, промислових підприємств, організацій і установ (далі – *підприємств*), які мають викиди забруднюючих речовин в атмосферу, незалежно від відомчого підпорядкування і форм власності.

Інвентаризація **включає в себе** характеристику технології, газоочисних установок з точки зору утворення і відведення забруднюючих речовин, визначення параметрів стаціонарних джерел викидів, а також характеристику неорганізованих джерел. Може проводитись як у повному обсязі, так і вибірково з визначення параметрів окремих джерел утворення або викидів, визначення якісних і кількісних характеристик окремих забруднюючих речовин.

У процесі інвентаризації викидів забруднюючих речовин **використовуються матеріали:**

- прямих методів вимірів, які ґрунтуються на проведенні безпосередніх інструментальних вимірів;
- розрахункових методів;
- матеріали технологічного регламенту та проектних показників. У необхідних випадках для розрахунку кількісних характеристик викидів повинні застосовуватись галузеві методики, затверджені органами Мінекоенерго.

Відповідальність за достовірність результатів, повноту і якість інвентаризації, а також за якість представленого звіту несе організація, яка виконувала дану роботу. Підприємство несе відповідальність за виконання в установлені терміни інвентаризації викидів, а також за своєчасне подання необхідної інформації, щодо ведення техпроцесів та створення необхідних умов по проведенню вимірів.

Звіт про інвентаризацію викидів забруднюючих речовин подається в Мінекоенерго (якщо суб'єкт господарювання має виробництва або технологічне устаткування, на яких повинні впроваджуватися екологічно безпечні технології та методи керування), обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації для ре-

єстрації у вигляді роздрукованого звіту (один примірник) та в електронній формі.

Звіт з інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві повинен мати такі розділи:

1) Відомості про підприємство (найменування, адреса, вид економічної діяльності, дані про наявність на підприємстві служби з охорони атмосферного повітря, лабораторії по контролю стану до-вкілля).

2) Загальна частина:

- мета і завдання виконання інвентаризації викидів;
- дані організації, яка виконувала роботи з інвентаризації;
- методики виконання робіт із посиланням на стандарти, нормативи, нормативно-методичну літературу та довідковий матеріал.

3) Об'ємно-планувальні рішення промплощадки: графічні матеріали та особливості розміщення підприємства.

4) Характеристика джерел утворення забруднюючих речовин:

- характеристика технології виробництва та технологічного обладнання, опис продукції, основна сировина, її хімічний склад, кількість витраченого палива, його якісні характеристики, наявність у газах, що відходять, забруднюючих речовин;

– характеристика джерел утворення надається по технологічному обладнанню, техпроцесу або його етапу;

– характеристика джерел викидів забруднюючих речовин (максимальних і мінімальних фактичних концентрацій, які одержані безпосередньо інструментальними вимірами, та проектне значення концентрацій (мг/куб.м) при номінальному навантаженні обладнання).

5) Характеристика газоочисних установок (ГОУ), їх технічний стан, ефективність роботи, параметри пилогазоповітряної суміші тощо.

6) Характеристика викидів забруднюючих речовин від основних виробництв, перелік яких визначається Мінекоенерго, з урахуванням коефіцієнта корисної дії очистки ГОУ.

7) Висновки та рекомендовані заходи по експлуатації й налагодці технологічного обладнання та газоочисних установок.

У розділі приводиться аналітичний матеріал, який стосується особливостей експлуатації на даному підприємстві технологічного обладнання і газоочисних установок, використання промислових технологій, їх відповідності світовому науково-технічному рівню, а

також можливі заходи щодо зниження викидів забруднюючих речовин в атмосферу.

7.2 Звіт про викиди забруднюючих речовин і парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів

Форму державного статистичного спостереження № 2-ТП (повітря) (річна) «Звіт про викиди забруднюючих речовин і парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів» затверджено наказом Державної служби статистики України від 06.07.2018 р. № 124.

Методологічне керівництво щодо збирання й опрацювання даних за формою державного статистичного спостереження здійснює Департамент статистики сільського господарства та навколишнього середовища. Форма № 2-ТП (повітря) (річна) подається у територіальні органи Держстату не пізніше 20 січня року наступного за звітним.

При складанні звіту необхідно керуватися *Роз'ясненнями щодо форми державного статистичного спостереження з охорони атмосферного повітря № 2-ТП (повітря) (річна) «Звіт про викиди забруднюючих речовин і парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів»*, затвердженими Головою Державної служби статистики України від 06.07.2018 р.

Показники звіту характеризують кількість викидів забруднюючих речовин і парникових газів, які надійшли в атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів юридичних осіб, відокремлених підрозділів юридичних осіб за звітний рік. Дані про викиди забруднюючих речовин і парникових газів отримують шляхом розрахунків з використанням матеріалів інвентаризації. Значення показників звіту мають формат представлення – у тоннах (із трьома десятковими знаками після коми).

У формі № 2-ТП (повітря) (річна) вказується найменування, юридична та фактична адреса респондента. Сама форма складається з двох розділів:

– **Розділ І. Сумарні викиди забруднюючих речовин і парникових газів.** Характеризує загальну кількість викидів забруднюючих речовин і парникових газів, які надійшли в атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів юридичних осіб та відокремлених підрозділів юридичних осіб за усіма виробничими та технологічними процесами, технологічним устаткуванням. Рядки розділу мі-

стять інформацію про код, найменування та кількість викинутих забруднюючих речовин і парникових газів.

– **Розділ II. Викиди забруднюючих речовин і парникових газів від виробничих та технологічних процесів, технологічного устаткування (установок).** Рядки розділу містять інформацію про код, найменування та кількість викидів забруднюючих речовин і парникових газів, які надійшли в атмосферне повітря протягом звітного року від стаціонарних джерел викидів, окремо за кожним виробничим і технологічним процесом, технологічним устаткуванням (установкою). Розділ охоплює викиди від восьми основних груп виробничих і технологічних процесів, технологічного устаткування (установок), а саме: процесів спалювання в енергетиці та переробній промисловості (стаціонарні джерела) (код 110000); непромислових установок для спалювання (код 120000); спалювання у промисловості (код 130000); виробничих процесів (код 200000); видобутку і розподілу палива та геотермальної енергії (код 300000); використання розчинників та інших продуктів (код 400000); обробки та видалення відходів (код 500000); сільського і лісового господарства, землекористування та заміни лісової біомаси (код 600000).

7.3 Звіт про використання води

Порядок ведення державного обліку водокористування та форма звітності № 2ТП-водгосп (річна) «Звіт про використання води» затверджені *наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 16.03.2015 № 78.*

Державний облік водокористування ведеться з метою забезпечення складання державного водного кадастру за розділом «Водокористування», а також систематизації даних про забір та використання вод, скидання зворотних вод та забруднюючих речовин, наявність систем оборотного водопостачання та їх потужність, про діючі системи очищення стічних вод та їх ефективність.

Державний облік водокористування здійснюється шляхом подання водокористувачами **звітів про використання води за формою № 2ТП-водгосп (річна).** Звіти подаються до Держводагентства через спеціалізовані підприємства, установи та організації, що належать до сфери його управління, які є виконавцями робіт зі складання державного водного кадастру, за місцем здійснення водокористування не пізніше 01 лютого наступного за звітним року.

Звіт складається на основі даних первинного обліку водокористування згідно з показниками засобів вимірювальної техніки, ре-

зультатів вимірювань показників якості води (не менше ніж один раз на квартал), які подаються до організацій, що належать до сфери управління Держводагентства, разом зі звітом. За відсутності засобів вимірювальної техніки звіт складається за технологічними даними.

Звітним періодом є календарний рік. Водокористувачі не пізніше 01 лютого наступного за звітним року подають Звіти до організацій, що належать до сфери управління Держводагентства. Водокористувачі, які здійснюють передачу води іншим водокористувачам та/або прийом зворотних (стічних) вод від інших водокористувачів, у разі подання Звіту надають перелік таких водокористувачів з інформацією щодо об'ємів води, врахованих у договорах на водопостачання (поставку води) і водовідведення.

Особа, що підписала звіт, забезпечує правильність його складання, достовірність наведених у ньому даних і своєчасне його подання.

В адресній частині Звіту вказуються: код водокористувача, код згідно з ЄДРПОУ, код основного виду економічної діяльності (за КВЕД ДК 009:2010) та код приналежності до платника єдиного податку четвертої групи. Також у відповідних рядках вказуються кількість заповнених рядків таблиць 1 і 2 Звіту, кількість заповнених бланків та номер бланка.

Таблиця 1 Звіту призначена для обліку об'ємів води, забраної із природних джерел, одержаної від інших водокористувачів, використаної водокористувачем і переданої іншим водокористувачам для використання та (або) скиду, а також втраченої під час транспортування. Загальна вимога до заповнення таблиці 1 Звіту – об'єм забраної або одержаної води повинен дорівнювати сумі об'ємів фактично використаної води, переданої води без використання та втрат води.

Таблиця 2 Звіту призначена для обліку об'ємів зворотних (стічних) та інших вод, що скидаються безпосередньо у водні об'єкти та підземні горизонти, передаються іншим водокористувачам або надходять на поля зрошення, рельєф місцевості, поля фільтрації, у накопичувачі та вигреби, а також для обліку кількості забруднюючих речовин. Загальна вимога до заповнення таблиці 2 Звіту – фактичний об'єм водовідведення у водні об'єкти та інші приймачі, які не віднесені до водних об'єктів, повинен дорівнювати сумі об'ємів забруднених, нормативно-чистих (без очистки) та нормативно-очищених на відповідних очисних спорудах зворотних (стічних) вод.

Таблиця 3 Звіту призначена для обліку додаткових показників використання води, не передбачених таблицями 1 і 2 Звіту. У відповідних рядках зазначаються:

1) об'єм води, що використовується у системах оборотного водопостачання, за винятком об'єму води, що подається в систему для її підживлення;

2) об'єм води у системах повторного водопостачання;

3) об'єм води, пропущеної через турбіни гідроелектростанцій та гідроакумуляюючих електростанцій для вироблення електроенергії;

4, 5) річний ліміт забору води з водних об'єктів, встановлений водокористувачу в дозволі на спеціальне водокористування;

6) кількість календарних днів роботи водокористувача, а для меліоративних систем – кількість календарних днів роботи їх водозабірних (скидних) споруд;

7) середня кількість годин роботи водокористувача за добу;

8) фактична на кінець року потужність очисних споруд водокористувача, що скидає зворотні (стічні) води після очищення у водні об'єкти;

9) фактична на кінець року потужність очисних споруд, на яких зворотні (стічні) води очищуються до категорії нормативно-очищених;

10) фактична на кінець року потужність очисних споруд, після яких зворотні (стічні) води відводяться на поля зрошення, рельєф місцевості, поля фільтрації, у накопичувачі та вигреби, а також передаються після кінцевої стадії очищення для використання іншому водокористувачу;

11) об'єм води, забраної з водного об'єкта, що врахована засобами виміральної техніки первинних водокористувачів;

12) об'єм зворотної (стічної) води, що врахована засобами виміральної техніки на спорудах кінцевого очищення.

7.4 Статистичний звіт про утворення та поводження з відходами

Звіт «Утворення та поводження з відходами» за формою № 1-відходи (річна) складається на бланку, затвердженому наказом Держстату України від 19.08.2014 р. № 243.

Під час складання звіту необхідно керуватися *Інструкцією щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 1-небезпечні відходи «Звіт про утворення, оброблення та утилі-*

зацію відходів I–III класів небезпеки», затвердженою наказом Державного комітету статистики України від 24.10.2006 р. № 494.

У державному статистичному спостереженні за формою № 1-відходи відображаються дані про відходи I–IV класів небезпеки, у тому числі продукцію, яка є непридатною та містить шкідливі речовини (включаючи пестициди, які стали непридатними чи заборонені до застосування). Разом з тим у звіті повинні відобразитися утворення, знешкодження, складування та ін. небезпечних речовин, уловлених (одержаних) у процесі очищення газів і стічних вод, які відходять від джерел забруднення на відповідних спорудах та установках.

Форма № 1-відходи (річна) заповнюється на основі даних первинного обліку відходів, що ведеться відповідно до типових форм первинної облікової документації (картки, журнали, анкети) з використанням технологічної, нормативно-технічної, планово-економічної, бухгалтерської та іншої документації. За відсутності первинного обліку форма заповнюється на основі даних розрахунків матеріального балансу та іншої наявної інформації.

Бланк звіту за формою №1-відходи (річна) «Утворення та поводження з відходами» має чотири розділи:

– розділ I «Утворення, поводження з відходами за місцем їх утворення» заповнюють тільки ті підприємства, які є виробниками відходів;

– розділ II «Поводження з відходами» заповнюють тільки ті підприємства, що здійснюють операції поводження з відходами, у тому числі зберігають відходи у місцях видалення відходів;

– розділ III «Установки для поводження з відходами та спеціально відведені місця та об'єкти видалення відходів станом на кінець року»;

– розділ IV «Осад промислових стоків у сухій речовині».

Для заповнення Звіту необхідно використовувати переліки категорій, груп відходів і операцій поводження з відходами, *затвержені наказом Держстату від 23.01.2015 р. № 24.*

Звіт № 1-відходи подають до органу державної статистики за місцезнаходженням юридичні особи, відокремлені підрозділи юридичних осіб, діяльність яких пов'язана з утворенням, поводженням із відходами I–IV класів небезпеки. Термін подання звіту до органів державної статистики – до 28 лютого наступного за звітним року.

7.5 Статистичний звіт про витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні платежі

Форма державних статистичних спостережень № 1-екологічні витрати (річна) поширюється на юридичних осіб, які мають очисні споруди, здійснюють природоохоронні заходи, сплачують платежі за негативну дію на навколишнє природне середовище, виконують науково-дослідні роботи, надають екологічні послуги, займаються управлінською діяльністю природоохоронного спрямування, за переліком, визначеним органами державної статистики відповідно до затвердженої методології.

Форма № 1-екологічні витрати (річна) складається на бланку, затвердженому *наказом Держстату України від 19.08.2014 року № 243*.

Під час складання звіту необхідно керуватися *Інструкцією щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 1-екологічні витрати «Звіт про витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні платежі»*, затвердженою *наказом Держстату України від 24.10.2006 р. № 494*.

Форма № 1-екологічні витрати заповнюється на основі даних первинного обліку фактичних витрат на охорону навколишнього природного середовища, до яких відносяться всі види витрат, спрямовані на запобігання, скорочення чи ліквідацію забруднення, інших видів шкідливого впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, у разі надання послуг чи використанні продукції, а також на збереження біорізноманіття та середовища існування. Такі напрямки витрат, як економія ресурсів та енергозбереження, ураховуються тільки в тому випадку, коли вони спрямовані передусім на захист довкілля, наприклад утилізацію відходів.

Звіт складається з 4 розділів:

- розділ I. Витрати на охорону навколишнього природного середовища;
- розділ II. Витрати на охорону навколишнього природного середовища за джерелами фінансування;
- розділ III. Екологічні платежі;
- розділ IV. Екологічні послуги.

До капітальних інвестицій, які здійснюються з метою охорони довкілля, відносяться всі витрати звітного року на обладнання, технічне оснащення, будівництво природоохоронного призначення (на бу-

дівництво нових, розширення, реконструкцію, реставрацію, технічне переобладнання діючих підприємств, об'єктів), капітальний ремонт та придбання обладнання природоохоронного призначення довгострокового користування.

До поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища відносяться витрати, які здійснюються на підтримку (утримання та експлуатацію) об'єкта (основних засобів природоохоронного призначення) в робочому стані та які входять до складу витрат поточного періоду.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Інструкції про зміст та порядок складання звіту проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 10.02.1995 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0061-95>

2. Про затвердження Інструкції про порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей і стан атмосферного повітря, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України 10.05.2002 р. № 177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0445-02>

3. Про затвердження інструкцій щодо заповнення форм державних статистичних спостережень з охорони навколишнього природного середовища: Наказ Державної служби статистики України від 24.10.2006 р. № 494 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1194-06>

4. Про затвердження Порядку ведення державного обліку водокористування: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів від 16.03.2015 р. № 78 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0382-15>

5. Про затвердження форми державного статистичного спостереження № 2-ТП (повітря) (річна) «Звіт про викиди забруднюючих речовин і парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів»: Наказ Державної служби статистики України від 06.07.2018 р. № 124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0124832-18>

6. Про затвердження форм державних статистичних спостережень із екології, лісового та мисливського господарства: Наказ Державної служби статистики України від 19.08.2014 р. № 243 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0243832-14>

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Яким нормативним документом затверджено інструкцію про зміст та порядок складання звіту проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві?

2. Дайте визначення поняття «інвентаризація викидів».

3. Для яких установ процедура проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин є обов'язковою?

4. Що в себе включає інвентаризація викидів забруднюючих речовин?

5. Що значить «вибіркова інвентаризація викидів на підприємстві»?

6. Які матеріали застосовуються для інвентаризації викидів?

7. Хто несе відповідальність за достовірність результатів та виконання в установлені терміни інвентаризації викидів?

8. В який орган державної влади подається звіт з інвентаризації викидів забруднюючих речовин?

9. Охарактеризуйте зміст звіту з інвентаризації викидів забруднюючих речовин.

10. Який орган державної влади затверджує форми державного статистичного спостереження?

11. Визначте строки подання до територіальних органів Держстату звіту № 2-ТП (повітря) (річна).

12. Чи вписується до звіту № 2-ТП (повітря) (річна) інформація щодо пересувних джерел викидів?

13. Охарактеризуйте зміст звіту № 2-ТП (повітря) (річна) «Звіт про викиди забруднюючих речовин і парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів».

14. З якої кількості розділів складається звіт № 2-ТП (повітря) (річна)?

15. Яким нормативним документом затверджені Порядок ведення державного обліку водокористування та форма звітності № 2ТП-водгосп (річна)?

16. Який державний орган приймає звіти про використання води за формою № 2ТП-водгосп (річна)?

17. Хто несе відповідальність за правильність складання, достовірність наведених даних і своєчасне подання звіту про використання води?

18. Охарактеризуйте зміст звіту про використання води за формою № 2 ТП-водгосп (річна).

19. Згідно якої статистичної форми підприємства звітують про утворення та поводження з відходами?

20. Чи відображається у звіті інформація щодо пестицидів, які стали непридатними чи заборонені до застосування?

21. Згідно яких даних заповнюється форма № 1-відходи (річна)?

22. Охарактеризуйте зміст розділів звіту «Утворення та поводження з відходами».

23. Вкажіть термін подання звіту за формою № 1-відходи (річна).

24. На яких юридичних осіб поширюється зобов'язання щодо складання і подання звіту за формою № 1-екологічні витрати (річна)?

25. Охарактеризуйте зміст звіту за формою № 1-екологічні витрати.

26. Чи враховуються такі напрямки витрат як економія ресурсів та енергозбереження у разі складання звіту за формою № 1-екологічні витрати?

27. Які екологічні витрати відносяться до капітальних інвестицій, а які – до поточних витрат?

Теми аналітичних оглядів

1. Вимоги до періодичної переоцінки безпеки енергоблоків АЕС.

2. Державний класифікатор відходів.

3. Діяльність державної служби статистики України.

4. Екологічні послуги.

5. Первинний екологічний облік на підприємствах.

6. Порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей і стан атмосферного повітря.

РОЗДІЛ 8 ЕКОЛОГІЧНИЙ ПОДАТОК І РЕНТНА ПЛАТА

Основна ідея. Методи еколого-економічного управління в системі сталого розвитку суспільства є однією зі складових системи забезпечення екологічної безпеки країни. Кошти від екологічного податку та рентної плати згідно законодавства України зараховуються до Державного і місцевих бюджетів, спрямовуються у Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, з метою фінансування природоохоронних заходів та заходів, пов'язаних з раціональним використанням і збереженням природних ресурсів.

Смислові зв'язки. Екологічний податок – рентна плата.

Мета – ознайомитися з правовими засадами, порядками обчислення, стягнення і контролю екологічних податків і рентної плати в Україні.

8.1 Екологічний податок

Розміри і порядок обчислення екологічних податків регламентуються **розділом VIII «Екологічний податок» Податкового кодексу України від 02.12.2010 року № 2755-VI.**

Згідно *статті 240* платниками податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, під час провадження діяльності яких на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони здійснюються:

- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;
- розміщення відходів (крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання);
- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);
- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк.

У *статті 243* встановлені ставки податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення:

1) для окремих (двадцяти п'ятьох) забруднюючих речовин (сполук): оксидів азоту, аміаку, сірчистого ангідриду, ацетону, бенз(о)пірену, бутилацетату, водню хлористого, окису вуглецю, вуглеводнів, газоподібних фтористих сполук, твердих речовин, озону, сірководню, сірковуглецю, стиролу, фенолу, формальдегіду, важких металів та їхніх сполук тощо.

2) для забруднюючих речовин (сполук), які не увійшли до пункту 1 цієї статті, за класом небезпечності;

3) для забруднюючих речовин (сполук), які не увійшли до пункту 1 цієї статті та на які не встановлено клас небезпечності (крім CO₂), залежно від установлених орієнтовно безпечних рівнів впливу (ОБРВ) таких речовин (сполук) в атмосферному повітрі населених пунктів;

4) для CO₂;

5) для забруднюючих речовин (сполук), на які не встановлено клас небезпечності та ОБРВ (крім CO₂), ставки податку встановлюються як за викиди забруднюючих речовин I класу небезпечності.

Стаття 245 регламентує ставки податку за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти:

1) для окремих (дев'яти) забруднюючих речовин: азот амонійний, органічні речовини, завислі речовини, нафтопродукти, нітрати, нітрити, сульфати, фосфати, хлориди;

2) для забруднюючих речовин, які не увійшли до пункту 1 цієї статті згідно ГДК або ОБРВ;

3) для забруднюючих речовин, на які не встановлено ГДК або ОБРВ, застосовуються ставки податку за найменшою величиною ГДК, наведеної у пункті 2.

За скиди забруднюючих речовин у ставки та озера ставки податку, зазначені у пунктах 1 і 2 цієї статті, збільшуються у 1,5 рази.

Згідно *статті 246* встановлені ставки податку за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах:

1) за розміщення окремих видів надзвичайно небезпечних відходів:

– обладнання та приладів, що містять ртуть, елементи з іонізуючим випромінюванням;

– люмінесцентних ламп;

2) за розміщення відходів залежно від класу безпеки та рівня небезпечності відходів;

3) за розміщення відходів, на які не встановлено клас безпеки, застосовується ставка податку, встановлена за розміщення відходів I класу безпеки;

4) за розміщення відходів на звалищах, які не забезпечують повного виключення забруднення атмосферного повітря або водних об'єктів, ставки податку, зазначені у пунктах 1–3, збільшуються у 3 рази.

Якщо місце (зона) розміщення відходів знаходиться в межах населеного пункту або на відстані менш як 3 км від таких меж, ставки податку потроюються.

Стаття 247 містить у собі ставки податку за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені). Для організацій, що експлуатують ядерні установки (атомні електростанції), ставка податку за утворення радіоактивних відходів помножується на коригуючий коефіцієнт залежно від їх активності: 50 – для високоактивних, 2 – для середньо- та низькоактивних.

Стаття 248 містить ставки податку за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк.

Суми податку за звітний квартал обчислюються платниками податку самостійно за наведеними формулами (*стаття 249*).

Стаття 250 регламентує порядок подання податкової звітності та сплати податку. Згідно цієї статті платники податку складають податкові декларації за формою, встановленою у порядку, передбаченому статтею 46 Податкового Кодексу, подають їх протягом 40 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, до контролюючих органів та сплачують податок протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем граничного строку подання податкової декларації.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища з питань охорони навколишнього природного середовища, та місцеві державні адміністрації до 1 грудня року, що передує звітному, подають до контролюючих органів переліки підприємств, установ, організацій, фізичних осіб-підприємців, яким в установленому порядку видано дозволи на викиди, спеціальне водокористування та розміщення відходів. Орган державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки подає переліки підприємств, установ, організацій, фізичних осіб-суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії, у результаті діяльності яких утворилися, утворюються або можуть утворитися радіоактивні відходи та які тимчасово зберігають такі відходи понад установлені особливими умовами ліцензії строк.

Контролюючі органи залучають за попереднім погодженням працівників органу виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, для перевірки правильності визначення платниками податку фактичних обсягів викидів стаціонарними джерелами забруднення, скидів та розміщення відходів. Працівники органу державної санітарно-епідеміологічної служби та органу державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки залучаються для перевірки правильності визначення платниками фактичних обсягів радіоактивних відходів.

8.2 Рентна плата

Рентна плата регламентується **розділом IX Податкового кодексу України від 02.12.2010 року № 2755-VI** і складається з рентної плати за:

- користування надрами для видобування корисних копалин;
- користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;
- користування радіочастотним ресурсом України;
- спеціальне використання води;
- спеціальне використання лісових ресурсів;
- транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України.

Платниками рентної плати є суб'єкти господарювання, у тому числі громадяни України, іноземці та особи без громадянства, зареєстровані відповідно до закону як підприємці, які набули права користування природним об'єктом на підставі отриманих спеціальних дозволів на користування з метою провадження господарської діяльності.

Стаття 252 регламентує питання нарахування **рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин**.

Платниками такої рентної плати є суб'єкти господарювання, які набули права користування об'єктом (ділянкою) надр на підставі отриманих спеціальних дозволів у межах конкретних ділянок надр із метою провадження господарської діяльності з видобування корисних копалин, у тому числі під час геологічного вивчення. Та-

кож платниками є землевласники та землекористувачі (крім суб'єктів підприємництва, які відносяться до фермерських господарств), що в межах наданих їм земельних ділянок, розмір яких перевищує норми, передбачені *статтею 121 Земельного кодексу України*, видобувають прісні підземні води із застосуванням електричних пристроїв в об'ємі понад 13 м³ на особу в місяць.

Об'єктом оподаткування рентною платою по кожній наданій у користування ділянці надр є обсяг товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини).

До об'єкта оподаткування не належать:

– не включені до державного балансу запасів корисних копалин корисні копалини місцевого значення і торф, видобуті землевласниками та землекористувачами для власного споживання, якщо їх використання не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них, загальною глибиною розробки до двох метрів, і прісні підземні води до 20 метрів;

– видобуті (зібрані) мінералогічні, палеонтологічні та інші геологічні колекційні зразки, якщо їх використання не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них;

– корисні копалини, видобуті з надр під час створення, використання, реконструкції геологічних об'єктів природно-заповідного фонду, якщо використання цих корисних копалин не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них;

– дренажні та супутньо-пластові підземні води, які не враховуються в державному балансі запасів корисних копалин;

– видобуті корисні копалини, які без набуття та/або збереження платником права власності на них спрямовуються на формування запасів корисних копалин техногенного родовища;

– обсяг природного газу, визнаного рециркулюючим;

– обсяги мінеральних вод, що видобуті державними дитячими спеціалізованими санаторно-курортними закладами, в частині обсягів, що використовуються для лікування на їх території.

Базою оподаткування рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин є фактична або розрахункова вартість обсягів видобутих у податковому періоді корисних копалин, яка окремо обчислюється для кожного виду корисної копалини для кожної ділянки надр на базових умовах поставки.

Стаття 253 присвячена питанням начислення **рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин**, а саме для:

- зберігання природного газу, нафти, газоподібних та інших рідких нафтопродуктів;
- витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції;
- вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин;
- зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів;
- провадження інших видів господарської діяльності.

Не є платниками такої рентної плати військові частини, заклади, установи і організації Збройних Сил України та інші військові формування, утворені відповідно до закону, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету.

Об'єктом оподаткування є:

- для зберігання природного газу та газоподібних продуктів – активний об'єм зберігання газу в пористих чи тріщинуватих геологічних утвореннях (пластах-колекторах);
- для зберігання нафти та інших рідких нафтопродуктів – об'єм спеціально створених та існуючих гірничих, а також природних порожнин (печер);
- для інших видів господарської діяльності – площа підземного простору, що надана у користування у спеціально створених та існуючих гірничих виробках, а також природних порожнинах (печерах).

Ставки рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, встановлюються залежно від корисних властивостей надр і ступеня екологічної безпеки під час їх використання.

Стаття 255 регламентує питання нарахування **рентної плати за спеціальне використання води**.

Платниками рентної плати за спеціальне використання води є водокористувачі – суб'єкти господарювання незалежно від форми власності, які використовують та/або передають вторинним водокористувачам воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів (первинні водокористувачі) та використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва. **Не є платниками** водокористувачі, які використовують воду виключно для задово-

лення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення і власних потреб.

Об'єктом оподаткування рентною платою є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі; при використанні води без її вилучення з водних об'єктів:

- для потреб гідроенергетики – фактичний обсяг води, що пропускається через турбіни ГЕС для вироблення електроенергії;
- для потреб водного транспорту – час використання поверхневих вод вантажним самохідним і несамохідним флотом, що експлуатується (залежно від тоннажності), та пасажирським флотом, що експлуатується (залежно від кількості місць).

При використанні води для потреб рибництва об'єктом оподаткування є фактичний обсяг води, необхідної для поповнення водних об'єктів під час розведення риби та інших водних живих ресурсів.

Рентна плата не справляється:

- за воду, що використовується для протипожежних потреб;
- за воду, що використовується для потреб зовнішнього благоустрою територій міст та інших населених пунктів;
- за воду, що використовується для пилозаглушення у шахтах і кар'єрах;
- за воду, що забирається науково-дослідними установами, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, для проведення наукових досліджень у галузі рисосіяння та для виробництва елітного насіння рису;
- за підземну воду, що вилучається з надр для усунення шкідливої дії вод;
- за морську воду, крім води з лиманів;
- за воду, що забирається для забезпечення випуску молоді цінних промислових видів риби та інших водних живих ресурсів у водні об'єкти;
- за воду, що використовується садівницькими та городницькими товариствами;
- за воду, що забирається для реабілітації, лікування та оздоровлення реабілітаційними установами для інвалідів та дітей-інвалідів;
- для потреб гідроенергетики;
- для потреб водного транспорту.

Водокористувачі самостійно обчислюють рентну плату за спеціальне використання води та за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики і рибництва щокварталу наростаючим під-

сумком з початку року, а за спеціальне використання води для потреб водного транспорту – починаючи з першого півріччя поточного року, в якому було здійснено таке використання.

Рентна плата обчислюється виходячи з фактичних обсягів використаної води водних об'єктів, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування, лімітів використання води, ставок рентної плати та коефіцієнтів. Обсяг фактично використаної води обчислюється на підставі даних первинного обліку згідно з показаннями вимірювальних приладів, за технологічними даними. У разі відсутності вимірювальних приладів, якщо можливість їх встановлення існує, рентна плата сплачується у двократному розмірі.

У разі перевищення водокористувачами встановленого річного ліміту використання води рентна плата обчислюється і сплачується у п'ятикратному розмірі.

У межах встановленого в дозволі на спеціальне водокористування ліміту використання води рентна плата включається до складу витрат, а за понадлімітне використання справляється з прибутку, що залишається у розпорядженні водокористувача після оподаткування.

Стаття 256 регламентує питання нарахування **рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів.**

Платниками рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів є лісокористувачі, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка або лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами.

Об'єктом оподаткування рентною платою є:

– деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування;

– деревина, заготовлена під час проведення заходів щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей; з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо;

– другорядні лісові матеріали (заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків та інших другорядних лісових матеріалів);

– побічні лісові користування (заготівля сіна, випасання худоби, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських ро-

слин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету та інших побічних лісових користувань);

– використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт.

Ставки рентної плати за заготівлю деревини застосовуються з урахуванням розподілу лісів за поясами і розрядами.

Розподіл лісів за поясами:

– до першого поясу належать усі ліси, за винятком лісів Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і лісів гірської зони Львівської області;

– до другого поясу належать ліси Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і ліси гірської зони Львівської області.

До великої деревини всіх лісових порід належать відрізки стовбура (у верхньому перетині без кори) діаметром від 25 см і більше, до середньої – діаметром від 13 до 24 см, до дрібної – діаметром від 3 до 12 см.

До дров'яної деревини належать сортименти, які можна використовувати для технологічних потреб, а також не придатні для промислової переробки.

Сума рентної плати обчислюється суб'єктами лісових відносин, які видають спеціальні дозволи, і зазначається у таких дозволах.

Стаття 257 регламентує **питання подання декларації і строки сплати рентної плати**. Базовий податковий (звітний) період для рентної плати дорівнює календарному кварталу, а для рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин, за користування радіочастотним ресурсом України та за транспортування магістральними трубопроводами територією України дорівнює календарному місяцю. Платники рентної плати самостійно обчислюють суму податкових зобов'язань з рентної плати.

Стаття 258 визначає **відповідальність платників рентної плати та контроль за її справлянням**.

На платника рентної плати покладається відповідальність за правильність обчислення, повноту і своєчасність її внесення до бюджету, а також за своєчасність подання контролюючим органам відповідних податкових декларацій. На суму податкових зобов'язань з рентної плати, що нарахована платником рентної плати за податковий період, але не сплачена протягом 10 календарних днів, що настають за останнім календарним днем граничного строку подання

податкової декларації, нараховується пеня. Контроль за правильністю обчислення, своєчасністю і повнотою справляння рентної плати здійснюють контролюючі органи.

За фактами, які відбуваються протягом шести місяців, щодо невнесення, несвоєчасного внесення платником рентної плати сум податкових зобов'язань, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову та митну політику, порушує питання зупинення дії відповідного спеціального дозволу.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

3. Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища: постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.1998 р. № 634 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-98-п>

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Який нормативно-правовий акт України визначає розміри і порядок обчислення екологічних податків і рентної плати?

2. Хто є платниками екологічного податку?

3. Від чого залежить величина ставки податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення?

4. Для яких забруднюючих речовин встановлені окремі ставки податку за скиди?

5. На який коефіцієнт помножується ставка податку у випадку скидів забруднюючих речовин у ставки та озера?

6. За розміщення яких видів надзвичайно небезпечних відходів у Податковому кодексі встановлені окремі ставки податку?

7. В якому випадку ставки податку за розміщення відходів потроюються?

8. Яка стаття Податкового кодексу України містить у собі ставки податку за утворення радіоактивних відходів?

9. Хто обчислює суми екологічного податку?

10. Визначте порядок подання податкової звітності та сплати екологічного податку.

11. Які контролюючі органи залучаються для перевірки правильності визначення платниками величини екологічного податку?

12. Якими розділами Податкового кодексу України регламентуються питання розмірів і порядку обчислення екологічного податку і рентної плати?

13. За що в Україні сплачується рентна плата?

14. Хто є платниками рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин?

15. Що слугує об'єктом оподаткування рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин? В яких випадках оподаткування не здійснюється?

16. В яких випадках, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, сплачується рентна плата за користування надрами?

17. Які заклади, установи і організації звільняються від сплати рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин?

18. Від чого залежить величина ставки рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин?

19. Хто є платниками рентної плати за спеціальне використання води? В якому випадку оподаткування не здійснюється?

20. Хто обчислює рентну плату за спеціальне використання води?

21. На базі чого обчислюється величина рентної плати за спеціальне використання води?

22. В яких випадках сума рентної плати за спеціальне використання води може бути збільшена?

23. Хто є платниками рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів? Що слугує об'єктом оподаткування?

24. Від чого залежить величина ставки рентної плати за заготівлю деревини?

25. Охарактеризуйте правила подання декларації і строки сплати рентної плати.

Теми аналітичних оглядів

1. Державний фонд охорони навколишнього природного середовища.

2. Екологічне оподаткування у країнах Європейського союзу.

3. Порядок обчислення екологічного податку.
4. Процедура подання декларацій і строки сплати рентної плати.
5. Відповідальність платників рентної плати.
6. Контроль за правильністю обчислення, своєчасністю і повнотою справляння рентної плати.

ГЛАВА ТРЕТЯ

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

РОЗДІЛ 9

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ЕКОЛОГІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Основна ідея. Причиною виникнення екологічної небезпеки слугують фактори екологічної небезпеки, під якими розуміється будь-який природний і (або) антропогенний процес, явище, які призводять до зміни параметрів якості компонентів довкілля за границі встановлених нормативів. Об'єкти, на яких можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії (потенційно небезпечні об'єкти) підлягають обов'язковій ідентифікації. Якщо значення сумарної маси небезпечної або декількох небезпечних речовин потенційно небезпечного об'єкта дорівнює або перевищує встановлений норматив порогової маси, він вважається об'єктом підвищеної небезпеки.

Смислові зв'язки. Класифікація джерел потенційних небезпек – екологічне нормування – порядок ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів та об'єктів підвищеної небезпеки.

Мета – ознайомитися із класифікацією джерел потенційних небезпек, нормативно-правовими актами України, що регламентують екологічне нормування у сфері екологічної безпеки, і порядками ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів та об'єктів підвищеної небезпеки.

Екологічна безпека – такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна небезпека – будь-яка зміна параметрів функціонування природних, антропогенних і природно-антропогенних систем, що призводить до погіршення якості навколишнього середовища за границі встановлених нормативів.

Небезпечний фактор – будь-який хімічний, фізичний, біологічний чинник, речовина, матеріал або продукт, що впливає або за певних умов може негативно впливати на здоров'я людини.

Небезпечні речовини – хімічні, токсичні, вибухові, окислювальні, горючі речовини і матеріали, біологічні агенти та речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми тощо), які становлять небезпеку для життя і здоров'я людей та довкілля.

Потенційно небезпечний об'єкт – об'єкт, на якому можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії.

Об'єкт підвищеної небезпеки – об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру.

9.1 Класифікація джерел потенційних небезпек

З метою аналізу, узагальнення та розробки заходів щодо запобігання негативним наслідкам існує необхідність класифікації небезпек, джерел, що породжують їх. Залежно від конкретних потреб існують різні системи класифікації – за джерелом походження, локалізацією, наслідками, збитками, сферою прояву, структурою, характером впливу на людину тощо. Найбільш вдалою класифікацією небезпек життєдіяльності людства за джерелами походження, на думку авторів Желібо Є.П, Заверухи Н.М. і Зацарного В.В., є така, згідно з якою всі небезпеки поділяються на чотири групи: природні, техногенні, соціально-політичні та комбіновані (природно-техногенні, природно-соціальні та соціально-техногенні небезпеки).

Природні джерела небезпеки – це природні об'єкти, явища природи та стихійні лиха, які становлять загрозу для життя чи здоров'я людини (землетруси, зсуви, селі, вулкани, повені, снігові лавини, шторми, урагани, зливи, град, тумани, ожеледі, блискавки, астероїди, сонячне та космічне випромінювання, небезпечні рослини, тварини, риби, комахи, грибки, бактерії, віруси, заразні хвороби тварин та рослин).

Техногенні джерела небезпеки – це передусім небезпеки, пов'язані з використанням транспортних засобів, з експлуатацією підіймально-транспортного обладнання, використанням горючих,

легкозаймистих і вибухонебезпечних речовин та матеріалів, з використанням процесів, що відбуваються за підвищених температур та підвищеного тиску, з використанням електричної енергії, хімічних речовин, різних видів випромінювання (іонізуючого, електромагнітного, акустичного).

Згідно *Кодексу цивільного захисту України (ст. 50) джерелами небезпеки виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру є:*

- 1) потенційно небезпечні об'єкти та об'єкти підвищеної небезпеки;
- 2) будівлі та споруди з порушенням умов експлуатації;
- 3) суб'єкти господарювання із критичним станом виробничих фондів та порушенням умов експлуатації;
- 4) ядерні установки з порушенням умов експлуатації;
- 5) наслідки терористичної діяльності;
- 6) гідротехнічні споруди;
- 7) неконтрольоване ввезення, зберігання і використання на території України техногенно-небезпечних технологій, речовин, матеріалів;
- 8) надмірне та неврегульоване накопичення побутових і промислових відходів, непридатних для використання засобів захисту рослин;
- 9) наслідки військової та іншої екологічно небезпечної діяльності;
- 10) суб'єкти господарювання, на об'єктах яких здійснюються виробництво, зберігання та утилізація вибухонебезпечних предметів;
- 11) об'єкти життєзабезпечення населення з порушенням умов експлуатації;
- 12) інші об'єкти, що можуть створити загрозу виникнення аварії.

До *соціальних джерел небезпек* належать небезпеки, викликані низьким духовним та культурним рівнем (наприклад, злочинність). *Джерелами політичних небезпек* є конфлікти на міжнаціональному та міждержавному рівнях, тероризм, війни тощо.

Комбінований характер мають такі небезпеки як:

– *природно-техногенні* – смог, кислотні дощі, пилові бурі, зменшення родючості ґрунтів, виникнення пустель та інші явища, породжені людською діяльністю;

– *природно-соціальні* – наркоманія, епідемії інфекційних захворювань, венеричні захворювання, СНІД та інші;

– *соціально-техногенні* – професійна захворюваність, професійний травматизм тощо.

9.2 Екологічне нормування

Важливішими екологічними стандартами є екологічні нормативи. Порушення екологічних нормативів створює умови для екологічного ризику та в кінцевому підсумку призводить до виникнення реальної екологічної небезпеки для життя, здоров'я людини та навколишнього природного середовища.

Згідно *Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»* від 25.06.1991 р. екологічна стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки (*ст. 31*).

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів (*ст. 32*).

Екологічні нормативи встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів. Законодавством України можуть встановлюватися нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи. Екологічні нормативи повинні встановлюватися з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів. Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього є єдиними для всієї території України. Екологічні нормативи розробляються і вводяться в дію центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, та іншими уповноваженими на те державними органами відповідно до законодавства України (*ст. 33*).

Екологічні нормативи щодо атмосферного повітря

Згідно *статті 5 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»* встановлені нормативи:

- нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря (нормативи якості атмосферного повітря, гранично допустимі рівні впливу акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших фізичних факторів і біологічного впливу на стан атмосферного повітря населених пунктів);
- нормативи гранично допустимих викидів (ГДВ) забруднюючих речовин стаціонарних джерел;
- технологічні нормативи допустимого викиду забруднюючих речовин;
- нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел;
- нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел.

Законодавством можуть встановлюватися й інші нормативи в галузі охорони атмосферного повітря.

Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря встановлюються Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Державними санітарними правилами охорони атмосферного повітря населених місць (від забруднення хімічними та біологічними речовинами), Державними санітарними правилами планування та забудови населених пунктів тощо.

Нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел затверджені наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 27.06.2006 р. № 309. *Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин* регламентуються наказами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України відповідно джерел викидів. При встановленні обох зазначених нормативів використовується останній.

Порядок розроблення і затвердження *нормативів граничнодопустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел* забруднення на стан атмосферного повітря затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 300.

Відповідність *нормативам вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел* перевіряється згідно Вимог до перевірки конструкції та технічного стану колісного транспортного засобу, методів такої перевірки, за-

тверджених наказом Міністерства інфраструктури України від 25.12.2012 р. № 710. Викиди відпрацьованих газів автомобілів з дизельними, бензиновими і газовими двигунами в Україні регулюються двома стандартами: ДСТУ 4276:2004 і ДСТУ 4277:2004.

Нормативи екологічної безпеки водних об'єктів і гігієнічні вимоги до води питної

Згідно зі *статтею 35 Водного кодексу України* у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів встановлюються такі нормативи:

- нормативи екологічної безпеки водокористування;
- екологічний норматив якості води масивів поверхневих та підземних вод;
- нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин;
- галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти;
- технологічні нормативи використання води.

Для оцінки можливостей використання води з водних об'єктів для потреб населення та галузей економіки встановлюються *нормативи екологічної безпеки водокористування*, а саме:

- гранично допустимі концентрації речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення;
- гранично допустимі концентрації речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для потреб рибного господарства (регламентуються наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30.07.2012 р. № 471);
- допустимі концентрації радіоактивних речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення.

Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10) затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України 12.05.2010 р. № 400 і встановлюють вимоги до безпечності та якості питної води, призначеної для споживання людиною, а також правила виробничого контролю та державного санітарно-епідеміологічного нагляду у сфері питного водопостачання населення. Безпечність та якість питної води визначається за санітарно-хімічними (органолептичними, фізико-хімічними, санітарно-

токсикологічними) та радіаційними показниками, показниками епідемічної безпечності та фізіологічної повноцінності мінерального складу. Орієнтовний перелік методик та стандартів визначення показників безпечності та якості питної води наведено у додатку 5 ДСанПіН 2.2.4-171-10.

Нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин регламентуються постановою Кабінету Міністрів України від 11.09.1996 р. № 1100 «Про затвердження Порядку розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується».

Скидання у водні об'єкти речовин, для яких не встановлено нормативи екологічної безпеки водокористування та нормативи гранично допустимого скидання, забороняється.

Нормативи в галузі охорони земель і відтворення родючості ґрунтів

Стаття 30 Закону України «Про охорону земель» у галузі охорони земель і відтворення родючості ґрунтів встановлює такі нормативи:

- гранично допустимого забруднення ґрунтів;
- якісного стану ґрунтів;
- оптимального співвідношення земельних угідь;
- показників деградації земель та ґрунтів.

До нормативів гранично допустимого забруднення ґрунтів належать (ст. 31):

- гранично допустимі концентрації (ГДК) у ґрунтах хімічних речовин, залишкових кількостей пестицидів і агрохімікатів, важких металів тощо (згідно з ДСанПіН 2.2.7.029-99);
- максимально допустимі рівні забруднення ґрунтів радіоактивними речовинами (згідно з Державними гігієнічними нормативами «Норми радіаційної безпеки України (НРБУ-97)»).

Нормативи якісного стану ґрунтів визначають рівень забруднення, оптимальний вміст поживних речовин, фізико-хімічні властивості тощо (ст. 32). Згідно з Національним планом дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 р. № 271-р, був розроблений проект постанови Кабінету Міністрів України «Про нормативи якісного стану ґрунтів».

До нормативів оптимального співвідношення земельних угідь належать (ст. 33):

– оптимальне співвідношення земель сільськогосподарського, природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, історико-культурного, рекреаційного призначення, а також земель лісового та водного фондів;

– оптимальне співвідношення ріллі та багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ, а також земель під полезахисними лісо-смугами в агроландшафтах.

На цей час затверджені нормативи оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р. № 164.

До *нормативів показників деградації земель* належать показники гранично допустимого погіршення стану і властивостей земельних ресурсів внаслідок антропогенного впливу та негативних природних явищ, а також нормативи інтенсивності використання земель сільськогосподарського призначення.

Нормування у сфері поводження з відходами

Згідно статті 7 Закону України «Про відходи» у сфері поводження з відходами встановлюються такі нормативи:

– граничні показники утворення відходів у технологічних процесах;

– питомі показники утворення відходів, використання та втрат сировини у технологічних процесах;

– інші нормативи, передбачені законодавством.

Нормативи у сфері поводження з відходами розробляються відповідними міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями за погодженням із уповноваженими органами виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища. Так, наприклад, гігієнічні вимоги щодо поводження з промисловими відходами встановлені Державними санітарними правилами та нормами «Гігієнічні вимоги щодо поводження з промисловими відходами та визначення їх класу небезпеки для здоров'я населення» (ДСанПіН 2.2.7.029-99).

Нормування у сфері радіаційної безпеки України

Норми радіаційної безпеки України (НРБУ-97) включають систему принципів, критеріїв, нормативів та правил, виконання яких є обов'язковою нормою в політиці держави щодо забезпечення протирадіаційного захисту людини та радіаційної безпеки. Метою НРБУ-97 є визначення основних вимог до:

- охорони здоров'я людини від можливої шкоди, що пов'язана з опроміненням від джерел іонізуючого випромінювання;
- безпечної експлуатації джерел іонізуючого випромінювання;
- охорони навколишнього середовища.

Норми радіаційної безпеки України; доповнення: Радіаційний захист від джерел потенційного опромінення (НРБУ-97/Д-2000) доповнює та розширює сферу дії «Норм радіаційної безпеки України» (НРБУ-97), залучаючи до системи радіаційно-гігієнічного регламентування джерела потенційного опромінення.

Дія Основних санітарних правил забезпечення радіаційної безпеки України, затверджених наказом МОЗ України 02.02.2005 р., поширюється на всі види виробничої діяльності, а також на всі ситуації втручання, в умовах яких відбувається чи може відбуватися опромінення людини на виробництві та/або в побуті будь-якими джерелами природного та/або штучного походження, окрім джерел природного походження, не модифікованих людською діяльністю (наприклад, теригенна і космічна компоненти природного фону на рівні ґрунту).

9.3 Порядок ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів та об'єктів підвищеної небезпеки

Методику ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів (ПНО) затверджено наказом МНС України від 23.02.2006 р. і *розроблено відповідно до Кодексу цивільного захисту України, Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», Положення про Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів, Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів, Положення про моніторинг потенційно небезпечних об'єктів.*

Методика встановлює єдиний порядок проведення ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів з метою вдосконалення організації їх державного обліку у процесі паспортизації та реєстрації у Державному реєстрі потенційно небезпечних об'єктів. Дія Методики розповсюджується на осіб, які повинні зареєструвати небезпечні об'єкти, у тому числі осіб, відповідальних за об'єкти, визначені центральними та місцевими органами виконавчої влади як такі, що несуть загрозу виникнення надзвичайних ситуацій та підлягають ідентифікації. Вимоги Методики не поширюються на транспортні засоби, які перевозять небезпечні речовини.

Методика *може бути використана з метою* належного виконання заходів, визначених нормативно-правовими актами у сфері цивільного захисту населення, техногенної безпеки та охорони довкілля.

Ідентифікація потенційно небезпечного об'єкта передбачає аналіз структури об'єктів господарської діяльності та характеру їх функціонування для встановлення факту наявності або відсутності джерел небезпеки, які за певних обставин можуть ініціювати виникнення надзвичайних ситуацій, а також визначення рівнів можливих надзвичайних ситуацій.

У процесі ідентифікації розглядаються і враховуються внутрішні та зовнішні чинники небезпеки. **Внутрішні чинники небезпеки** характеризують небезпечність будов, споруд, обладнання, технологічних процесів об'єкта господарської діяльності та речовин, що виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються на його території. **Зовнішні чинники небезпеки** безпосередньо не пов'язані з функціонуванням об'єкта господарської діяльності, але можуть ініціювати виникнення надзвичайної ситуації на ньому та негативно впливати на її розвиток (природні явища та аварії на об'єктах, які розташовані поблизу).

Органи виконавчої влади, які відповідають за безпечне функціонування ПНО, територіальні та місцеві органи державного нагляду у сфері цивільного захисту, відповідно до своїх повноважень *встановлюють терміни проведення ідентифікації та вживають заходів щодо забезпечення своєчасності та повноти проведення ідентифікації.*

Ідентифікацію об'єктів, які визначені центральними та місцевими органами виконавчої влади як такі, що несуть загрозу виникнення надзвичайних ситуацій, *проводять* призначені ними особи. В іншому випадку ідентифікацію проводять відповідальні особи об'єктів господарської діяльності.

Повідомлення про результати ідентифікації надається до місцевого органу державного нагляду у сфері цивільного захисту для узагальнення результатів., на підставі чого щорічно уточнюються переліки ПНО.

Процедура ідентифікації здійснюється за етапами:

– вибір кодів надзвичайних ситуацій, виникнення яких можливе на об'єкті господарської діяльності, згідно з *Класифікацією надзвичайних ситуацій*, наведеною у додатку Методики;

– аналіз показників ознак надзвичайних ситуацій та визначення їх порогових значень з використанням *Класифікаційних ознак*

надзвичайних ситуацій, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.08.2018 р.;

– виявлення за результатами аналізу джерел небезпеки, які за певних умов (аварії, порушення режиму експлуатації, виникнення природних небезпечних явищ тощо) можуть стати причиною виникнення надзвичайних ситуацій (для цього використовується *Перелік основних джерел небезпеки, які притаманні ПНО*, наведений у додатку Методики);

– визначення видів небезпеки (бактеріологічна, біологічна, вибухопожежна, гідродинамічна, пожежна, радіаційна, фізична, хімічна, екологічна) для кожного з виявлених джерел небезпеки;

– визначення переліку небезпечних речовин, що використовуються на об'єкті господарської діяльності, їх кількості та класу небезпеки за допомогою нормативних документів у сфері визначення небезпечних речовин;

– оцінка на підставі отриманих даних зони поширення надзвичайних ситуацій, які можуть ініціювати кожне з виявлених джерел небезпеки за допомогою *Методики прогнозування наслідків вилу (викиду) небезпечних хімічних речовин при аваріях на промислових об'єктах і транспорті*;

– оцінка можливих наслідків надзвичайних ситуацій для кожного з джерел небезпеки (кількість загиблих, постраждалих, тих, яким порушено умови життєдіяльності, матеріальні збитки) з використанням *Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру*;

– встановлення максимально можливих рівнів надзвичайних ситуацій для кожного з джерел небезпеки згідно з *Класифікацією надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями*, наведеною у додатку Методики;

– визначення державних (галузевих) реєстрів (кадастрів), в яких зареєстровано або необхідно зареєструвати об'єкт господарської діяльності з використанням *Переліку затверджених державних (галузевих) реєстрів України для обліку небезпечних об'єктів*, наведеного у додатку Методики;

– визначення відповідності об'єкта діючим нормативно-правовим актам у сфері визначення небезпечних об'єктів.

Об'єкт господарської діяльності визнається потенційно небезпечним за умови наявності у його складі хоча б одного джерела небезпеки, здатного ініціювати надзвичайну ситуацію місцевого, регіонального або державного рівнів.

Порядок ідентифікації та обліку об'єктів підвищеної небезпеки затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.2002 р. № 956 і поширюється на всіх суб'єктів господарювання, у власності або користуванні яких є об'єкти, де можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини (ПНО), а також на всіх суб'єктів господарювання, які мають намір розпочати будівництво потенційно небезпечних об'єктів.

Під час проведення ідентифікації для кожного потенційно небезпечного об'єкта розраховується сумарна маса кожної небезпечної речовини із зазначених у нормативах порогових мас індивідуальних небезпечних речовин або кожної небезпечної речовини, яка за своїми властивостями може бути віднесена до будь-якої категорії або до декількох категорій небезпечних речовин згідно із зазначеними нормативами.

Потенційно небезпечний об'єкт вважається об'єктом підвищеної небезпеки відповідного класу в разі, коли значення сумарної маси небезпечної або декількох небезпечних речовин, що використовуються або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються на об'єкті, дорівнює або перевищує встановлений норматив порогової маси.

Список використаних джерел

1. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. від № 213/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 24, ст. 189.

2. Державні санітарні правила охорони атмосферного повітря населених місць (від забруднення хімічними та біологічними речовинами): затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.07.1997 р. № 201 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0201282-97>

3. Державні санітарні правила та норми «Гігієнічні вимоги щодо поводження з промисловими відходами та визначення їх класу небезпеки для здоров'я населення», затверджено Постановою Головного державного санітарного лікаря України 01.07.1999 р. № 29 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0029588-99>

4. Желібо Є. П., Заверуха Н. М., Зацарний В. В. Безпека життєдіяльності: навч. посіб./ за ред. Є. П. Желібо. – 6-е вид. – К.: Каравела, 2009. – 344 с.

5. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 34–35, ст. 458.

6. Кривогуз Г. І. Соціальна та екологічна безпека діяльності: навч. посіб. / Г. І. Кривогуз. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2014. – 556 с.

7. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 27, ст. 218.

8. Про введення в дію Державних гігієнічних нормативів «Норми радіаційної безпеки України (НРБУ-97)»: постанова Головного державного санітарного лікаря України від 01.12.97 р. № 62 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0062282-97>

9. Про затвердження Вимог до перевірки конструкції та технічного стану колісного транспортного засобу, методів такої перевірки: Наказ Міністерства інфраструктури України від 26.11.2012 р. № 710 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2169-12>

10. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 12.05.2010 р. № 400 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0452-10>

11. Про затвердження державних санітарних правил «Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України 02.02.2005 р. № 54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-05>

12. Про затвердження Методики ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів: Наказ МНС України від 23.02.2006 р. № 98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0286-06>

13. Про затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.06.2006 р. № 309 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0912-06>

14. Про затвердження Нормативів екологічної безпеки водних об'єктів, що використовуються для потреб рибного господарства, щодо гранично допустимих концентрацій органічних та мінераль-

них речовин у морських та прісних водах (біохімічного споживання кисню (БСК₅), хімічного споживання кисню (ХСК), завислих речовин та амонійного азоту): Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30.07.2012 р. № 471 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1369-12>

15. Про затвердження Порядку розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується: постанова Кабінету Міністрів України від 11.09.1996 р. № 1100 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-96-п>

16. Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки: постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2002 р. № 956 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/956-2002-п>

17. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 15, ст. 73.

18. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 50, ст. 678.

19. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39, ст. 349.

20. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 41, ст. 546.

21. Про Порядок розроблення і затвердження нормативів граничнодопустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 300 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2002-п>

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Дайте визначення наступним поняттям: екологічна безпека, екологічна небезпека, небезпечний фактор, небезпечні речовини, потенційно небезпечний об'єкт, об'єкт підвищеної небезпеки.

2. Що ви розумієте під природними, техногенними, соціальними і політичними джерелами небезпек?

3. Надайте перелік джерел небезпеки виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру згідно Кодексу цивільного захисту України.

4. Які небезпеки мають комбінований характер: природно-техногенні, природно-соціальні, соціально-техногенні?

5. Яким Законом України визначені базові засади екологічної стандартизації і нормування? Обґрунтуйте, чому порушення екологічних нормативів тісно пов'язане з поняттям екологічної небезпеки.

6. Надайте загальну характеристику екологічних нормативів щодо атмосферного повітря.

7. Якими нормативно-правовими актами регламентуються екологічні нормативи щодо атмосферного повітря?

8. Які нормативи екологічної безпеки водних об'єктів і гігієнічні вимоги до води питної вам відомі?

9. Надайте приклади нормативно-правових актів, що регламентують екологічну безпеку водних об'єктів.

10. Який Закон України визначає базовий перелік нормативів у галузі охорони земель і відтворення родючості ґрунтів?

11. Згідно з якими нормотворчими документами встановлюються нормативи гранично допустимого забруднення ґрунтів?

12. Які нормативи встановлені у сфері поводження з відходами?

13. Охарактеризуйте нормування у сфері радіаційної безпеки України.

14. Відповідно до яких нормативно-правових актів розроблено методику ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів?

15. Визначте основні правові засади процедури ідентифікації потенційно небезпечного об'єкта.

16. Охарактеризуйте етапи здійснення процедури ідентифікації потенційно небезпечного об'єкта.

17. За яких умов потенційно небезпечний об'єкт вважається об'єктом підвищеної небезпеки?

Теми аналітичних оглядів

1. Види небезпеки: ознаки і документи, що їх регламентують.
2. Класифікація надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями.
3. Класифікаційні ознаки надзвичайних ситуацій.
4. Природні джерела екологічної небезпеки.
5. Екологічні ситуації та категорії їх критичності.
6. Перелік основних джерел небезпеки, які притаманні ПНО.

РОЗДІЛ 10

ДЕРЖАВНИЙ НАГЛЯД У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Основна ідея. Завданням екологічного нагляду (контролю) є забезпечення дотримання вимог законодавства про охорону довкілля та екологічну безпеку всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності й підпорядкування, а також громадянами. Нагляд за додержанням і застосуванням законів у сфері екологічної безпеки – це врегульована відповідними нормами екологічного законодавства діяльність державних органів влади, яка здійснюється з метою запобігання і припинення порушення природоохоронних законів і спрямована на захист прав громадян та інтересів держави у цій сфері, забезпечення законності та правопорядку.

Смислові зв'язки. Основні засади державного нагляду (контролю) у сфері екологічної безпеки – структура державного екологічного нагляду – нагляд за дотриманням екологічного законодавства правоохоронними органами України – місцевий державний контроль у сфері екологічної безпеки – спеціалізований контроль у сфері екологічної безпеки.

Мета – ознайомитися з основними засадами державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності та структурою державного екологічного контролю.

10.1 Основні засади державного нагляду (контролю) у сфері екологічної безпеки

Державний нагляд (контроль) – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища.

Згідно **Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»** від 05.04.2007 р. державний нагляд (контроль) здійснюється за принципами (ст. 3):

- пріоритетності безпеки у питаннях життя і здоров'я людини, функціонування і розвитку суспільства, середовища проживання і життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами і цілями у сфері господарської діяльності;
- підконтрольності та підзвітності органу державного нагляду (контролю) відповідним органам державної влади;
- рівності прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання;
- гарантування прав та законних інтересів кожного суб'єкта господарювання;
- об'єктивності та неупередженості здійснення державного нагляду (контролю), неприпустимості проведення перевірок суб'єктів господарювання за анонімними та іншими безпідставними заявами, а також невідворотності відповідальності осіб за подання таких заяв;
- здійснення державного нагляду (контролю) лише за наявності підстав та в порядку, визначених законом;
- відкритості, прозорості, плановості й системності державного нагляду (контролю);
- неприпустимості дублювання повноважень органів державного нагляду (контролю) та неприпустимості здійснення заходів державного нагляду (контролю) різними органами державного нагляду (контролю) з одного й того самого питання;
- невтручання органу державного нагляду (контролю) у діяльність суб'єкта господарювання, якщо вона здійснюється в межах закону;
- відповідальності органу державного нагляду (контролю) та його посадових осіб за шкоду, заподіяну суб'єкту господарювання внаслідок порушення вимог законодавства, порушення прав та законних інтересів суб'єкта господарювання;
- дотримання умов міжнародних договорів України;
- незалежності органів державного нагляду (контролю) від політичних партій та будь-яких інших об'єднань громадян;
- наявності одного органу державного нагляду (контролю) у складі центрального органу виконавчої влади;
- презумпції правомірності діяльності суб'єкта господарювання у разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів допускають неоднозначне (мно-

жинне) трактування прав та обов'язків суб'єкта господарювання та/або повноважень органу державного нагляду (контролю);

– орієнтованості державного нагляду (контролю) на запобігання правопорушенням у сфері господарської діяльності;

– недопущення встановлення планових показників чи будь-якого іншого планування щодо притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності та застосування до них санкцій;

– здійснення державного нагляду (контролю) на основі принципу оцінки ризиків та доцільності.

Загальні вимоги до здійснення державного нагляду (контролю) (ст. 4):

1. Державний нагляд (контроль) здійснюється за місцем провадження господарської діяльності суб'єкта господарювання або його відокремлених підрозділів, або у приміщенні органу державного нагляду (контролю) у випадках, передбачених законом.

2. У разі якщо суб'єкт господарювання на відповідний плановий період включений до планів здійснення заходів державного нагляду (контролю) одночасно кількох органів державного нагляду (контролю), відповідні планові заходи здійснюються органами державного нагляду (контролю) комплексно – одночасно;

3. Планові та позапланові заходи здійснюються в робочий час суб'єкта господарювання, встановлений його правилами внутрішнього трудового розпорядку.

4. Виключно законами встановлюються:

– органи, уповноважені здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності;

– види господарської діяльності, які є предметом державного нагляду (контролю);

– повноваження органів державного нагляду (контролю) щодо зупинення виробництва (виготовлення) або реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг;

– вичерпний перелік підстав для зупинення господарської діяльності;

– спосіб та форми здійснення заходів здійснення державного нагляду (контролю);

– санкції за порушення вимог законодавства і перелік порушень, які є підставою для видачі органом державного нагляду (контролю) припису, розпорядження або іншого розпорядчого документа.

5. Виробництво (виготовлення) або реалізація продукції, виконання робіт, надання послуг суб'єктами господарювання можуть бути зупинені повністю або частково виключно за рішенням суду.

Відновлення виробництва (виготовлення) або реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг суб'єктами господарювання після призупинення можливе з моменту отримання органом державного нагляду (контролю), який ініціював призупинення, повідомлення суб'єкта господарювання про усунення ним усіх встановлених судом порушень.

6. Посадовій особі органу державного нагляду (контролю) забороняється здійснювати державний нагляд (контроль) щодо суб'єктів господарювання, з якими (або із службовими особами яких) посадова особа перебуває в родинних стосунках, або в разі виникнення у неї конфлікту інтересів згідно із законодавством у сфері запобігання і протидії корупції.

7. У разі якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів допускають неоднозначне (множинне) трактування прав і обов'язків суб'єкта господарювання або повноважень органу державного нагляду (контролю), така норма трактується в інтересах суб'єкта господарювання.

8. Органи державного нагляду (контролю) та суб'єкти господарювання мають право фіксувати процес здійснення планового або позапланового заходу чи кожен окрему дію засобами аудіо- та відеотехніки, не перешкоджаючи здійсненню такого заходу.

9. Невиконання приписів, розпоряджень та інших розпорядчих документів органу державного нагляду (контролю) тягне за собою застосування штрафних санкцій до суб'єкта господарювання згідно із законом.

10. Посадові особи органу державного нагляду (контролю) з метою з'ясування обставин, які мають значення для повноти проведення заходу, здійснюють у межах повноважень, передбачених законом, огляд територій або приміщень, які використовуються для провадження господарської діяльності, а також будь-яких документів чи предметів, якщо це передбачено законом.

11. Плановий чи позаплановий захід щодо суб'єкта господарювання – юридичної особи має здійснюватися у присутності керівника або особи, уповноваженої керівником. Плановий чи позаплановий захід щодо фізичної особи – підприємця має здійснюватися за його присутності або за присутності уповноваженої ним особи.

12. Перед початком здійснення державного нагляду (контролю) посадова особа органу державного нагляду (контролю) вносить запис до журналу реєстрації заходів державного нагляду (контролю) (за наявності такого журналу у суб'єкта господарювання).

13. Діяльність органів державного нагляду (контролю), пов'язана зі збором інформації, метою якого є отримання відомостей про масові явища та процеси, що відбуваються у сфері господарської діяльності, не вважається заходами державного нагляду (контролю).

14. Під час та після здійснення державного нагляду (контролю) посадові особи органу державного нагляду (контролю) зобов'язані зберігати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію суб'єкта господарювання.

15. При здійсненні заходів державного нагляду (контролю) посадові особи органів державного нагляду (контролю) зобов'язані використовувати виключно уніфіковані форми актів.

10.2 Структура державного екологічного нагляду

Нагляд за додержанням і застосуванням законів у сфері екологічної безпеки – це врегульована відповідними нормами екологічного законодавства діяльність державних органів влади, яка здійснюється з метою запобігання і припинення порушення природоохоронних законів і спрямована на захист прав громадян та інтересів держави у цій сфері, забезпечення законності та правопорядку.

Залежно від системи органів, що здійснюють екологічний контроль, та його відомчо-галузевого підпорядкування розрізняють такі види контролю: державний, відомчий, виробничий, громадський та самоврядний.

Правові засади контролю і нагляду в галузі охорони навколишнього природного середовища закладені у **розділі VIII Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»** від 25.06.1991 р.

Завдання контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища полягають у забезпеченні додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування, а також громадянами (ст. 34).

Державний контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і

охорони природних ресурсів здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад здійснюють державний контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища. Державному контролю підлягають використання і охорона земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України, природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, стан навколишнього природного середовища, а також дотримання заходів біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів навколишнього природного середовища при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритій системі (ст. 35).

Окрім Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в законодавстві України також знайшли окреме місце питання регламентації:

– контролю за використанням та охороною земель (*Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», гл. 32 Земельного кодексу України*);

– контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів (*гл. 5 Водного кодексу України*);

– контролю у галузі охорони атмосферного повітря (*розд. V Закону України «Про охорону атмосферного повітря»*);

– контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів (*гл. 17 Лісового кодексу України*);

– державного контролю і нагляду за веденням робіт з геологічного вивчення надр, їх використання та охороною (*розд. VII Кодексу України про надра*);

– контролю у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу (*розд. VI Закону України «Про тваринний світ»*);

– контролю у галузі охорони, використання і відтворення рослинного світу (*розд. VI Закону України «Про рослинний світ»*);

– контролю за додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду (*розд. IX Закону України «Про природно-заповідний фонд»*);

– контролю за формуванням, збереженням та використанням екомережі (ст. 23 Закону України «Про екологічну мережу України»);

– державного нагляду та контролю у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки (ст. 3 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»);

– контролю у сфері поводження з відходами (ст. 37 Закону України «Про відходи», постанова Кабінету Міністрів від 13.07.2000 р. № 1120 «Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів»);

– контролю та обліку доз опромінення населення (ст. 18 Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання»);

– державного санітарно-епідеміологічного нагляду (розділ V Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»); тощо.

Державний екологічний нагляд (контроль) за додержанням екологічних норм, вимог та правил має складну структуру, в якій можна відокремити такі елементи:

- **нагляд за дотриманням екологічного законодавства правоохоронними органами України;**

- **місцевий контроль**, тобто контроль за додержанням законодавства про природокористування з боку місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування;

- **спеціальний екологічний контроль** здійснюється спеціалізованими державними органами з охорони атмосферного повітря, з охорони вод, з охорони земель, з правильного застосування агрохімікатів, з охорони рибних запасів, з охорони лісів; по контролю за додержанням санітарно-епідеміологічних правил, по контролю за охороною надр; по контролю за захороненням радіоактивних відходів; по контролю за додержанням нормативів граничного вмісту забруднюючих речовин тощо.

10.3 Нагляд за дотриманням екологічного законодавства правоохоронними органами України

Відповідно до Закону України від 05 листопада 1991 р. «Про прокуратуру», який втратив чинність, прокуратура як один із правоохоронних органів була наділена наглядовими функціями й у сфері охорони природи. У здійсненні нагляду за дотриманням при-

родоохоронного законодавства одну із ключових ролей відігравали підрозділи природоохоронної прокуратури (на правах спеціалізованих прокуратур), які сьогодні ліквідовані.

Згідно **Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. національна поліція України (поліція)** – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах (ст. 2):

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Національна поліція відповідно до покладених на неї завдань (ст. 23):

- здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;
- виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;
- вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;
- вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;
- здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;
- здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;
- у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання;
- доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення тощо;

– здійснює контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення;

– сприяє забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості тощо.

Державна прикордонна служба України як структурна одиниця системи органів внутрішніх справ також виконує ряд наглядових завдань і функції у сфері охорони природи та використання природних ресурсів. Так, відповідно до *пункту 22 статті 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» від 03 квітня 2003 р.*, для реалізації визначених завдань Державна прикордонна служба України здійснює самостійно або разом із спеціально уповноваженими на те органами виконавчої влади і посадовими особами контроль у районах несення служби за збереженням природних ресурсів і підводної культурної та археологічної спадщини, додержанням правил промислової та іншої діяльності, охороною довкілля.

Вітчизняне законодавство, яке регламентує функції, завдання та конкретні напрями наглядової діяльності правоохоронних органів і службових осіб у сфері охорони довкілля та екологічної безпеки, є достатньо розвиненим, хоча наразі потребує більш чіткого законодавчого врегулювання.

10.4 Місцевий державний контроль у сфері екологічної безпеки

Місцевий рівень інституційної системи охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки включає органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації та територіальні підрозділи відповідних центральних органів виконавчої влади. Всі ці інститути мають різний статус, що впливає на їх повноваження у галузі охорони навколишнього природного середовища і, відповідно, на можливість забезпечувати реалізацію державної політики у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою.

Організація, повноваження та порядок діяльності місцевих державних адміністрацій визначаються **Законом України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р.**

Серед основних завдань місцевих державних адміністрацій (ст. 2) можна виділити:

- виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня;
- законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян;
- виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля;
- підготовку та схвалення прогнозів відповідних бюджетів, підготовку та виконання відповідних бюджетів;
- звіт про виконання відповідних бюджетів та програм;
- взаємодію з органами місцевого самоврядування тощо.

Місцеві державні адміністрації в межах, визначених Конституцією і законами України, здійснюють на відповідних територіях державний контроль за (ст. 16):

- використанням та охороною земель, лісів, надр, води, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та інших природних ресурсів;
- додержанням виробниками продукції стандартів, технічних умов та інших вимог, пов'язаних з її якістю та сертифікацією;
- додержанням санітарних і ветеринарних правил, збиранням, утилізацією і захороненням промислових, побутових та інших відходів, додержанням правил благоустрою;
- додержанням законодавства з питань охорони здоров'я;
- охороною праці тощо.

Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Згідно *статті 33* Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать повноваження зі здійснення контролю за:

- додержанням природоохоронного законодавства, використанням і охороною природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення, відтворенням лісів;

- діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності у сфері поводження з відходами;

- додержанням юридичними та фізичними особами вимог у сфері поводження з побутовими та виробничими відходами та розгляд справ про адміністративні правопорушення або передача їх матеріалів на розгляд інших державних органів у разі порушення законодавства про відходи.

10.5 Спеціалізований контроль у сфері екологічної безпеки

До суб'єктів державного спеціалізованого екологічного контролю можна віднести спеціально уповноваженні органи центральної виконавчої влади:

1. Міністерство енергетики та захисту довкілля України і Державна екологічна інспекція України здійснюють:

- державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства про раціональне використання, відтворення і охорону природних ресурсів, відтворення та охорону земель, екологічну та радіаційну безпеку, охорону та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, збереження, відтворення і невиснажливе використання біологічного та ландшафтного різноманіття, формування, збереження і використання екологічної мережі, з питань поводження з відходами (крім поводження з радіоактивними відходами), небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами, дотримання вимог біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів природного середовища під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритій системі;

- державний геологічний контроль, а також у сфері збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання вимог Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї, Паризької угоди;

2. Міністерство охорони здоров'я України реалізує державну політику у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження), контроль і нагляд за додержанням законодавства про охорону здоров'я;

3. Міністерство аграрної політики та продовольства України здійснює контроль в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів;

4. Державна служба України з надзвичайних ситуацій здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки;

5. Державна служба геології та надр України здійснює державний контроль за геологічним вивченням надр (державний геологічний контроль) та раціональним і ефективним їх використанням;

6. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів здійснює радіаційний контроль за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції та продуктів харчування; радіологічний, хіміко-токсикологічний і фізико-хімічний контроль продуктів харчування;

Державна інспекція ядерного регулювання України здійснює:

– державний нагляд за додержанням законодавства, умов виданих документів дозвільного характеру, норм, правил і стандартів з питань ядерної та радіаційної безпеки, вимог фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, обліку та контролю ядерних матеріалів та інших джерел іонізуючого випромінювання;

– контроль за тимчасовим зберіганням радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк тощо.

Список використаних джерел

1. Екологічне право України: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Х. : Право, 2009. – 328 с.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.nulau.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/Ekologija_2009.pdf

2. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 2003. – № 39, ст. 350.

3. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 27, ст. 208.

4. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 р. № 275 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-п>

5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 24, ст. 170.

6. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 20–21, ст. 190.

7. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 40–41, ст. 379.

8. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 29, ст. 389.

9. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 41, ст. 546.

10. Про затвердження Положення про Державну інспекцію ядерного регулювання України: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 363 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2014-п>

11. Про затвердження Положення про Державну службу геології та надр України: постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1174 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1174-2015-п>

12. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1120 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1120-2000-п>

13. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-п>

14. Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацію/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів: постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2000 р. № 1120 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1120-2000-p>

15. Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 р. № 1119 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119-2015-p>

16. Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України (Положення про Міністерство енергетики та захисту довкілля України): постанова Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 р. № 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-p>

17. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 р. № 267 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-p>

18. Тюн В. М. Адміністративно-правові засади наглядової діяльності правоохоронних органів України у сфері охорони природи: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / В. М. Тюн; Міністерство освіти і науки України, Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2016. – 234 с.

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Дайте визначення поняття «державний нагляд (контроль)».
2. Який Закон України визначає основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності?
3. За якими принципами в Україні здійснюється державний нагляд (контроль)?
4. Поясніть принцип державного нагляду (контролю) «презупція правомірності діяльності суб'єкта господарювання».
5. Наведіть загальні вимоги до здійснення державного нагляду (контролю).
6. Яка установа володіє виключним правом зупинення виробництва (виготовлення) або реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг суб'єктами господарювання?

7. В якому випадку посадовій особі органу державного нагляду (контролю) забороняється здійснювати державний нагляд (контроль)?

8. Чи дозволяється органам державного нагляду (контролю) та суб'єктам господарювання фіксувати процес здійснення планового або позапланового заходу чи кожен окрему дію засобами аудіо- та відеотехніки? За яких умов?

9. Яке покарання призначається за невиконання приписів, розпоряджень та інших розпорядчих документів органу державного нагляду (контролю)?

10. Чи обов'язкова присутність керівника суб'єкта господарювання під час здійснення планового чи позапланового контролю?

11. Чи підлягає розголошенню інформація, отримана посадовими особами під час та після здійснення державного нагляду (контролю)?

12. Яким нормативно-правовим актом України закладено правові засади контролю і нагляду в галузі охорони навколишнього природного середовища?

13. Вкажіть завдання контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища.

14. Назвіть вітчизняні нормативно-правові акти, що регламентують питання контролю і нагляду в різних напрямках охорони довкілля, раціонального природокористування і забезпечення екологічної безпеки.

15. Охарактеризуйте структуру державного екологічного контролю.

16. Чи наділена прокуратура наглядовими функціями у сфері охорони природи?

17. Розкрийте завдання і функції Національної поліції у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

18. Які функції у сфері охорони природи та використання природних ресурсів покладені на Державну прикордонну службу України?

19. Охарактеризуйте основні завдання місцевих державних адміністрацій та функції контролю у сфері екологічної безпеки, якими вони наділені.

20. Розкрийте основні контрольні функції органів місцевого самоврядування в Україні у сфері екологічної безпеки.

21. Дайте загальну характеристику суб'єктів державного спеціалізованого контролю та їх контрольних функцій у рамках своїх повноважень.

Теми аналітичних оглядів

1. Планові та позапланові заходи зі здійснення державного нагляду (контролю).
2. Повноваження та обов'язки органу державного нагляду (контролю).
3. Розпорядчі документи органів державного нагляду (контролю).
4. Зарубіжний досвід щодо здійснення державного нагляду у сфері екологічної безпеки.
5. Державний контроль за використанням та охороною земель.
6. Державна екологічна інспекція України.

РОЗДІЛ 11

ДОЗВІЛЬНА СИСТЕМА У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Основна ідея. Серед основних принципів державної політики з питань дозвільної системи у сфері господарської діяльності провідне місце належить захисту прав, законних інтересів суспільства, територіальних громад та громадян, життя громадян, охороні навколишнього природного середовища та забезпеченню безпеки держави.

Смислові зв'язки. Правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи – перелік дозвільних документів екологічного характеру – порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів.

Мета – ознайомитися з правовими та організаційними засадами функціонування дозвільної системи, переліком дозвільних документів екологічного характеру та порядком видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів.

11.1 Правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи

Правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності й порядок діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру, та адміністраторів визначаються **Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»** від 06.09.2005 р.

Дозвільна система у сфері господарської діяльності – сукупність урегульованих законодавством відносин, які виникають між дозвільними органами, адміністраторами та суб'єктами господарювання у зв'язку з видачею документів дозвільного характеру, переоформленням, анулюванням документів дозвільного характеру.

Документ дозвільного характеру – дозвіл, висновок, рішення, погодження, свідоцтво, інший документ в електронному вигляді, який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності.

Виключно законами, які регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру, встановлюються (*п. 1 ст. 4*):

- необхідність одержання документів дозвільного характеру та їх види;
- дозвільний орган, уповноважений видавати документ дозвільного характеру;
- платність або безоплатність видачі (переоформлення, анулювання) документа дозвільного характеру;
- строк видачі документа дозвільного характеру або відмови у його видачі;
- вичерпний перелік підстав для відмови у видачі, переоформлення, анулювання документа дозвільного характеру;
- строк дії документа дозвільного характеру або необмеженість строку дії такого документа;
- перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності;

– перелік та вимоги до документів, які суб'єкту господарювання необхідно подати для одержання документа дозвільного характеру.

Суб'єкт господарювання має право на одержання (переоформлення, анулювання) документів дозвільного характеру та подання декларацій за своїм місцезнаходженням або у випадках, передбачених законом, – за місцем провадження діяльності або місцезнаходженням об'єкта. Суб'єкт господарювання має право на здійснення певних дій щодо провадження господарської діяльності або видів господарської діяльності на підставі подання декларації без отримання документа дозвільного характеру, за винятком тих видів господарської діяльності, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України. Реєстрацію декларацій здійснює дозвільний орган на безоплатній основі протягом п'яти робочих днів з дня отримання декларації шляхом внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. Відмова у реєстрації декларації не допускається (ст. 4).

Строк видачі документів дозвільного характеру становить десять робочих днів, якщо інше не встановлено законом. Документи дозвільного характеру видаються безоплатно, на необмежений строк, якщо інше не встановлено законом (адміністративний збір визначається відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги»).

Представницький орган місцевого самоврядування розглядає та приймає на пленарних засіданнях рішення щодо видачі, переоформлення, анулювання або відмови у видачі документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності протягом місяця з дня одержання від суб'єкта господарювання відповідної заяви.

Підставами для відмови у видачі документа дозвільного характеру є (п. 5 ст. 4-1):

– подання суб'єктом господарювання неповного пакета документів, необхідних для одержання документа дозвільного характеру, згідно із встановленим вичерпним переліком;

– виявлення в документах, поданих суб'єктом господарювання, недостовірних відомостей;

– негативний висновок за результатами проведених експертиз та обстежень або інших наукових і технічних оцінок, необхідних для видачі документа дозвільного характеру.

Законом можуть встановлюватися інші підстави для відмови у видачі документа дозвільного характеру. Відмова у видачі документа дозвільного характеру за підставами, не передбаченими законами, не допускається.

Дозвільний орган анулює документ дозвільного характеру з таких підстав (п. 7 ст. 4-1):

– звернення суб'єкта господарювання із заявою про анулювання документа дозвільного характеру;

– наявність в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань відомостей про припинення юридичної особи шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення та ліквідації, якщо інше не встановлено законом; відомостей про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця.

Дозвільний орган, що видав документ дозвільного характеру, може звернутися до адміністративного суду з позовом про застосування заходу реагування у виді анулювання документа дозвільного характеру за наявності хоча б однієї з таких підстав:

1) встановлення факту надання в заяві про видачу документа дозвільного характеру та документах, що додаються до неї, недостовірної інформації;

2) здійснення суб'єктом господарювання певних дій щодо провадження господарської діяльності або видів господарської діяльності, на які отримано документ дозвільного характеру, з порушенням вимог законодавства, щодо яких дозвільний орган видавав припис про їх усунення із наданням достатнього часу для їх усунення.

Законом можуть передбачатися інші підстави для анулювання документа дозвільного характеру.

Дія документа дозвільного характеру припиняється через 10 робочих днів із дня прийняття (винесення) дозвільним органом рішення про анулювання такого документа, якщо інше не передбачено законом.

У разі виникнення підстав для переоформлення документа дозвільного характеру суб'єкт господарювання зобов'язаний протягом 5 робочих днів з дня настання таких підстав подати дозвільному органу або адміністратору заяву про переоформлення документа дозвільного характеру. Дозвільний орган протягом двох робочих днів з дня одержання заяви про переоформлення документа дозві-

льного характеру зобов'язаний прийняти рішення про переоформлення документа дозвільного характеру з урахуванням змін, зазначених у заяві про переоформлення документа дозвільного характеру. Строк дії переоформленого документа дозвільного характеру не може перевищувати строк дії, зазначений у документі дозвільного характеру, що переоформлявся. Не переоформлений в установлений строк документ дозвільного характеру є недійсним, крім випадку, передбаченого абзацом третім цієї частини (п. 8 ст. 4-1).

Керівники дозвільних органів, посадові особи цих органів, які відповідно до законодавства мають повноваження приймати рішення з питань видачі документів дозвільного характеру, несуть відповідальність за порушення вимог законодавства про дозвільну систему у сфері господарської діяльності у порядку, встановленому законом (п. 1 ст. 10).

11.2 Перелік дозвільних документів екологічного характеру

Відповідно до **Закону України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності»** від 19.05.2011 р. в Україні станом на червень 2019 року видаються вісімдесят один (81) документ дозвільного характеру, з них щонайменше тридцять чотири (34) в більшій чи меншій мірі стосуються екологічної безпеки чи компонентів довкілля. Перелік можна згрупувати за категоріями із зазначенням законодавчих актів, згідно яких встановлена необхідність одержання документів дозвільного характеру.

Загального характеру

1. Висновок із оцінки впливу на довкілля (*Закон України «Про оцінку впливу на довкілля»*).

2. Дозвіл на виконання будівельних робіт (*Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності»*).

Санітарно-епідеміологічного благополуччя (*Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»*)

3. Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи діючих об'єктів, у тому числі військового та оборонного призначення.

4. Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи документації на розроблювані техніку, технології, устаткування, інструменти тощо.

5. Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи щодо ввезення, реалізації та використання сировини, продукції (ви-

роби, обладнання, технологічні лінії тощо) іноземного виробництва за умови відсутності даних щодо їх безпечності для здоров'я населення.

6. Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи щодо продукції, напівфабрикатів, речовин, матеріалів та небезпечних факторів, використання, передача або збут яких може завдати шкоди здоров'ю людей.

7. Дозвіл на проведення будь-яких діагностичних, експериментальних, випробувальних, вимірювальних робіт на підприємствах, в установах, організаціях, діяльність яких пов'язана з використанням біологічних агентів, хімічної сировини, продукції та речовин із джерелами іонізуючого та неіонізуючого випромінювання і радіоактивних речовин.

Об'єкти тваринного світу

8. Дозвіл або сертифікат на ввезення в Україну і вивезення за її межі об'єктів тваринного світу (*Закон України «Про тваринний світ»*)

9. Дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка) (*Закон України «Про мисливське господарство та полювання»*).

10. Дозвіл на спеціальне використання об'єктів тваринного світу (*Закон України «Про тваринний світ»*).

Об'єкти рослинного світу

11. Дозвіл або сертифікат на ввезення в Україну і вивезення за її межі об'єктів рослинного світу (*Закон України «Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення»*).

12. Дозвіл на спеціальне використання природних рослинних ресурсів (*Закон України «Про рослинний світ»*).

Пестициди та засоби захисту рослин

13. Дозвіл на ввезення на митну територію України незареєстрованих пестицидів і агрохімікатів, що використовуються для державних випробувань та наукових досліджень, а також обробленого ними насінневого (посадкового) матеріалу (*Закон України «Про пестициди і агрохімікати»*).

Червонокнижні види

14. Дозвіл на спеціальне використання (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України (*Закон України «Про Червону книгу України»*).

ГМО, біобезпека (Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»)

15. Дозвіл на вивільнення генетично модифікованих організмів у відкритій системі.

16. Дозвіл на транзитне переміщення незареєстрованих в Україні генетично модифікованих організмів.

17. Дозвіл на проведення державної апробації (випробовувань) генетично модифікованих організмів у відкритій системі.

18. Дозвіл на ввезення продукції, отриманої з використанням генетично модифікованих організмів для науково-дослідних цілей.

Земельні ресурси (Земельний кодекс України)

19. Дозвіл на зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок.

20. Рішення про передачу у власність, надання у постійне користування та оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності.

Лісові ресурси (Лісовий кодекс України)

21. Рішення про виділення у встановленому порядку лісових ділянок для довгострокового тимчасового користування лісами.

22. Спеціальний дозвіл на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубний квиток, ордер, лісовий квиток).

Водні та рибні ресурси

23. Дозвіл на спеціальне водокористування (Водний кодекс України).

24. Дозвіл на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) (Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»).

25. Дозвіл на спеціальне використання водних біоресурсів за межами юрисдикції України (Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»).

Атмосферне повітря та клімат (Закон України «Про охорону атмосферного повітря»)

26. Дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами.

27. Дозвіл на провадження діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях.

Корисні копалини

28. Спеціальний дозвіл на користування нафтогазоносними надрами (Закон України «Про нафту і газ»).

29. Спеціальні дозволи на користування надрами у межах конкретних ділянок (*Кодекс України про надра*).

Природно-заповідний фонд

30. Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду (*Закон України «Про природно-заповідний фонд України»*).

Поводження з відходами (Закон України «Про відходи»)

31. Дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами.

32. Письмова згода (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів.

Небезпечні вантажі

33. Погодження маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів (*Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів»*, *Закон України «Про дорожній рух»*).

Роботи підвищеної небезпеки

34. Дозвіл на початок виконання робіт підвищеної небезпеки та початок експлуатації (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки (*Закон України «Про охорону праці»*).

11.3 Порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів – це офіційний документ, який засвідчує право підприємств, установ, організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів.

Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. № 459.

До природних ресурсів, на які видається дозвіл на спеціальне використання, згідно з Положенням, належать (п. 2):

- природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- тварини та морські ссавці, які перебувають у стані природної волі, а також інші об'єкти тваринного світу, віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення;
- природні ресурси в межах території та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;

- види тварин і рослин, занесені до Червоної книги України;
- корисні копалини, за винятком загальнопоширених;
- природні ресурси місцевого значення;
- природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України;
- водні біоресурси.

Дія Положення не поширюється на лісові й водні ресурси.

Видача дозволів на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється (п. 4):

- природних ресурсів континентального шельфу й виключної (морської) економічної зони (крім корисних копалин), немисливських видів тварин, природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (крім мисливських тварин), видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, – *обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями*;

- корисних копалин, у тому числі тих, що видобуваються на континентальному шельфі, – *Мінекоенерго*;

- ведмедя, кабана, лані, оленів благородного та плямистого, козулі, лося, муфлона, білки, бабака, бобра, нутрії вільної, ондатри, куниць лісової та кам'яної, норки американської, тхора лісового, а також вовка, лисиці, бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків не в мисливський сезон або в заборонених для полювання місцях – *територіальними органами Держлісагентства*;

- вовка, лисиці, бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків, а також на селекційний та вибірковий діагностичний відстріл мисливських тварин для ветеринарно-санітарної експертизи в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду – *обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями*;

- пернатої дичини, кроля дикого, зайця-русака, енотоподібного собаки, вовка та лисиці, а також бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків (під час полювання на інші види мисливських тварин) – *користувачами мисливських угідь*;

- природних ресурсів місцевого значення (крім корисних копалин) – *місцевими радами* за погодженням з обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, а в разі видачі дозволів на використання ресурсів тваринного світу також за погодженням з територіальними органами Держлісагентства.

Порядок видачі дозволів на спеціальне водокористування затверджений постановою Кабінету Міністрів від 13.03.2002 р. № 321 і визначає процедуру видачі юридичним і фізичним особам (водокористувачам) дозволів на спеціальне водокористування (забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання у водні об'єкти забруднюючих речовин, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин зі зворотними водами із застосуванням каналів).

Дозвіл на спеціальне водокористування видається *територіальними органами Держводагентства*, а у разі використання води водних об'єктів у зоні відчуження та зоні безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, – *Держводагентством (п. 2)*.

Видача або відмова у видачі дозволу на спеціальне водокористування здійснюється протягом тридцяти календарних днів з дня надходження заяви та документів, необхідних для видачі дозволу. Дозвільні органи під час прийняття рішення про видачу дозволу або про відмову в його видачі враховують висновки Держгеонадр (у разі використання підземних вод) та МОЗ (у разі використання вод водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних) (п. 4).

Короткострокове (на 3 роки) спеціальне водокористування встановлюється у разі (п. 6):

- одержання водокористувачем дозволу на спеціальне водокористування вперше;
- скидання стічних вод у водні об'єкти;
- введення в експлуатацію об'єктів, на яких провадиться діяльність із забору, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- наявності умов спеціального водокористування, визначених попереднім дозволом, не виконаних у повному обсязі, проте які можуть бути виконані протягом наступних трьох років;
- необхідності досягнення екологічних цілей, визначених планом управління річковим басейном у межах масиву поверхневих вод та/або масиву підземних вод конкретного району річкового басейну, в установлені строки;
- дефіциту водних ресурсів у межах відповідної водогосподарської ділянки для року (за даними водогосподарського балансу).

Довгострокове (від 3 до 25 років) – в усіх інших випадках у разі непорушення умов спеціального водокористування, визначених у попередньому дозволі на спецводокористування (п. 6).

Видача дозволів здійснюється безоплатно (п. 7).

Порядок видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 761 і визначає умови і механізм видачі лісорубного або лісового квитка як спеціального дозволу на використання лісових ресурсів.

Лісорубний квиток видається *територіальними органами Держлісагентства* на заготівлю деревини під час проведення рубок головного користування на підставі затвердженої в установленому порядку розрахункової лісосіки (п. 3). Лісовий квиток видається щороку на підставі лімітів використання лісових ресурсів під час заготівлі другорядних лісових матеріалів, здійснення побічних лісових користувань (у межах території та об'єктів природно-заповідного фонду – за погодженням з обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями) (п. 9).

Порядок надання спеціальних дозволів на користування надрами затверджений постановою Кабінету Міністрів від 30.05.2011 р. № 615 і регулює питання надання спеціальних дозволів на користування надрами у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також визначає процедуру продовження строку дії, переоформлення, зупинення дії чи анулювання дозволу та внесення до нього змін.

Дозволи надаються *Держгеонадрами* переможцям аукціонів з їх продажу та без проведення аукціонів у випадках, передбачених *пунктом 8 Порядку* (п. 2).

Дозволи надаються на такі види користування надрами (п. 5):

– геологічне вивчення родовищ корисних копалин (місцевого значення – не більше ніж на 3 роки, загальнодержавного значення – не більше ніж на 5 років);

– видобування корисних копалин (не більше ніж на 20 років);

– геологічне вивчення нафтогазоносних надр (не більше ніж на 10 років), у тому числі дослідно-промислового розробка родовищ, з подальшим видобуванням нафти, газу (не більше ніж на 20 років – на суші, 30 років – в межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України);

– будівництво та експлуатація підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин (не більше ніж на 20 років), у то-

му числі споруд для підземного зберігання нафти, газу (не більше ніж на 50 років) та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

– створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади тощо) (без обмеження строку дії);

– виконання робіт (здійснення діяльності), передбачених угодою про розподіл продукції (на строк дії відповідної угоди про розподіл продукції).

Надання надр у користування, за винятком надання надр на умовах угод про розподіл продукції та у межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України, **погоджується з:**

– відповідними обласними, Київською і Севастопольською міськими радами – на користування ділянками надр з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, а також для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;

– відповідними районними, міськими, селищними, сільськими радами – на користування ділянками надр, що містять корисні копалини місцевого значення.

Невід'ємною частиною дозволу є угода про умови користування надрами, що укладається між органом з питань надання дозволу і надрокористувачем і містить програму робіт та особливі умови надрокористування.

Порядок видачі дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) або відмови в його видачі, переоформлення, видачі дубліката та анулювання зазначеного дозволу затверджений постановою Кабінету Міністрів від 30.10.2013 р. № 801. Дія дозволу не поширюється на використання водних біоресурсів, які перебувають у межах територій природно-заповідного фонду, а також водних біоресурсів, що занесені до Червоної книги України (п. 1).

Дозвіл видається (п. 2):

– *Держрибагентством* територіальному органу для здійснення контрольованого вилову водних біоресурсів для визначення їх стану та запасів;

– *територіальним органом Держрибагентства* суб'єктові господарювання для здійснення промислового рибальства, вилову во-

дних біоресурсів у науково-дослідних, науково-промислових, дослідно-конструкторських цілях, а також визначення їх санітарно-епідеміологічного стану, меліоративного вилову водних біоресурсів з метою формування їх оптимального видового та вікового складу, вилову водних біоресурсів з метою отримання біологічного матеріалу для штучного відтворення їх запасів та здійснення аквакультури, любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування, що перевищує встановлені обсяги безоплатного вилову.

Дозвіл або письмове повідомлення про відмову у видачі такого дозволу видається протягом 5 робочих днів з дня подання суб'єктом господарювання пакету документів, необхідних для одержання дозволу. Видача дозволу здійснюється на безоплатній основі. Строк дії дозволу становить 5 років (п. 5).

Список використаних джерел

1. Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 761 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-п>

2. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06.09.2005 р. № 2806-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 48, ст. 483.

3. Про затвердження Інструкції про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, форм клопотання та бланків дозволів на таке добування: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 01.02.1993 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0004-93>

4. Про затвердження Порядку видачі дозволів на спеціальне водокористування та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459: постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 321 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2002-п>

5. Про затвердження Порядку видачі дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів за межами юрисдикції України або відмови в його видачі, переоформлення, видачі дубліката та анулювання зазначеного дозволу: постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 р. № 800 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2013-п>

6. Про затвердження Порядку видачі дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) або відмови в його видачі, переоформлення, видачі дубліката та анулювання зазначеного дозволу: постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 р. № 801 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/801-2013-п>

7. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами: постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 р. № 615 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615-2011-п>

8. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності: Закон України від 19.05.2011 р. № 3392-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 47, ст. 532.

9. Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення: постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. № 459 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-92-п>

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Яким Законом України визначаються правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності?

2. Що являє собою дозвільна система у сфері господарської діяльності?

3. Дайте визначення понять «документ дозвільного характеру», «дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів».

4. Який державний орган здійснює реєстрацію декларацій і за яких умов?

5. Який строк видачі документів дозвільного характеру?

6. Які є підстави для відмови у видачі документа дозвільного характеру?

7. З яких підстав дозвільний орган анулює документ дозвільного характеру?

8. З яких підстав дозвільний орган, що видав документ дозвільного характеру, може звернутися до адміністративного суду з позовом про застосування заходу реагування у виді анулювання документа дозвільного характеру?

9. Розкрийте правові й організаційні засади видачі та переоформлення документа дозвільного характеру.

10. Згідно якого Закону України визначено перелік документів дозвільного характеру?

11. Надайте перелік документів дозвільного характеру, що стосуються екологічної безпеки чи компонентів довкілля.

12. Дозвіл на спеціальне використання яких природних ресурсів видається згідно з Положенням про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду?

13. Назвіть суб'єктів видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

14. Згідно якого нормативного документа визначено процедуру видачі юридичним і фізичним особам дозволів на спеціальне водокористування?

15. Що мається на увазі під спеціальним водокористуванням?

16. Вкажіть суб'єкта і умови видачі дозволу на спеціальне водокористування.

17. У яких випадках дозвіл на спеціальне водокористування видається на короткий строк (на 3 роки), а у яких – на довгий (від 3 до 25 років)?

18. Скільки становить адміністративний збір за видачу дозволу на спеціальне водокористування?

19. Розкрийте порядок видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів.

20. На які види користування надрами необхідно отримувати спеціальні дозволи? На який строк, залежно від виду користування, вони можуть видаватися?

21. В якому випадку надання надр у користування повинно бути узгоджено з обласними радами і органами місцевого самоврядування?

22. Вкажіть правові й організаційні засади видачі дозволів на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) або відмови в його видачі, переоформлення, видачі дубліката та анулювання зазначеного дозволу.

Теми аналітичних оглядів

1. Правові та організаційні засади видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України.

2. Правові та організаційні засади видачі висновку з оцінки впливу на довкілля.

3. Правові та організаційні засади видачі висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи діючих об'єктів, у тому числі військового та оборонного призначення.

4. Порядок видачі дозволу на здійснення операцій у сфері поводження з відходами.

5. Порядок видачі дозволу на провадження діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях.

6. Правові та організаційні засади видачі дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами.

РОЗДІЛ 12 ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯДЕРНОЇ ТА РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Основна ідея. Державна система ядерної та радіаційної безпеки передбачає наявність законодавчої бази, яка регламентує діяльність у сфері використання ядерної енергії та органу державного регулювання безпеки використання ядерної енергії.

Смислові зв'язки. Законодавча база, що регламентує діяльність у сфері використання ядерної енергії – правові та організаційні засади державного регулювання безпеки використання ядерної енергії.

Мета – ознайомитися із законодавчою базою, що регламентує діяльність у сфері використання ядерної енергії, а також правовими і організаційними засадами державного регулювання безпеки використання ядерної енергії.

Згідно зі статтями 19–20 *Об'єднаної конвенції про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з ра-*

діоактивними відходами та статтями 7–8 Конвенції про ядерну безпеку, Україна:

– створює та підтримує законодавчу та регулюючу основу для забезпечення безпеки використання ядерної енергії, яка передбачає наявність: відповідних національних вимог відносно безпеки та регулюючих положень з ядерної та радіаційної безпеки; системи ліцензування діяльності в галузі використання ядерної енергії; системи заборони використання ядерної енергії без ліцензії; системи відповідного відомчого та регулюючого контролю, а також документації та звітності; примусових заходів для виконання чинних регулюючих положень та умов ліцензій; чіткого розподілу обов'язків органів, що займаються різними стадіями використання ядерної енергії, зокрема різними стадіями поводження з відпрацьованим паливом та радіоактивними відходами;

– заснувала та призначила регулюючий орган, на який покладено реалізацію законодавчої та регулюючої основи та якому надаються належні повноваження, компетенція, а також фінансові та людські ресурси для виконання покладених на нього обов'язків.

12.1 Законодавча база, що регламентує діяльність у сфері використання ядерної енергії

У 1991 році з набуттям незалежності Україна стала власницею потужного арсеналу ядерної зброї та 14 діючих блоків атомних електростанцій. В Україні функціонували п'ять підприємств із добування та переробки радіоактивної руди, близько п'яти тисяч закладів та підприємств, що використовували джерела іонізуючого випромінювання, більш як 2600 підприємств, що використовували радіоізотопні прилади. Крім того, існувала проблема поводження з радіоактивними відходами (РАВ) та їх захороненням. Особливою проблемою було те, що на той момент в Україні використання ядерної енергії, радіаційно небезпечних технологій та речовин здійснювалося в умовах недостатньої законодавчої бази та за наявності недосконалих державних та господарських структур.

Першим кроком у створенні правової основи для діяльності у сфері використання ядерної енергії стало затвердження 25 січня 1994 року Верховною Радою України **Концепції державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні**. Вона визначила структуру і функції державних органів, особливості здійснення їх науково-технічної підтримки і структуру зако-

нодавства в галузі використання ядерної енергії та радіаційного захисту в Україні.

Наступним кроком стало прийняття Верховною Радою України базового, з точки зору вирішення проблем безпечного використання ядерної енергії та радіаційної безпеки, **Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»** від 08.02.1995 р. Цей Закон є основоположним у ядерному законодавстві України. Він встановлює пріоритет безпеки людини та навколишнього природного середовища, права і обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії, регулює діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання, встановлює також правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії.

Основними завданнями ядерного законодавства є (ст. 3):

- правове регулювання суспільних відносин під час здійснення всіх видів діяльності у сфері використання ядерної енергії;
- створення правових засад системи управління у сфері використання ядерної енергії й системи регулювання безпеки під час використання ядерної енергії;
- встановлення прав, обов'язків і відповідальності органів державної влади, підприємств, установ і організацій, посадових осіб і персоналу, а також громадян стосовно їх діяльності, пов'язаної з використанням ядерної енергії;
- визначення основних принципів радіаційного захисту людей та навколишнього природного середовища;
- забезпечення участі громадян та їх об'єднань у формуванні державної політики у сфері використання ядерної енергії;
- сприяння подальшому зміцненню міжнародного режиму безпечного використання ядерної енергії.

Радіаційний захист під час використання ядерної енергії базується на таких основних принципах (ст. 4):

- не може бути дозволена жодна діяльність, пов'язана з іонізуючим випромінюванням, якщо кінцева вигода від такої діяльності не перевищує заподіяної нею шкоди;
- величина індивідуальних доз, кількість осіб, які опромінюються, та ймовірність опромінення від будь-якого з видів іонізуючого випромінювання повинні бути найнижчими з тих, що їх можна практично досягти, враховуючи економічні й соціальні фактори;
- опромінення окремих осіб від усіх джерел та видів діяльності у підсумку не повинно перевищувати встановлених дозових меж.

Основними принципами державної політики у сфері використання ядерної енергії та радіаційного захисту є (ст. 5):

- пріоритет захисту людини та навколишнього природного середовища від впливу іонізуючого випромінювання;
- забезпечення у разі використання ядерної енергії мінімального рівня утворення радіоактивних відходів;
- заборона будь-якої діяльності у сфері використання ядерної енергії, результатом якої є обґрунтовано передбачений більший негативний вплив на майбутні покоління, ніж той, що допускається для нинішнього покоління;
- забезпечення безпеки під час використання ядерної енергії;
- відкритість і доступність інформації, пов'язаної з використанням ядерної енергії;
- забезпечення відшкодування шкоди, зумовленої радіаційним впливом;
- створення правового і фінансового механізму щодо соціально-економічної компенсації ризику для населення, яке проживає в зонах спостереження;
- встановлення відповідальності за порушення правового режиму безпеки у сфері використання ядерної енергії;
- нормування, ліцензування та нагляд у сфері використання ядерної енергії;
- захоронення та довгострокове зберігання радіоактивних відходів за рахунок виробників відходів;
- участь громадян та їх об'єднань у формуванні державної політики у сфері використання ядерної енергії;
- заборона будь-якої діяльності, пов'язаної з іонізуючим випромінюванням, якщо перевага від такої діяльності менша, ніж можлива заподіяна нею шкода тощо.

Дотримання норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки є обов'язковим при здійсненні будь-якого виду діяльності у сфері використання ядерної енергії (ст. 8).

Законом закріплені права громадян та їх об'єднань на одержання інформації у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки, на участь у формуванні політики в цій сфері, соціально-економічні умови проживання та праці в місцях розташування підприємств з видобування уранових руд, ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами; права громадян на відшкодування шкоди, зумовленої негативним впли-

вом іонізуючого випромінювання під час використання ядерної енергії, права персоналу ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання тощо (розділ II).

Крім того, Цей Закон також визначив компетенцію органів влади та управління у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки (розділ III); закріпив державне регулювання безпеки використання ядерної енергії (розділ IV); визначив правовий статус юридичних та фізичних осіб, що здійснюють діяльність у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки (розділ V); встановив вимоги щодо розміщення, будівництва, введення в експлуатацію і зняття з експлуатації ядерних установок та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами (розділ VI); встановив особливий режим території у місцях розташування ядерних установок та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами (розділ VII); врегулював питання відповідальності експлуатуючої організації за ядерну шкоду (розділ XIII) й встановив відповідальність за порушення законодавства у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки (розділ XIV) тощо.

Подальший розвиток ядерного законодавства України пов'язаний з прийняттям низки законів України, зокрема:

– «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30.06.1995 р.;

– «Про видобування і переробку уранових руд» від 19.11.1997 р.;

– «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань» від 14.01.1998 р.;

– «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічно безпечну систему» від 11.12.1998 р.;

– «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» від 11.01.2000 р.;

– «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19.10.2000 р.;

– «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13.12.2001 р.;

– «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки» від 24.06.2004 р.;

– «Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення» від 08.09.2005 р.; та інших нормативно-правових актів.

Частиною національного ядерного законодавства стала ціла низка міжнародних актів, до яких приєдналася Україна:

– Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (набрання чинності для України – 05.12.1994 р.);

– Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду (12.07.96 р.);

– Конвенція про допомогу у випадку ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації (30.02.1986 р.);

– Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію (30.12.1986 р.);

– Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (05.08.1993 р.);

– Конвенція про ядерну безпеку (17.12.1997 р.);

– Об'єднана конвенція про безпеку поводження з радіоактивними відходами (20.04.2000 р.).

До системи національного ядерного законодавства також входять: нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, які встановлюють механізм реалізації норм законів; нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, в тому числі норми, правила та стандарти, які визначають критерії та вимоги до безпеки об'єктів ядерної енергетики, джерел іонізуючого випромінювання, а також умови та технічні вимоги, які регулюють безпеку операцій, процедур під час здійснення діяльності у сфері використання ядерної енергії.

12.2 Правові та організаційні засади державного регулювання безпеки використання ядерної енергії

Правові та організаційні засади державного регулювання безпеки використання ядерної енергії закладені у *розділі IV Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 р.*

Державне регулювання безпеки використання ядерної енергії полягає у забезпеченні безпеки людини, навколишнього природно-

го середовища, ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання.

Державне регулювання безпеки використання ядерної енергії передбачає (ст. 22):

– встановлення нормативних критеріїв і вимог, що визначають умови використання ядерної енергії (нормування);

– видачу документів дозвільного характеру на здійснення діяльності у сфері використання ядерної енергії (провадження дозвільної діяльності);

– здійснення державного нагляду за дотриманням законодавства, умов документів дозвільного характеру, норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки, вимог фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, обліку та контролю ядерних матеріалів та інших джерел іонізуючого випромінювання, включаючи примусові заходи (державний нагляд).

Державне регулювання ядерної та радіаційної безпеки здійснює орган виконавчої влади згідно із законодавством України, посадові особи якого підлягають обов'язковій кваліфікаційній атестації та спеціальному медичному обстеженню (ст. 23).

Орган державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки (ст. 24):

– формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпеки використання ядерної енергії;

– організовує підготовку і виконання державних програм з ядерної та радіаційної безпеки, організовує і проводить наукові та науково-технічні дослідження у сфері безпеки використання ядерної енергії та розв'язання проблем радіаційного захисту персоналу, населення і навколишнього природного середовища;

– розробляє і здійснює заходи щодо формування культури безпеки у сфері використання ядерної енергії та захищеності ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання;

– визначає критерії та вимоги безпеки, додержання яких обов'язкове під час використання ядерної енергії, відповідно до яких розробляються та затверджуються норми, правила, стандарти з ядерної та радіаційної безпеки, норми, правила з фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, нормативно-правові акти з обліку та контролю ядерних матеріалів, застосування гаран-

тій нерозповсюдження ядерної зброї, вимоги щодо управління якістю діяльності з використання ядерної енергії в частині ядерної та радіаційної безпеки;

- встановлює порядок проведення навчання та перевірки знань з питань ядерної та радіаційної безпеки у персоналу та посадових осіб, які забезпечують ядерну та радіаційну безпеку суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії, яка підлягає державному регулюванню, контролює його дотримання та бере участь у перевірці знань;

- проводить оцінку безпеки ядерних установок, об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, уранових об'єктів та інших джерел іонізуючого випромінювання, державну експертизу їх ядерної та радіаційної безпеки та державну експертизу фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання і видає відповідні документи дозвільного характеру;

- встановлює порядок звільнення від регулюючого контролю діяльності з радіоактивними матеріалами та діяльності на майданчиках ядерних установок та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами (крім сховищ для захоронення радіоактивних відходів), після завершення робіт зі зняття їх з експлуатації;

- затверджує перелік документів і відомостей, необхідних для здійснення радіологічного контролю на державному кордоні України;

- здійснює державний нагляд за дотриманням законодавства, умов, передбачених документами дозвільного характеру, норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки, вимог фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, обліку та контролю ядерних матеріалів та інших джерел іонізуючого випромінювання, у тому числі за аварійною готовністю суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії; у разі виявлення порушень застосовує в межах своїх повноважень примусові заходи до юридичних і фізичних осіб згідно із законодавством;

- оперативно повідомляє через засоби масової інформації про виникнення радіаційних аварій на території України, а також за її межами у разі можливості транскордонного перенесення радіоактивних речовин, готує звіти та огляди стану ядерної та радіаційної безпеки на території України і подає їх Верховній Раді та Президенту України, іншим державним органам та органам місцевого само-

врядування, громадським організаціям в установленому законодавством порядку;

- здійснює міжнародне співробітництво у сфері безпеки використання ядерної енергії та забезпечує виконання зобов'язань за міжнародними договорами України з питань безпеки використання ядерної енергії та тих, які впливають з участі України в роботі міжнародних організацій, що провадять діяльність у сфері безпеки використання ядерної енергії;

- має право надсилати ліцензіатам, власникам чи керівникам підприємств, установ, організацій подання про невідповідність окремих осіб займаним посадам.

Державний нагляд за дотриманням вимог ядерної та радіаційної безпеки від імені органу державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки здійснюють державні інспектори з ядерної та радіаційної безпеки (ст. 25). **Порядок здійснення державного нагляду за дотриманням вимог ядерної та радіаційної безпеки** затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13.11.2013 р.

Державні інспектори з ядерної та радіаційної безпеки мають право:

- безперешкодно в будь-який час відвідувати підприємства, установи та організації, незалежно від форм власності, для перевірки дотримання законодавства про використання ядерної енергії, отримувати від ліцензіата чи власника необхідні пояснення, матеріали та інформацію з даних питань;

- надсилати ліцензіатам, а також їх посадовим особам, керівникам органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування обов'язкові для виконання розпорядження (приписи) про усунення порушень і недоліків у сфері безпеки використання ядерної енергії;

- застосовувати у встановленому порядку фінансові санкції до підприємств, установ, організацій та підприємців за порушення законодавчих актів, норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки провадження діяльності у сфері використання ядерної енергії, щодо якої законодавством установлені вимоги щодо отримання відповідного документа дозвільного характеру і реєстрації, без одержання таких документів або реєстрації, а також за невиконання чи неналежне виконання умов наданих документів дозвільного характеру;

- обмежувати, припиняти чи зупиняти експлуатацію підприємств, установ, організацій, ядерних установок, об'єктів з переробки

уранових руд та призначених для поводження з радіоактивними відходами, установок із джерелами іонізуючого випромінювання в разі порушення ними вимог ядерної та радіаційної безпеки або неспроможності дотримання цих вимог;

– притягати у встановленому порядку до відповідальності осіб, винних у порушенні законодавчих та інших нормативних актів про ядерну та радіаційну безпеку.

Головного державного інспектора з ядерної та радіаційної безпеки України призначає Президент України. Рішення Головного державного інспектора з ядерної та радіаційної безпеки України, прийняте у межах його компетенції, є остаточним і може бути оскаржене лише у судовому порядку. Рішення державних інспекторів, підпорядкованих Головному державному інспектору з ядерної та радіаційної безпеки України, можуть бути скасовані ним. Оскарження рішень Головного державного інспектора з ядерної та радіаційної безпеки України не зупиняє їх дії.

Діяльність органу державного регулювання безпеки використання ядерної енергії фінансується за рахунок державного бюджету. З метою фінансування наукового та експертного супроводу регулюючої діяльності та пріоритетних розробок щодо підвищення безпеки джерел іонізуючого випромінювання при органі державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки створюються спеціальні позабюджетні фонди, які фінансуються за рахунок коштів, що надходять за видачу дозволів, надання послуг, а також добровільних внесків українських та іноземних юридичних і фізичних осіб.

Використання ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання на території України базується на дозвільному принципі. Дозвіл на кожен окремий вид діяльності надається органом державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки. Визначені в дозволі умови та межі безпечного використання ядерної установки, джерела іонізуючого випромінювання повинні забезпечувати необхідний і достатній рівень ядерної та радіаційної безпеки (ст. 26).

Державному регулюванню у сфері використання ядерної енергії підлягають такі види діяльності (ст. 27):

– проектно-пошукові роботи щодо вибору майданчика для розміщення ядерної установки чи об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами;

– проектування джерел іонізуючого випромінювання та ядерних установок;

– виготовлення та поставка джерел іонізуючого випромінювання та елементів, важливих для безпеки джерел іонізуючого випромінювання;

– видобування, виробництво та переробка ядерних матеріалів;

– будівництво, виготовлення, виробництво, зберігання, придбання і збут ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання;

– введення в експлуатацію та експлуатація ядерних установок чи об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами;

– використання у промисловості, сільському господарстві, медицині, освіті й наукових дослідженнях джерел іонізуючого випромінювання;

– зняття з експлуатації та консервація ядерних установок і закриття сховища для захоронення радіоактивних відходів;

– перевезення радіоактивних матеріалів;

– підготовка персоналу для експлуатації ядерної установки, перелік посад якого визначає Кабінет Міністрів України;

– виконання окремих видів діяльності персоналом та посадовими особами, перелік яких визначає Кабінет Міністрів України;

– діяльність, пов'язана із забезпеченням фізичного захисту ядерних матеріалів і ядерних установок (за переліком видів діяльності, що затверджується Кабінетом Міністрів України).

Діяльність у сфері використання ядерної енергії провадиться на підставі ліцензій, окремих дозволів та сертифікатів відповідно до *Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» та інших законів (ст. 28)*.

Дозволи на наведені види діяльності надаються за наявності умов, що відповідають встановленим нормам, правилам і стандартам з ядерної та радіаційної безпеки. Дозволом визначаються конкретне джерело іонізуючого випромінювання, ядерна установка, об'єкт, призначений для поводження з радіоактивними відходами, вид діяльності, умови і межі безпечного використання, інші вимоги та строк дії дозволу (*ст. 29*).

Згідно *статті 30* Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», прийняття нових норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки або змін і доповнень до них не тягне за собою скасування або скорочення терміну дії дозволу. У разі невідповідності умов та меж безпеки, встановлених чинними дозволами, новим нормам, правилам і стандартам з ядерної та раді-

аційної безпеки власник дозволу повинен розробити відповідні організаційно-технічні заходи. Ці заходи мають бути погоджені з державним органом, який видав дозвіл. Якщо запровадження нових норм, правил і стандартів з ядерної і радіаційної безпеки потребує зміни видів діяльності, питання про тимчасову можливість та доцільність діяльності ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, на попередніх умовах вирішується у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Список використаних джерел

1. Конвенції про ядерну безпеку від 17.06.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_023

2. Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами від 05.09.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_335

3. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 08.02.1995 р. № 39/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 12, ст. 81.

4. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 11.01.2000 р. № 1370-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1370-14>

5. Про затвердження Порядку здійснення державного нагляду за дотриманням вимог ядерної та радіаційної безпеки: постанова Кабінету Міністрів України від 13.11.2013 р. № 824 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/824-2013-п>

6. Про Концепцію державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні: постанова Верховної Ради України від 25.01.1994 р. № 3871-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 18, ст. 106.

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Участь у яких міжнародних конвенціях зумовила розвиток державної системи регулювання ядерної та радіаційної безпеки?

2. Який законодавчий документ у 1994 році визначив правові основи для діяльності у сфері використання ядерної енергії?

3. Який Закон України по праву вважається базовим з точки зору вирішення проблем безпечного використання ядерної енергії та радіаційної безпеки?

4. Розкрийте основні завдання ядерного законодавства.

5. На яких основних принципах базується радіаційний захист під час використання ядерної енергії в Україні?

6. Наведіть основні принципи державної політики у сфері використання ядерної енергії та радіаційного захисту.

7. Які права громадян та їх об'єднань закріплені Законом України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»?

8. Охарактеризуйте коротко зміст Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку».

9. Надайте перелік законів України, що регламентують діяльність у сфері використання ядерної енергії.

10. Участь у яких міжнародних актах сприяла розвитку національного ядерного законодавства?

11. Яким нормативним документом України визначені правові та організаційні засади державного регулювання безпеки використання ядерної енергії?

12. Що собою передбачає державне регулювання безпеки використання ядерної енергії?

13. Охарактеризуйте повноваження органу державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки.

14. Хто здійснює в Україні державний нагляд за дотриманням вимог ядерної та радіаційної безпеки?

15. Які права мають державні інспектори з ядерної та радіаційної безпеки?

16. Чи може бути оскаржене рішення державних інспекторів з ядерної та радіаційної безпеки? Якщо може, то ким?

17. Опишіть умови фінансування діяльності органу державного регулювання безпеки використання ядерної енергії.

18. Які види діяльності підлягають державному регулюванню у сфері використання ядерної енергії?

19. Який Закон України визначає правові та організаційні засади дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії?

20. Що відбувається з дією наданого дозволу в разі прийняття нових норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки?

Теми аналітичних оглядів

1. Угода між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї.

2. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок.

3. Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію.

4. Конвенція про допомогу в разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації.

5. Конвенція про ядерну безпеку.

6. Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА ДЕРЖАВНІ САНКЦІЇ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

РОЗДІЛ 13 ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Основна ідея. Порушення норм екологічного права, заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, поява ризику екологічної небезпеки передбачає застосування заходів юридичної відповідальності: кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та цивільної.

Смислові зв'язки. Екологічне правопорушення – кримінальна відповідальність – адміністративна відповідальність – цивільна відповідальність – дисциплінарна відповідальність.

Мета – ознайомитись із поняттям і видами екологічного правопорушення, кримінальною, адміністративною, цивільною і дисциплінарною відповідальністю за екологічні правопорушення.

13.1 Екологічне правопорушення

Основною підставою юридичної відповідальності є правопорушення. Порушення екологічного законодавства характеризуються особливими, специфічними ознаками і називаються екологічним правопорушенням. Поняття «екологічне правопорушення» та «екологічний злочин» визнані на законодавчому рівні у *статті 70 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»*.

Екологічне правопорушення – це винна, протиправна, екологічно небезпечна дія, яка посягає на встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та порушує екологічні й пов'язані з ними інші права людини та вимоги екологічної безпеки.

Суб'єктами екологічного правопорушення є право- і дієздатні, осудні фізичні та юридичні особи. **Суб'єктивними ознаками** є вина, необережність чи навмисність та екологічний ризик власників джерел підвищеної екологічної небезпеки.

До складу екологічного правопорушення входить предмет (об'єкт) посягання і екологічні правовідносини. **Об'єктами посягання** є навколишнє природне середовище (екологічна обстановка) та життя і здоров'я людини. **Об'єктивними ознаками** екологічного правопорушення є дія чи бездіяльність, які призводять до проти-

правного порушення екологічних вимог. Дані порушення мають екологічну спрямованість і призводять до екологічної небезпеки та майнової й моральної шкоди навколишньому природному середовищу, життю і здоров'ю людини.

Згідно *статті 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»* **відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища несуть особи, винні у:**

- порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;
- порушенні норм екологічної безпеки;
- порушенні вимог законодавства про оцінку впливу на довкілля, у тому числі поданні завідомо неправдивого звіту з оцінки впливу на довкілля чи висновку з оцінки впливу на довкілля;
- неврахуванні у встановленому порядку результатів оцінки впливу на довкілля та невиконанні екологічних умов, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля;
- порушенні екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;
- допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище;
- перевищенні лімітів та порушенні інших вимог використання природних ресурсів;
- самовільному спеціальному використанні природних ресурсів;
- невжитті заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;
- невиконанні розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам;
- порушенні природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів;
- невиконанні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особли-

вій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України;

– відмові від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, у приховуванні випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення;

– пониженні честі й гідності працівників, які здійснюють контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища, посяганні на їх життя і здоров'я;

– порушенні природоохоронних вимог під час провадження діяльності, пов'язаної з поводженням з генетично модифікованими організмами;

– порушенні вимог законодавства України при здійсненні стратегічної екологічної оцінки.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Види екологічних правопорушень – це визначені чинним екологічним законодавством категорії незаконних дій (бездіяльність), за які в залежності від характеру і ступеня екологічної небезпеки, об'єкта, предмета посягання та ін. ознак можуть застосовуватись заходи державно-правового примусу.

Екологічне правопорушення за ступенем екологічної небезпеки і заходами державно-правового примусу може бути:

– *еколого-правовим вчинком (проступком)*, що тягне за собою дисциплінарну відповідальність;

– *екологічним злочином* – передбачене кримінальним законом суспільно-небезпечне діяння, яке посягає на право громадян і суспільства на екологічну безпеку, на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище, встановлений порядок використання природних ресурсів та тягне за собою дисциплінарну, майнову, адміністративну та, передусім, кримінальну відповідальність;

– *еколого-адміністративним правопорушенням*, за вчинення якого законодавством України передбачається адміністративна відповідальність;

– *еколого-майновим деліктом* – правопорушення, що не становить кримінально-караної дії й вимагає лише компенсування завда-

ної шкоди – в екологічному праві передбачає застосування цивільної (майнової) відповідальності.

За суб'єктивним складом екологічні правопорушення поділяються на ті, що здійснюються:

- фізичними особами;
- особами зі спеціальним статусом (посадовими, службовими особами тощо);
- юридичними особами.

Порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою встановлену законодавством України *кримінальну, адміністративну, дисциплінарну і цивільну відповідальність*.

Відповідальність за порушення екологічного законодавства України передбачена, головним чином, Кримінальним кодексом України (ККУ), Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП), Цивільним кодексом України (ЦКУ) та Кодексом законів про працю України (КЗпПУ).

13.2 Кримінальна відповідальність

Кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення регулюється **Кримінальним кодексом України** від 05.04.2001 р., який має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. *Кримінальна відповідальність застосовується лише судом.*

Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу (*ст. 2*).

Злочином є суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (*ст. 11*). Згідно **класифікації злочинів**, наведеної у *статті 12 ККУ*, залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої ККУ, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23). Умисел поділяється на прямий і непрямий (якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання) (ст. 24). Необережність поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість (ст. 25).

Особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, передачею особи на поруки, зміною обстановки, закінченням строків давності (розділ IX).

Слід зазначити, що згідно розділу X ККУ є такі **види покарань**: 1) штраф; 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 4) громадські роботи; 5) виправні роботи; 6) службові обмеження для військовослужбовців; 7) конфіскація майна; 8) арешт; 9) обмеження волі; 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; 11) позбавлення волі на певний строк; 12) довічне позбавлення волі. До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань (розділ XV): 1) штраф; 2) громадські роботи; 3) виправні роботи; 4) арешт; 5) позбавлення волі на певний строк. Вид та міра покарання залежить від ступеня суспільної небезпеки скоєного екологічного злочину і встановлюється відповідною статтею ККУ.

Згідно постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10.12.2004 р., злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Більшість складів злочинів проти довкілля передбачає тяжкі наслідки, як, наприклад, загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо.

У чинному Кримінальному кодексі України від 05.04.2001 № 2341-III такі злочини відокремлені в самостійний **розділ VIII «Злочини проти довкілля»**, який охоплює 19 складів злочинів. У цьому розділі поміщені злочини, які позначаються умисною суспільною небезпекою і тяжкими наслідками.

Екологічні правопорушення, наслідком яких є пошкодження або знищення природних ресурсів, якщо ці діяння не охоплюються складами злочинів, визначених у *розділі VIII ККУ*, тягнуть відповідальність за статтями 194, 196, 347, 352, 378.

Порушення правил екологічної безпеки, які встановлені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», у зв'язку з недостатньою узгодженістю між цим Законом та Кримінальним кодексом України, доктор юридичних наук Костицький В. В. **кваліфікував наступним чином:**

– *порушення екологічних вимог щодо розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію і експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів (ст. 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища України») та порушення правил екологічної безпеки транспортних засобів (ст. 56) – за ст. 236 «Порушення правил екологічної безпеки» ККУ;*

– *порушення правил охорони навколишнього природного середовища при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 52 Закону) – за ст. 239 «Забруднення або псування земель», ст. 245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», ст. 247 «Порушення законодавства про захист рослин» ККУ;*

– *порушення вимог охорони навколишнього природного середовища від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу (ст. 53 Закону) – в залежності від об'єктивної сторони злочину та наслідків – за ст. 237 «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення», ст. 326 «Порушення правил поводжен-*

ня з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами», ст. 439 «Застосування зброї масового знищення», ст. 441 «Екоцид»;

– порушення правил охорони навколишнього природного середовища від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів і радіоактивного забруднення (ст. 54 Закону) – за ст. 265 ККУ «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами», або ст. 326 «Порушення правил поводження з мікробіологічними та іншими біологічними агентами чи токсинами», або ст. 439 «Застосування зброї масового знищення», або ст. 441 «Екоцид»;

– порушення правил охорони навколишнього природного середовища від забруднення виробничими, побутовими та іншими відходами (ст. 55 Закону) – за статтями 194, 196, 236, 237, 239, 241, 242, 243, 244, 245 ККУ в залежності від об'єктивної сторони злочину та його наслідків;

– порушення екологічної безпеки транспортних засобів (ст. 56 Закону) – відповідно за ст. 236 «Порушення правил екологічної безпеки», ст. 276 «Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту», ст. 277 «Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів», ст. 291 «Порушення чинних на транспорті правил», ст. 292 «Пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів»;

– порушення вимог екологічної безпеки при проведенні наукових досліджень, впровадження відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпорту устаткування, технологій і систем (ст. 56 Закону), екологічних вимог при розміщенні і розвитку населених пунктів (ст. 59) – в основному за ст. 236 «Порушення правил екологічної безпеки» ККУ;

– порушення вимог екологічної безпеки щодо військових оборонних об'єктів та військової діяльності (ст. 58 Закону) – за статтями 236 «Порушення правил екологічної безпеки», 411–416, 439–442 ККУ. Нерідко може мати місце сукупність злочинів, передбачена ст. 33 ККУ.

13.3 Адміністративна відповідальність

Адміністративна відповідальність за правопорушення регулюється **Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП)** від 07.12.1984 р. № 8073-Х.

Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. **Адміністративна відповідальність** за правопорушення настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою кримінальної відповідальності (ст. 9).

Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку (ст. 12).

Адміністративне стягнення є мірою відповідальності й застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами (ст. 23). Можуть застосовуватись такі адміністративні стягнення (ст. 24): 1) попередження; 2) штраф; 2-1) штрафні бали; 3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; 4) конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; 5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 5-1) громадські роботи; 6) виправні роботи; 6-1) суспільно корисні роботи; 7) адміністративний арешт; 8) арешт з утриманням на гауптвахті. Законами України може бути встановлено й інші, крім зазначених у цій статті, види адміністративних стягнень.

У разі накладення стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність (ст. 33).

Обставини, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення (ст. 34):

- щире розкаяння винного;
- відвернення винним шкідливих наслідків правопорушення, добровільне відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди;
- вчинення правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання або збігу тяжких особистих чи сімейних обставин;

– вчинення правопорушення неповнолітнім, вагітною жінкою, або жінкою, яка має дитину віком до 1 року тощо.

Обставини, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення (ст. 35):

– продовження протиправної дії, незважаючи на вимогу уповноважених на те осіб припинити її;

– повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному покаранню;

– втягнення неповнолітнього у правопорушення;

– вчинення правопорушення групою осіб;

– вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин;

– вчинення правопорушення у стані сп'яніння.

Згідно зі *статтею 38 КУпАП*, адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніше як через два місяці з дня його виявлення, за винятком випадків, коли справи про адміністративні правопорушення відповідно до цього Кодексу підвідомчі суду (судді).

Під **адміністративною відповідальністю за екологічні правопорушення** розуміють різновид суспільних відносин, у яких застосовуються заходи адміністративного впливу (стягнення) за винні та протиправні діяння, що порушують встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки та екологічні права громадян.

Адміністративна відповідальність застосовується в адміністративному, інколи судовому, порядку; розрахунок збитків не є обов'язковим.

Перелік екологічних адміністративних правопорушень міститься у *главі 7 КУпАП «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини»*.

За своїми об'єктивними ознаками адміністративне правопорушення схоже зі злочином. Основним критерієм їх різниці є ступінь небезпеки діяння, тяжкість заподіяних наслідків. Згідно *ККУ* злочин має характерні ознаки: повторність здійснення екологічного правопорушення, наявність умислу, систематичність, тяжкість наслідків, які свідчать про підвищену небезпеку та інші. Так, незаконна порубка дерев або чагарників кваліфікується як злочин (*ст. 246 ККУ*), як-

що таке діяння спричинило істотну шкоду. Якщо такої шкоди немає, то діяння кваліфікується як адміністративне правопорушення (ст. 65 КУпАП). Стаття 242 ККУ передбачає відповідальність за порушення правил охорони вод, якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Якщо вказаної небезпеки немає, порушення правил охорони водних ресурсів тягне адміністративну відповідальність (ст. 59 КУпАП).

Уповноваженими застосовувати заходи адміністративного впливу є такі державні органи:

- Кабінет Міністрів України;
- органи Міністерства енергетики та захисту довкілля України та інші уповноважені органи;
- органи місцевої державної виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування;
- органи суду за позовом прокуратури в разі систематичних правопорушень.

Залежно від об'єкта посягання адміністративні порушення в екологічній безпеці поділяють на декілька груп:

- правопорушення, що стосуються права власності на природні ресурси (глава 4 статті 47–51 КУпАП);
- земельні правопорушення (статті 52–56, 188-5 КУпАП);
- надрові правопорушення (статті 57–58 КУпАП);
- водні правопорушення (статті 48, 59–62 КУпАП);
- правопорушення у галузі геології та використання надр (статті 59–61 КУпАП);
- лісові правопорушення (статті 63–77 КУпАП);
- атмосферні правопорушення (статті 78–83 КУпАП);
- фауністичні (тваринні) правопорушення (статті 85–89 КУпАП);
- правопорушення природно-заповідних та інших природоохоронних норм та правил (статті 91, 92, 104–107, 153, 188 КУпАП);
- екологонебезпечні правопорушення (статті 82, 83, 90, 91 КУпАП);
- правопорушення в галузі охорони праці та здоров'я населення (статті 41, 42, 46, 95, 188 КУпАП).

Наприклад:

- виробництво, заготівлю, реалізацію сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі

рівні концентрації (ст. 42-1), та заготівлю, переробку або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 42-2);

- пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, шкідливими викидами і відходами (ст. 72);

- недодержання екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції та прийняття в експлуатацію об'єктів або споруд (ст. 79);

- випуск в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднювальних речовин у відпрацьованих газах (ст. 80);

- порушення правил складування, зберігання, розміщення, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 83);

- невиконання вимог екологічної безпеки у процесі впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів (ст. 91-1) тощо.

13.4 Цивільна відповідальність

Цивільна відповідальність у галузі охорони навколишнього природного середовища полягає у покладанні на правопорушника обов'язку відшкодувати потерпілій стороні майнову чи моральну шкоду, заподіяну в результаті порушення еколого-правових вимог і передбачену **Цивільним кодексом України (ЦКУ)** від 16.01.2003 р.

Згідно **Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»** підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України. Посадові особи та спеціалісти, винні в порушенні вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки за поданням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, згідно з рішеннями їх органів управління позбавляються премій за основ-

ними результатами господарської діяльності повністю або частково (ст. 68).

Відповідно до *статті 69 Закону* шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі. Особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих. Шкода, заподіяна довікілью у зв'язку з виконанням угоди про розподіл продукції, підлягає відшкодуванню відповідно до вимог *ст. 29 Закону України «Про угоди про розподіл продукції»* від 14.09.1999 р.

Відшкодування екологічної шкоди здійснюється у добровільному порядку або шляхом подання позовів із приводу порушення права на сприятливе навколишнє середовище відповідно до норм цивільного і цивільно-процесуального законодавства в судовому порядку.

Костицький В. В. виділяє наступні **способи обчислення шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями**:

– нормативно-розрахунковий (за відповідними методиками розрахунку розміру шкоди);

– затратний (за фактичними затратами на відновлення порушеного стану довкілля і здоров'я людей);

– таксовий (за наперед встановленими таксами, як своєрідною розрахунковою одиницею, тарифом, що має умовний характер і містить у своєму розмірі наперед визначену оцінку збитків, витрат держави, що виникнуть у зв'язку зі знищенням окремих природних компонентів. Такси враховують у вартісному виразі всі негативні майнові наслідки, а також культурну, наукову, історичну цінність природних об'єктів, їх розповсюдженість у даному регіоні та інші ознаки. Вони становлять завчасно розраховану і зафіксовану оцінку заподіяної екологічної шкоди у вигляді кратності до розміру мінімальної заробітної плати чи неоподаткованого мінімуму доходів громадян).

Розглядаючи цивільні справи за позовами про відшкодування шкоди, суди керуються:

– *постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди»* від 27.03.1992 р.;

– постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна» від 31.03.1989 р. (у випадку кримінального провадження).

13.5 Дисциплінарна відповідальність

Дисциплінарна відповідальність за екологічне правопорушення регламентується *ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»* і *Кодексом законів про працю України (КЗпПУ)*. Вона виражається у накладенні власником підприємства, установи, організації чи уповноваженим ним органом на винного працівника дисциплінарного стягнення за невиконання чи неналежне виконання ним його трудових обов'язків, пов'язаних з використанням природних ресурсів, охороною навколишнього середовища, за порушення вимог екологічного законодавства, дотримання якого є його посадовим обов'язком.

За порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких **заходів стягнення**: *догана; звільнення*. Законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення (наприклад, *депреміювання*) (*ст. 147*).

Дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника. На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатися також органами, вищестоящими щодо вказаних органів. Працівники, які займають виборні посади, можуть бути звільнені тільки за рішенням органу, який їх обрав, і лише з підстав, передбачених законодавством (*ст. 147-1*).

Дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням *проступку*, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не враховуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше 6 місяців з дня вчинення проступку (*ст. 148*).

До застосування дисциплінарного стягнення власник або уповноважений ним орган повинен зажадати від порушника трудової

дисципліни письмові пояснення. За кожне порушення трудової дисципліни може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення. При обранні виду стягнення власник або уповноважений ним орган повинен враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника. Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під розписку (ст. 149). Протягом строку дії дисциплінарного стягнення заходи заохочення до працівника не застосовуються (ст. 151).

Список використаних джерел

1. Аніщенко В. О. Екологічне право: навч. посіб. / В. О. Аніщенко, О. І. Олійник, О. О. Зенченко. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – 264 с.
2. Екологічне право України: підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Х.: Право, 2009. – 328 с.
3. Кобецька Н. Р. Екологічне право України: навч. посібник / Н. Р. Кобецька. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
4. Копиленко О.Л. Правознавство: Кредитно-модульний курс: навчальний посібник / О.Л. Копиленко, Ю.І. Римаренко, Л.І. Мозковий. – К.: «ВД Професіонал», 2007. – 400 с.
5. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 41, ст. 546.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26, ст. 131.
7. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-21) від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – додаток до № 51, ст. 1122.
9. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля: постанова Верховного суду України від 10.12.2004 р. № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40–44, ст. 356.

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Дайте визначення поняття «екологічне правопорушення». Вкажіть суб'єктів, об'єкти, суб'єктивні та об'єктивні ознаки екологічного правопорушення.

2. Укажіть, за які порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища несуть відповідальність особи згідно статті 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

3. Дайте класифікацію екологічних правопорушень за суб'єктивним складом.

4. Дайте визначення понять: еколого-правовий вчинок (проступок), екологічний злочин, еколого-адміністративне правопорушення та еколого-майновий делікт. Чим вони відрізняються і яку відповідальність тягнуть за собою?

5. Чи звільняє застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів?

6. Якими кодексами України передбачена відповідальність за порушення екологічного законодавства?

7. Визначте основні завдання Кримінального Кодексу України.

8. Що є підставою для кримінальної відповідальності?

9. Яким чином злочини класифікуються за ступенем тяжкості?

10.Що, згідно Кримінального кодексу України, визначається як вина?

11.В яких випадках особа, яка вчинила злочин, звільнюється від кримінальної відповідальності?

12.Які види покарань не застосовуються для неповнолітніх?

13.Що мається на увазі під правопорушенням проти довкілля?

14.Визначте основні ознаки складу злочину проти довкілля.

15.Який розділ Кримінального кодексу України присвячено злочинам проти довкілля?

16.Охарактеризуйте зміст класифікації кримінальних порушень правил екологічної безпеки доктора юридичних наук Костецького В.В.

17.В якому випадку правопорушення вважається адміністративним і за нього передбачена адміністративна відповідальність?

18.3 якого віку особи, що вчинили правопорушення, підлягають адміністративній відповідальності?

19.Які адміністративні стягнення можуть бути застосовані? Яку мету має адміністративне стягнення?

20.Які обставини пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення, а які – обтяжують?

21.Протягом якого терміну з дня вчинення правопорушення може бути накладене адміністративне стягнення?

22.В якій главі Кодексу України про адміністративні правопорушення міститься перелік екологічних адміністративних правопорушень?

23.Який критерій різниці адміністративного правопорушення від злочину, що підлягає кримінальній відповідальності?

24.Які органи є уповноваженими застосовувати заходи адміністративного впливу?

25.За якими групами можна поділити адміністративні екологічні правопорушення залежно від об'єкта посягання?

26.Визначте умови компенсації шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

27.Якими постановами Пленуму Верховного Суду України керуються суди, розглядаючи справи про відшкодування шкоди?

28.У чому виражається дисциплінарна відповідальність за екологічне правопорушення?

29.Який вид дисциплінарного стягнення може застосовуватися до працівника за порушення трудової дисципліни?

30.Яким органам надано право застосування дисциплінарного стягнення?

31.Через який строк із дня вчинення проступку дисциплінарне стягнення вже не може бути накладене?

32.Скільки максимум дисциплінарних стягнень може бути застосовано за кожне порушення трудової дисципліни?

33.Чи враховуються результати попередньої роботи винного працівника у разі обрання виду дисциплінарного стягнення?

Теми аналітичних оглядів

1. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства.

2. Юридична відповідальність за порушення водного законодавства.

3. Юридична відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ.

4. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства.

5. Відповідальність за порушення законодавства про охорону, використання та відтворення тваринного світу.

6. Юридична відповідальність за порушення законодавства України про відходи.

7. Юридична відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря.

РОЗДІЛ 14

МАЙНОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ШТРАФНІ САНКЦІЇ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Основна ідея. Майнова відповідальність та штрафні санкції за порушення екологічного законодавства є частиною еколого-економічного механізму забезпечення і регулювання екологічної безпеки. До майнової відповідальності притягуються юридичні та фізичні особи, які внаслідок порушення екологічного законодавства зобов'язані відшкодувати заподіяну ними шкоду відповідно до реальної вартості майна на момент заподіяння збитків, а також витрат на поліпшення втрачених у результаті скоєного правопорушення властивостей природних ресурсів. Якщо цивільно-правова (майнова) відповідальність в екологічній безпеці має на меті відшкодування збитків, заподіяних внаслідок екологічного порушення зобов'язання, то штрафні санкції мають на меті покарання правопорушника шляхом обмеження його майнових інтересів.

Смислові зв'язки. Майнова відповідальність – штрафні санкції за порушення законодавства у сфері екобезпеки.

Мета – ознайомитися з умовами виникнення і реалізації майнової відповідальності за екологічні правопорушення, а також штрафними санкціями, що застосовуються як основне і додаткове покарання за порушення законодавства у сфері екологічної безпеки.

14.1 Майнова відповідальність

За цивільним законодавством під **шкодою** слід розуміти грошову оцінку негативних для порушника майнових наслідків, які тим відчутніші для нього, чим більші матеріальні та моральні втрати були спричинені через скоєне ним правопорушення.

Стосовно екологічних правопорушень і застосування з приводу їх вчинення майнової відповідальності можна говорити про:

- **матеріальну (економічну) шкоду (збитки)** (п. 2 ст. 22 ЦКУ):

- **реальні збитки** – втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі (наприклад, втрати внаслідок незаконної порубки дерев, незаконного вилову чи потрави внаслідок забруднення вод цінних порід риб), а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (наприклад, затрати на лікування хвороби, викликаного погіршенням стану довкілля);

- **упущену вигоду** – доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (наприклад, недоотримання заробітної плати, викликане втратою працездатності внаслідок негативного впливу на здоров'я погіршеної якості довкілля);

- **моральну шкоду** (п. 2 ст. 23 ЦКУ):

- у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

- у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

- у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна;

- у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право. На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може

відшкодовуватися в натурі (відновлення стану та якості навколишнього природного середовища і його окремих об'єктів за рахунок власних коштів заподіювача шкоди, його власними силами тощо) (ст. 22).

Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності та справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. 23).

Згідно зі статтею 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів. Незаконно добуті у природі ресурси та виготовлена з них продукція підлягають безоплатному вилученню, а знаряддя правопорушення – конфіскації. Одержані від їх реалізації доходи спрямовуються в місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища.

На підставі вивчення практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, і з метою забезпечення однакового і правильного застосування арбітражними судами норм законодавства, яке регулює відповідні правовідносини, президія Вищого арбітражного суду дала **роз'яснення «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища»** № 02-5/744 від 27.06.2001 р.

Згідно **Роз'яснення (п. 1.2)** шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства, повинна відшкодовуватись у розмірах, які визначаються на підставі затверджених у встановленому порядку такс і методик, що діють на час здійснення порушення або, у разі немож-

ливості встановлення часу здійснення порушення, – на час його виявлення. Відсутність таких такс або методик не може бути підставою для відмови у відшкодуванні шкоди. У такому випадку шкода компенсується за фактичними витратами на відновлення порушеного стану навколишнього природного середовища з урахуванням завданих збитків, у тому числі неодержаних доходів, тобто загальними правилами природоохоронного законодавства і *статтями 440, 453 ЦКУ*. З метою визначення розміру збитків, заподіяних природному середовищу, господарський суд, згідно з вимогами *статей 41–43 Господарського процесуального кодексу України*, може призначити відповідну *експертизу*.

Розглядаючи справи про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення природноресурсового, природоохоронного законодавства про забезпечення екологічної безпеки, господарські суди повинні обов'язково враховувати наявність таких умов відповідальності як безпосередній причинний зв'язок між відповідними діями (бездіяльністю) і шкодою та виною відповідача. До позовної заяви повинен бути доданий обґрунтований розрахунок суми, що стягується на відшкодування заподіяної шкоди (*п. 1.3*).

Вирішуючи спір про відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, господарський суд виходить із *презумпції вини правопорушника*. Отже позивач не повинен доводити наявність вини відповідача у заподіянні шкоди навколишньому природному середовищу, навпаки, відповідач повинен довести, що у діях його працівників відсутня вина у заподіянні шкоди (*п. 1.6*).

Враховуючи специфіку екологічної шкоди (можливість прояву її наслідків через певні, а інколи значні проміжки часу), методики її обчислення спираються на сам факт заподіяння екологічної шкоди, а не на наслідки її прояву.

Методики розрахунку розміру екологічної шкоди і порядок її відшкодування визначаються відповідними нормативно-правовими актами щодо кожного виду природних ресурсів.

Згідно *Порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам*, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.93 р. № 284:

– власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні вилученням (викупом) та тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання, погіршенням якості ґрунтового покриття та інших корисних властивостей земельних ділянок або приведенням їх у непридатний

для використання стан та неодержанням доходів у зв'язку з тимчасовим невикористанням земельних ділянок;

– розміри збитків визначаються в повному обсязі відповідно до реальної вартості майна на момент заподіяння збитків, проведених витрат на поліпшення якості земель (з урахуванням ринкової або відновної вартості);

– відшкодування здійснюється за рахунок власних коштів не пізніше одного місяця після затвердження актів комісії;

– комісії для визначення розміру збитків створюються Київською та Севастопольською міськими, районними державними адміністраціями, виконавчими комітетами міських (міст обласного значення) рад.

Методика розрахунків розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, затверджена наказом Мінприроди України від 20.07.2009 р. № 389, складається з 11 розділів і встановлює порядок визначення розмірів відшкодування збитків у разі:

– забруднення водних об'єктів, у тому числі пов'язаного із самовільними та аварійними скидами у водний об'єкт забруднюючих речовин та фізико-хімічних показників зі зворотними водами або забруднюючих речовин у чистому вигляді, у складі сировини, продукції чи відходів, крім випадків забруднення територіальних і внутрішніх морських вод та виключної морської економічної зони України із суден, кораблів та інших плавучих засобів;

– забруднення поверхневих та підземних вод під впливом полігонів (сміттєзвалищ) твердих побутових та промислових відходів;

– самовільного використання водних ресурсів за відсутності дозвільних документів (дозволу на спеціальне водокористування та/або спеціального дозволу на користування надрами (підземні води));

– забору, використання води та скидання забруднюючих речовин зі зворотними водами з порушенням умов водокористування, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування.

Державні інспектори з дати встановлення факту порушення вимог законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів проводять збір і аналіз необхідних матеріалів і, на підставі цієї методики, розраховують розмір відшкодування збитків.

Ця методика не застосовується у випадках оцінки шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян, майну юридичних осіб, а також

водним біоресурсам у результаті погіршення екологічного стану водних об'єктів; водним об'єктам у результаті стихійного лиха; затопленням і підтопленням сільськогосподарських угідь, будинків, споруд і комунікацій при руйнуванні гідротехнічних споруд на водних об'єктах.

Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (затверджена наказом Мінприроди України від 10.12.2008 р. № 639) використовується у випадках:

– викидів забруднюючих речовин, які перевищують затверджені ГДВ, установлені дозволом на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;

– викидів забруднюючих речовин, на які відсутній дозвіл;

– викидів, що здійснюються з перевищенням технологічних нормативів допустимих викидів із устаткування, затверджених відповідно до законодавства;

– залпових викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, які кількісно та якісно передбачені технологічними регламентами виробництв і перевищують трикратне значення ГДВ відповідно до законодавства;

– залпових викидів забруднюючих речовин, які не передбачені технологічними регламентами виробництв;

– аварійних викидів.

У вирішенні спорів про відшкодування шкоди, заподіяної лісопорушеннями, господарським судам слід враховувати, що розмір такої шкоди має обчислюватися згідно з **постановою Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 р. № 665 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу»**. Такси затверджені для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу підприємствами, установами, організаціями та громадянами:

– незаконним вирубуванням та пошкодженням дерев і чагарників;

– знищенням або пошкодженням лісових культур, природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу;

– знищенням або пошкодженням сіянців, саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях;

– самовільною заготівлею сіна та випасанням худоби на лісових ділянках;

- знищенням або пошкодженням відмежувальних знаків у лісах;
- пошкодженням сіножатей, пасовищ і ріллі на землях лісогосподарського призначення;
- знищенням або пошкодженням лісоосушувальних каналів, дренажних систем і доріг на лісових ділянках;
- порушенням правил заготівлі лісової підстилки, лікарських рослин, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо.

Починаючи з 1 січня 2009 р. проводиться індексація затверджених цією постановою такс для обчислення розміру шкоди. Також ці такси застосовуються для обчислення шкоди, заподіяної знищенням, пошкодженням чи незаконною рубкою окремих дерев, груп дерев, чагарників на сільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних, дачних і садових ділянках, що не належать до лісового фонду.

Вирішуючи спір про відшкодування шкоди, заподіяної рибному господарству внаслідок скидання забруднюючих речовин у водойми, господарському суду у визначенні розміру збитків слід враховувати вимоги **Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища**, затвердженої наказом Мінекобезпеки від 18.05.1995 р. № 36. Зазначена Методика визначає порядок розрахунку розмірів збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок забруднення рибогосподарських водойм стічними водами, шкідливими речовинами та проведенням на водоймах будь-яких робіт із порушенням природоохоронного законодавства, що призвели до загибелі риби, знищення нерестовищ, зниження рибопродуктивності водойм юридичними та фізичними особами, в т.ч. іноземними, у рибогосподарських водоймах України. Вона не стосується питань, пов'язаних з визначенням розмірів шкоди, що заподіяна рибному господарству внаслідок незаконного добування або знищення цінних видів риби, які встановлюються на підставі такс, затверджених **постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2011 р. № 1209 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування або знищення цінних видів водних біоресурсів»**.

Для розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству України юридичними та фізичними особами (підприємцями), у тому числі іноземними, унаслідок незаконного добування або знищення запасів водних живих ресурсів у територіальних та внутрішніх водах, на континентальному шельфі та у виключній (морській) еко-

номічній зоні України призначена **Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів**, затверджена наказом Мінагрополітики та Мінприроди від 12.07.2004 р. № 248/273.

Відповідно до *статті 65 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»* розміри шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про природно-заповідний фонд, визначаються на основі кадастрової еколого-економічної оцінки включених до його складу територій та об'єктів і спеціальних такс, затверджених *постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 541 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд»*. Дія цієї постанови не поширюється на види рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, розрахунок розміру шкоди яким здійснюється відповідно до *постанови Кабінету Міністрів України від 07.11.2012 р. № 1030 «Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)»*.

14.2 Штрафні санкції за порушення законодавства у сфері екобезпеки

Штраф – це грошове стягнення, що накладається в якості покарання на громадян, посадових осіб або суб'єктів підприємницької діяльності, які вчинили правопорушення.

Розмір штрафу визначається в кількості **неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (НМДГ)**, що для норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації злочинів або правопорушень встановлюється на рівні *податкової соціальної пільги*, визначеної *підпунктом 169.1.1 розділу IV Податкового кодексу України* (у 2019 році один НМДГ (податкова соціальна пільга) дорівнює 960,50 грн).

Відрізняють штраф як вид кримінального покарання і як вид адміністративного стягнення.

Штраф як вид кримінального покарання

У цьому випадку штраф є найбільш м'яким видом кримінального покарання, що накладається судом у випадках і розмірі, передбачених Кримінальним кодексом України (ККУ). Може застосовуватись і як основне, і як додаткове покарання.

Згідно *статті 53 ККУ, розмір штрафу визначається* судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від 30 до 50 тисяч НМДГ. За вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад 3 тисячі НМДГ, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті. З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року.

Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті ККУ. Такий штраф виконується відповідно до вироку суду центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб).

Згідно *статті 26 Кримінально-виконавчого кодексу України:*

- засуджений зобов'язаний сплатити штраф у місячний строк після набрання вироком суду законної сили і повідомити про це відповідний суд шляхом представлення документа про сплату штрафу;
- у разі призначення основного покарання у виді штрафу з розстрочкою виплати певними частинами засуджений зобов'язаний сплачувати штраф у розмірі та строки, встановлені вироком суду;
- у разі несплати засудженим штрафу в передбачений строк, суд розглядає питання про розстрочку виплати несплаченої суми штрафу або заміну її покаранням у виді громадських, виправних робіт або позбавлення волі відповідно до закону.

У разі несплати штрафу в розмірі не більше 3 тисяч НМДГ та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у вигляді (п. 5 ст. 53 ККУ):

- *громадських робіт* із розрахунку 1 година громадських робіт за 1 установлений законодавством НМДГ;
- *виправних робіт* із розрахунку 1 місяць виправних робіт за 20 установлених законодавством НМДГ, але на строк не більше 2 років.

У разі несплати штрафу в розмірі понад 3 тисяч НМДГ, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді

позбавлення волі із розрахунку 1 день позбавлення волі за 8 НМДГ у таких межах:

1) від 1 до 5 років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення злочину середньої тяжкості;

2) від 5 до 10 років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;

3) від 10 до 20 років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Згідно *статті 99 ККУ* у випадку **якщо засуджений є неповнолітнім**, штраф до нього застосовується лише якщо він має самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. В іншому випадку до нього може бути застосоване покарання у виді громадських робіт або виправних робіт згідно з положеннями статей 100, 103 ККУ.

Якщо засуджений ухиляється від сплати штрафу як основного покарання, він притягується до кримінальної відповідальності відповідно до *статті 389 ККУ*.

Приклади розмірів штрафу як виду кримінального покарання за правопорушення у сфері екологічної безпеки

– Забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, – караються штрафом до 200 НМДГ або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років (*п. 1 ст. 239 ККУ*).

– Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, – карається штрафом від 300 до 600 НМДГ або обмеженням волі на строк до 2 років, або позбавленням волі на той самий строк (*п. 1 ст. 240 ККУ*).

– Порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення – караються штрафом від 400 до 700 НМДГ або обмеженням волі на строк до 3 років, або позбавленням волі на той самий строк (*п. 2 ст. 240 ККУ*).

– Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промис-

лового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, – караються штрафом від 100 до 200 НМДГ або обмеженням волі на строк до 3 років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на той самий строк або без такого (*п. 1 ст. 241 ККУ*).

– Порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, – карається штрафом від 100 до 200 НМДГ або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 5 років, або обмеженням волі на той самий строк (*п. 1 ст. 242 ККУ*).

Штраф як вид адміністративного стягнення

Штраф – основне адміністративне стягнення, яке за своєю суттю є грошовим стягненням, що накладається на громадян, які вчинили адміністративне правопорушення.

Санкції статей Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) можуть передбачати як певні межі штрафу, так і точне зазначення суми штрафу. Штраф як адміністративне стягнення відрізняється від аналогічного виду кримінального покарання:

- розмірами штрафу;
- порядком застосування;
- штраф як адміністративне стягнення завжди є основним видом стягнення;
- не передбачений в заходах впливу, що застосовуються до неповнолітніх.

Приклади розмірів адміністративного штрафу за правопорушення у сфері екологічної безпеки

– Використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень – тягнуть за собою накладення штрафу *на громадян* від 5 до 25 НМДГ і *на посадових осіб* – від 15 до 30 НМДГ (*ст. 53 КУпАП*).

– Забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозборах, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію

ґрунтів та інші шкідливі явища, – тягнуть за собою накладення штрафу *на громадян* у розмірі від 3 до 7 НМДГ і *на посадових осіб* – від 5 до 8 НМДГ (ст. 59 КУпАП).

– Забруднення і засмічення територіальних і внутрішніх морських вод внаслідок скидів із суден, здійснених без дозволу спеціально уповноважених на те державних органів або з порушенням встановлених правил, – тягнуть за собою накладення штрафу *на посадових осіб* від 35 до 70 НМДГ (ст. 59-1 КУпАП).

– Пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, промисловими і комунально-побутовими викидами і відходами, що спричиняє його усихання чи захворювання, – тягне за собою накладення штрафу *на громадян* від 30 до 90 НМДГ і *на посадових осіб* – від 150 до 250 НМДГ (ст. 72. КУпАП).

– Викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря без дозволу спеціально уповноваженого органу виконавчої влади або недодержання вимог, передбачених наданим дозволом, інші порушення порядку здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря або перевищення технологічних нормативів допустимого викиду забруднюючих речовин та нормативів ГДВ забруднюючих речовин стаціонарних джерел під час експлуатації технологічного устаткування, споруд і об'єктів – тягнуть за собою накладення штрафу *на посадових осіб* від 5 до 8 НМДГ (ст. 78 КУпАП).

– Перевищення гранично допустимих рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря або вплив фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря без дозволу спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у випадках, коли необхідність одержання такого дозволу передбачена законодавством, – тягне за собою накладення штрафу *на посадових осіб* від 5 до 7 НМДГ (ст. 78 КУпАП).

– Введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, які не відповідають вимогам щодо охорони атмосферного повітря, порушення правил експлуатації, а також невикористання встановлених споруд, устаткування, апаратури для очищення і контролю викидів в атмосферу – тягне за собою попередження або накладення штрафу *на посадових осіб* від 5 до 8 НМДГ (ст. 79 КУпАП).

– Експлуатація громадянами автотранспортних та інших пересувних засобів і установок, у яких вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, а також рівень впливу фізичних факторів,

здійснюваного ними під час роботи, перевищують установлені нормативи, – тягне за собою накладення штрафу в розмірі 30 НМДГ (ст. 81 КУпАП).

– Порушення вимог щодо поведінки з відходами під час їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення або захоронення – тягне за собою накладення штрафу на громадян від 20 до 80 НМДГ і на посадових осіб, суб'єктів підприємницької діяльності – від 50 до 100 НМДГ (ст. 82 КУпАП).

– Порушення правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів – тягне за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 7 НМДГ і на посадових осіб – від 7 до 10 НМДГ (ст. 83 КУпАП).

– Невиконання правил і норм у процесі створення, виробництва, зберігання, транспортування, використання, знешкодження, ліквідації, захоронення мікроорганізмів, біологічно активних речовин та інших продуктів біотехнологій – тягне за собою накладення штрафу на громадян від 5 до 8 НМДГ і на посадових осіб – від 7 до 10 НМДГ (ст. 90-1).

– Перевищення затверджених лімітів та нормативів використання природних ресурсів – тягне за собою накладення штрафу на громадян від 3 до 18 НМДГ і на посадових осіб – від 9 до 30 НМДГ (ст. 91-2 КУпАП).

Список використаних джерел

1. Герц В. В. Екологічне право України: навч.-метод. посіб. / А. А. Герц. – Х.: Право, 2015. – 280 с.

2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992, № 6, ст. 56.

3. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти) : моногр. / О. С. Заржицький. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – 200 с.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212-21) від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – додаток до № 51, ст. 1122.

5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26, ст. 131.

6. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 3–4, ст. 21.

7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17, ст. 112.

8. Правознавство : підручник / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін.; за заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. – К.: КНЕУ, 2003. – 767 с.

9. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища: роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 27.06.2001 р. № 02-5/744 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_744800-01

10. Про затвердження Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів: Наказ Міністерства аграрної політики України та Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 12.07.2004 р. № 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1446-04>

11. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 20.07.2009 р. № 389 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0767-09>

12. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 10.12.2008 р. № 639 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0048-09>

13. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 р. № 665 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-п>

14. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд: постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 541 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2013-п>

15. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 41, ст. 546.

16. Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам: постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.1993 р. № 284 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-93-п>

17. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 34, ст. 502.

18. Тищенко Г. В. Екологічне право: навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів / Г. В. Тищенко. – К.: Юмана, 2001. – 256 с.

19. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40–44, ст. 356.

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Що під поняттям «шкода» прийнято розуміти у цивільному законодавстві?

2. Охарактеризуйте матеріальну та моральну шкоду згідно Цивільного кодексу України. Наведіть приклади стосовно екологічних правопорушень.

3. Коли винний може відшкодувати правопорушення «у натурі», і що мається на увазі під цим виразом?

4. Яким чином може бути відшкодовано завдану моральну шкоду?

5. Чи залежить розмір відшкодування моральної шкоди від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню?

6. Чи звільняється правопорушник від відшкодування шкоди, якщо на момент здійснення або виявлення порушення були відсутні затверджені у встановленому порядку такси або методики для розрахунку її розміру?

7. Куди спрямовуються вилучені грошові кошти, одержані правопорушником від реалізації незаконно добутих природних ресурсів?

8. Згідно з вимогами якого кодексу України господарський суд може призначити експертизу з метою визначення розміру збитків, заподіяних природному середовищу?

9. Поясніть поняття «презумпція вини правопорушника».

10. Якими нормативно-правовими актами визначаються методики розрахунку розміру екологічної шкоди і порядок її відшкодування?

11. Протягом якого строку повинні бути відшкодовані збитки, завдані власникам землі чи землекористувачам?

12. Наведіть перелік порушень законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, в разі здійснення яких передбачено здійснювати відшкодування збитків.

13. Що розуміється під поняттям «наднормативний викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря»?

14. У постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» що саме мається на увазі під шкодою, заподіяною лісу? Чи проводиться індексація затверджених цією постановою такс?

15. Які методики і такси застосовуються для розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству?

16. На основі чого здійснюється розрахунок розмірів шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про природно-заповідний фонд та за незаконне добування, знищення або пошкодження видів, занесених до Червоної книги України?

17. Що таке штраф? Чим принципово відрізняються штраф як вид кримінального покарання і як вид адміністративного стягнення?

18. Чому дорівнює розмір одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян для норм адміністративного та кримінального законодавства?

19. Охарактеризуйте умови визначення розміру і сплати штрафу як виду кримінального покарання.

20. Яке покарання встановлює суд у разі несплати штрафу як кримінального покарання?

21. В якому випадку штраф як міра кримінального і адміністративного покарання може бути призначений неповнолітній особі?

22. За яких умов суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами? На який максимальний строк може бути встановлена така розстрочка?

23. Наведіть приклади розмірів штрафу як виду кримінального та адміністративного покарання за правопорушення у сфері екологічної безпеки.

Теми аналітичних оглядів

1. Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам.
2. Розрахунок розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів.
3. Розрахунок розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.
4. Розрахунок збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.
5. Розрахунок збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів.
6. Розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання).

РОЗДІЛ 15 ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Основна ідея. Профілактичній діяльності у сфері екологічної безпеки належить провідне місце в системі природоохоронних заходів, оскільки вона допомагає запобігти правопорушенню. Здійснення профілактичних заходів повинно відбуватися комплексно, ефективно і дієво, охоплюючи морально-виховні, інформаційні, економічні, технічні, правові та загальносоціальні заходи.

Смислові зв'язки. Заходи морально-виховного характеру – інформаційні заходи запобігання правопорушенням – економічні заходи запобігання правопорушенням – технічні заходи запобігання правопорушенням – соціальні та правові заходи запобігання правопорушенням.

Мета – ознайомитися із заходами запобігання правопорушенням у сфері екологічної безпеки: морально-виховного харак-

теру, інформаційними, економічними, технічними, соціальними, правовими.

З урахуванням надзвичайно високого ступеня суспільної небезпеки екологічних правопорушень, неможливості в багатьох випадках усунути наслідки вчинення злочинного впливу на навколишнє природне середовище (забруднення компонентів довкілля, знищення об'єктів рослинного та тваринного світу, негативний вплив на здоров'я людей та їх загибель тощо), пріоритетним напрямом повинна стати їх профілактика.

За цільовим призначенням заходи профілактики екологічних правопорушень можна поділити на *спеціальні*, спрямовані безпосередньо на попередження правопорушень у сфері екологічної безпеки, і *загальносоціальні*, що мають за мету вирішення соціальних проблем, які прямо або опосередковано можуть слугувати спонукальним фактором виникнення екологічної злочинності.

Доктор юридичних наук Джужа О.М. залежно від характеру та спрямованості профілактичних заходів запропонував поділити їх на блоки:

- морально-виховного характеру;
- інформаційні;
- економічні;
- технічні;
- соціальні;
- правові.

15.1 Заходи морально-виховного характеру

Група **заходів морально-виховного характеру** – це заходи, спрямовані на підвищення екологічної свідомості суспільства в цілому та окремих громадян за допомогою екологічної освіти, еколого-правової пропаганди й виховання, підвищення морально-культурного рівня, оскільки вони зумовлюють правомірну поведінку людей у різних сферах взаємодії суспільства та природи.

Підвищення рівня екологічної свідомості на законодавчому рівні було визнано однією зі стратегічних цілей національної екологічної політики України (*розділ 3 Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»*). Задля досягнення цілі необхідно було насамперед:

- створити національну інформаційну систему охорони навколишнього природного середовища;

– збільшити частку екологічної інформації та соціальної реклами природоохоронного спрямування, що регулярно поширюється засобами масової інформації (здійснювати *екологічну пропаганду*);

– створити мережу загальнодержавної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації, що включатиме, зокрема, національну систему кадастрів природних ресурсів, реєстри викидів та перенесення забруднюючих речовин, і до 2020 року – систему управління екологічною інформацією, відповідно до стандартів ЄС;

– розробляти та впроваджувати програми підтримки проектів громадських екологічних організацій, забезпечуючи їх фінансування;

– розробити і реалізувати Стратегію екологічної освіти;

– створити систему екологічного навчання та підвищення кваліфікації державних службовців, до компетенції яких належать питання охорони навколишнього природного середовища;

– створити мережу регіональних еколого-просвітницьких центрів на базі закладів освіти, неурядових природоохоронних організацій тощо;

– розробити організаційний механізм місцевого, регіонального та національного рівня для активного залучення громадськості до процесу екологічної освіти з метою сталого розвитку, екологічної просвіти та виховання;

– систематично інформувати про діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища через офіційні веб-сайти та засоби масової інформації;

– створити і впровадити механізм забезпечення доступу громадськості до екологічної інформації та участі у прийнятті рішень відповідно до положень Орхуської конвенції;

– включати питання формування екологічної культури, екологічної освіти та просвіти в державні цільові, регіональні та місцеві програми розвитку тощо.

З метою сприяння формуванню і розвитку екологічної освіти у 2001 році рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України було створено **Концепцію екологічної освіти**, згідно з якою екологічна освіта як цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури як складової системи національного і громадського виховання всіх верств

населення України (у тому числі через екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій), екологізацію навчальних дисциплін та програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту. Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості й культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства і природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею), повинна стати одним із головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України.

15.2 Інформаційні заходи запобігання правопорушенням

Інформаційні складові профілактики екологічних правопорушень є важливим чинником оптимізації природоохоронної справи держави та підвищення екологічної культури суспільства.

Важливу роль для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки відіграють науково обґрунтована інформація Державної системи моніторингу довкілля (*п. 1 постанови Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля»*).

Згідно *п. 16 постанови* суб'єкти системи моніторингу, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від їх підпорядкування і форм власності повинні здійснювати розроблення і узгодження з Мінекоенерго та ДСНС планів здійснення заходів з метою спостереження за станом екологічно небезпечних об'єктів, запобігання екологічно небезпечній виробничій, господарській та іншій діяльності.

Взаємовідносини суб'єктів системи моніторингу ґрунтуються на (*п. 18*):

- взаємній інформаційній підтримці рішень у галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки;
- координації дій під час планування, організації та проведення спільних заходів з екологічного моніторингу довкілля, виникнення надзвичайних екологічних ситуацій та ліквідації їх наслідків;

- ефективному використанні наявних організаційних структур, засобів спостережень за об'єктами довкілля та комп'ютеризації процесів діяльності;
- сприянні найбільш ефективному розв'язанню спільних завдань моніторингу довкілля та екологічної безпеки;
- відповідальності за повноту, своєчасність і достовірність переданої інформації;
- колективному використанні інформаційних ресурсів та комунікаційних засобів;
- безкоштовному інформаційному обміні.

Профілактиці екологічних правопорушень сприяє **оцінка впливу на довкілля**, яка, згідно *Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р.*, спрямована на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорону довкілля, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Здійснення оцінки впливу на довкілля є обов'язковим у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності, окрім тієї, що спрямована виключно на забезпечення оборони держави, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, наслідків антитерористичної операції.

На основі принципу запобігання екологічній шкоді здійснюється стратегічна екологічна оцінка (згідно *Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018 р.*):

- 1) документів державного планування, що стосуються виключно національної оборони або дій у разі надзвичайних ситуацій;
- 2) бюджетів, бюджетних програм та фінансових планів;
- 3) програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст, сіл, селищ на коротко-строковий період.

Верховна Рада України, підтверджуючи необхідність захищати та оберігати навколишнє середовище і поліпшувати його стан, а також забезпечувати сталий та екологічно безпечний розвиток країни, у 1999 р., ратифікувавши *Орхуську Конвенцію*, гарантувала права на доступ до екологічної інформації, на участь громадськості у процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища. Під екологічною інформа-

цією для цілей Конвенції розуміється будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи будь-якій іншій матеріальній формі про (п. 3 Конвенції):

а) стан таких складових навколишнього середовища, як повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодію між цими складовими;

б) фактори, такі як речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні заходи, угоди в галузі навколишнього середовища, політику, законодавство, плани і програми, що впливають або можуть впливати на складові навколишнього середовища, зазначені у пункті «а», і аналіз затрат і результатів та інший економічний аналіз і припущення, використані у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища;

в) стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього середовища або через ці складові, фактори, діяльність або заходи, зазначені вище в підпункті «б».

З метою виконання положень Конвенції Верховна Рада України 04.11.2004 р. прийняла *Постанову № 2169-IV «Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля»*, згідно якої рекомендувала забезпечити:

Кабінету Міністрів України

– щорічне і щоквартальне інформування населення через засоби масової інформації про об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища;

– розроблення та затвердження положення про мережу загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації та її функціонування.

Місцевим органам влади забезпечити щоквартальне інформування населення через засоби масової інформації про:

– об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища;

– екологічно небезпечні аварії та надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру, дії, які можуть застосовуватися громадянами для зменшення їх впливу на здоров'я людей та до-

вкілля, а також про заходи, що вживаються для подолання і ліквідації наслідків таких аварій та надзвичайних ситуацій.

Приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою карається засобами кримінального права (ст. 238 Кримінального кодексу України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення»).

Важливою для правозастосовної практики у сфері охорони довкілля є інформація про характер, інтенсивність і розповсюдженість екологічної злочинності; динаміку та тенденцію екологічних правопорушень, поширеність їх у регіоні, на підприємствах, в установах та організаціях; засоби впливу на них.

15.3 Економічні заходи запобігання правопорушенням

Вирішення проблем ефективної охорони довкілля залежить передусім від покращення економічної ситуації в державі та відповідного фінансування природоохоронної справи. Правові норми, які регламентують економічний механізм охорони довкілля, були започатковані Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», а пізніше закладені в законодавчих актах про землю, надра, ліси, воду, атмосферне повітря, тваринний світ.

Згідно розділу *X Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»* економічні заходи мають передбачати (ст. 41):

- взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів по охороні навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;
- визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- встановлення лімітів використання природних ресурсів;
- встановлення нормативів плати і розмірів платежів за використання природних ресурсів;

- надання підприємствам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій;
- відшкодування збитків, завданих порушенням законодавства про охорону довкілля.

З метою фінансування природоохоронних заходів та заходів, пов'язаних з раціональним використанням і збереженням природних ресурсів в Україні, утворюються **Державний та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища** у складі відповідних бюджетів за рахунок: частини екологічного податку, частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян (ст. 47). Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 07.05.1998 р. № 634.

В Україні **здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом** (ст. 48):

- надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля, при переході на маловідходні та ресурсо- й енергозберігаючі технології, організації виробництва та впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом довкілля та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин тощо;

- надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;

- встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;

- звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;

- передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення

шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв;

– надання можливості отримання природних ресурсів під заставу.

В Україні здійснюється добровільне і обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів (ст. 49).

15.4 Технічні заходи запобігання правопорушенням

Технічні заходи профілактики екологічних правопорушень здійснюються з метою переходу на більш сучасні технологічні процеси, що забезпечують зменшення відходів та їх максимальну утилізацію, створення й експлуатацію високоефективних очисних споруд. Це вимагає заміни й удосконалення технічної бази, відновлення обладнання, впровадження нових технологій та інформаційних систем.

Згідно ст. 51 **Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»** підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана зі шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів. Забороняється введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення).

Організаційно-технічні заходи захисту навколишнього природного середовища здійснюються шляхом:

– розосередження джерел забруднення, що не захищає безпосередньо навколишнє природне середовище, але дозволяє понизити локальне навантаження шкідливих речовин на біосферу до допустимих концентрацій і рівнів, з нейтралізацією яких природа справляється ще сама;

– локалізації джерел забруднення за рахунок ізоляції, герметизації, екранування, а також захоронення відходів, що дозволяє обмежити розповсюдження забруднення у біосфері;

– очищення (повного чи до допустимих концентрацій) за допомогою спеціальних технічних пристроїв і апаратів, які використовують фізичні, хімічні, фізико-хімічні та біохімічні способи очищення і обеззаражування.

На сучасному рівні розвитку технології застосування організаційно-технічних методів є основним способом попередження забруднення навколишнього природного середовища.

Джужа О. М. відмічає, що відставання України у техногенній сфері стає загрозливим та веде до неефективності промисловості, її високої аварійності та невиправданих людських жертв. На сьогодні потребують доопрацювання такі основні заходи:

- нові інформаційні технології;
- автоматизація екологічного управління;
- математичне моделювання для оцінки ризику деградації навколишнього середовища під впливом антропогенних факторів;
- пакети програм для прийняття рішень в умовах ризику;
- експертні системи для прийняття рішень при екологічних і техногенних катастрофах.

7 листопада 2018 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено **Концепцію створення загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля»** з метою управління екологічною інформацією у сфері охорони навколишнього природного середовища із застосуванням телекомунікаційних технологій та глобальних інформаційних мереж за такими напрямками:

- впровадження механізму електронного урядування, інформатизації органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища, в тому числі раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;

- модернізація державного управління та цифровізація управлінської діяльності, зокрема процесу надання адміністративних послуг;

- публікація та візуалізація відкритих даних та іншої геопросторової екологічної інформації у форматах, доступних і зручних для користувачів.

Реалізацію Концепції передбачено здійснити протягом 2018–2020 років.

15.5 Соціальні та правові заходи запобігання правопорушенням

Соціальна профілактика правопорушень спрямована на зменшення: соціальних суперечностей, рівня безробіття, підвищення стандарту життя людей, створення необхідних умов для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяння побудові міцного фундаменту для нормального функціонування всіх соціальних сфер, забезпечення контролю над дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей, додержання демократичних засад та ін. Прогресивні *соціальні програми* спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни тощо (Джужа О. М., 2011).

Загальний порядок розроблення, затвердження та виконання прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку в Україні регулюються *Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р.*

Центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального діалогу, соціального захисту, є *Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики)*.

Одне з центральних місць серед складових профілактики правопорушень у сфері екологічної безпеки займає **право**.

В екологічному законодавстві існує розгалужена система правових актів і норм, спрямованих на профілактику екологічних правопорушень. Такі норми є в Земельному, Водному та Лісовому кодексах, в законах України «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про охорону атмосферного повітря», «Про природно-заповідний фонд України» та інших екологічно-правових актах. Кожен з них визначає правові та організаційні основи охорони і

раціонального використання певного компонента навколишнього природного середовища:

- встановлюють правовий режим об'єктів;
- визначають компетенції державних органів влади в галузі регулювання відносин, управління і контролю;
- регулюють стандартизацію і нормування;
- визначають умови раціонального використання і охорони;
- містять розділ, присвячений питанням відповідальності за порушення законодавства в галузі охорони, використання, відтворення компонента довкілля, що розглядається тощо.

Профілактичне спрямування в екологічному законодавстві мають **заходи заборонного характеру**. Наприклад, забороняється:

- скидання у водні об'єкти речовин, для яких не встановлено нормативи екологічної безпеки водокористування та нормативи гранично допустимого скидання (*ст. 41 Водного кодексу України*);

- господарська та інша діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад встановлені гранично допустимі концентрації небезпечних речовин (*ст. 167 Земельного кодексу України*);

- введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, транспортних шляхів, споруд та об'єктів, не забезпечених пристроями, що запобігають шкідливому впливу на стан і відтворення лісів (*ст. 60 Лісового кодексу України*);

- впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, якщо вони не відповідають вимогам, установленим законодавством про охорону атмосферного повітря (*ст. 26 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»*);

- введення в експлуатацію об'єктів і застосування технологій без забезпечення їх засобами захисту тварин та середовища їх існування (*ст. 39 Закону України «Про тваринний світ»*);

- будівництво, введення в експлуатацію підприємств, споруд та інших об'єктів і застосування технологій, що викликають порушення стану та умов місцезростання об'єктів рослинного світу, засмічення, а також забруднення хімічними та іншими токсичними речовинами територій, зайнятих ними (*ст. 27 Закону України «Про рослинний світ»*);

– змішування чи захоронення відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія; несанкціоноване скидання і розміщення відходів у підземних горизонтах, на території міст та інших населених пунктів, на територіях природно-заповідного фонду, на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, в межах водоохоронних зон та зон санітарної охорони водних об'єктів, в інших місцях, що може створювати небезпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людини (*ст. 53 Закону України «Про відходи»*) тощо.

Поряд з нормами екологічного права профілактиці екологічних правопорушень сприяють норми *адміністративного і кримінального права*.

Так, завданням **Кодексу України про адміністративні правопорушення** є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції та законів України, поваги до прав, честі й гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством (*ст. 1*). *Стаття 6 «Запобігання адміністративним правопорушенням»* визначає обов'язок органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та трудових колективів розробляти та здійснювати заходи, спрямовані на запобігання правопорушенням. Адміністративне стягнення є мірою відповідальності й застосовується з метою виховання в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами (*ст. 23*).

Нормативно закріплено, що **Кримінальний кодекс України** має своїм завданням запобігання злочинам (*ст. 1*). Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (*ст. 50*).

Для запобігання багатьом порушенням екологічного законодавства не треба створювати якісь нові правові або організаційні форми. Достатньо ефективно використовувати комплекс тих запобіжних заходів соціального, економічного, організаційного і виховного характеру, які вже існують.

Важливо забезпечувати також ефективність профілактики та її дієвість. Організація профілактики насамперед передбачає врахування характеру правопорушень, їх причин (недоліків в економічній, організаційній, правовій, виховній сферах діяльності), дані прогнозування стану навколишнього природного середовища на близьку і тривалу перспективу.

Список використаних джерел

1. Бондар Л. О. Екологічне право України : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л. О. Бондар, В. В. Курзова. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Х. : Вид-во «Бурун книга», 2008. – 368 с.

2. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 24, ст. 189.

3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 3–4, ст. 27.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212-21) від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – додаток до № 51, ст. 1122.

5. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25.06.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015

6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26, ст. 131.

7. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 17, ст. 99.

8. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 36–37, ст. 242.

9. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 25, ст. 195.

10. Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища: постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.1998 р. № 634 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-98-п>

11. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-п>

12. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п>

13. Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля: постанова Верховної Ради України від 04.11.2004 р. № 2169-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 2, ст. 72.

14. Про концепцію екологічної освіти в Україні: рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 20.12.2001 р. № 13/6-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01>

15. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2019. – № 16, ст. 70.

16. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 50, ст. 678.

17. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 41, ст. 546.

18. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2017. – № 29, ст. 315.

19. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 р. № 591-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 22–23, ст. 198.

20. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2018. – № 16, ст. 138.

21. Про схвалення Концепції створення загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 р. № 825-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/825-2018-р>

22. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 р. № 2894-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 14, ст. 97.

23. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. – К.: Атіка, 2011. – 720 с.

Питання та завдання для самостійного контролю знань

1. Що ви розумієте під спеціальними і загальносоціальними заходами профілактики екологічних правопорушень?

2. Дайте характеристику заходів профілактики екологічних правопорушень морально-виховного характеру.

3. Які завдання були визначені у стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 року задля підвищення рівня екологічної свідомості?

4. Розкрийте значення екологічної освіти для запобігання правопорушенням у сфері екологічної безпеки.

5. Що собою являють інформаційні заходи запобігання екологічним правопорушенням?

6. Яке значення для попередження екологічних правопорушень має моніторинг довкілля?

7. На чому ґрунтуються взаємовідносини суб'єктів системи моніторингу?

8. Яким чином оцінка впливу на довкілля та стратегічна екологічна оцінка сприяють профілактиці екологічних правопорушень?

9. Які саме документи підлягають обов'язковій стратегічній екологічній оцінці згідно Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку»?

10. Визначте вплив правової дії Орхуської Конвенції на запобігання правопорушенням у сфері екологічної безпеки.

11. Що розуміється під поняттям «екологічна інформація» в Орхуській Конвенції?

12. Укажіть зобов'язання Кабінету Міністрів України і місцевих органів влади згідно Постанови Верховної Ради України «Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля».

13. Згідно з яким нормативним документом України визначено ступінь покарання за приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний стан та захворюваність населення?

14. Дайте описання економічних заходів запобігання правопорушенням у сфері екологічної безпеки.

15. За рахунок яких коштів утворюються Державний та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища?

16. Яким чином в Україні здійснюється економічне стимулювання раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища?

17. Охарактеризуйте технічні заходи запобігання екологічним правопорушенням.

18. Що ви розумієте під заходами розосередження і локалізації джерел забруднення?

19. Дайте характеристику Концепції створення загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля». В які строки передбачена її реалізація?

20. Охарактеризуйте зміст соціальної профілактики екологічних правопорушень.

21. Який закон України регулює загальний порядок розроблення, затвердження та виконання прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку?

22. Який центральний орган виконавчої влади забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики?

23. Охарактеризуйте розгалужену систему правових актів і норм, спрямованих на профілактику екологічних правопорушень в екологічному законодавстві України.

24. Які заходи заборонного характеру містить у собі екологічне законодавство України? Наведіть приклади.

25. Яким чином норми адміністративного і кримінального права України здійснюють профілактику правопорушень у сфері екологічної безпеки?

Теми аналітичних оглядів

1. Концепція екологічної освіти.
2. Оцінка впливу на довкілля.
3. Стратегічна екологічна оцінка.
4. Концепція створення загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля».
5. Профілактика злочинів проти довкілля.
6. Детермінанти екологічної злочинності.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Аварія 30, 54, 60, 68, 69, 86, 120, 129, 169, 171, 215
Агрохімікати 36, 83, 84, 91, 125, 154, 188
Агрохімічний паспорт 91
Адміністративне правопорушення 141, 144, 180–181, 184–188, 204, 222
Адміністративне стягнення 185–186
Азовське море 11, 13, 18, 20, 33
Антикризовий енергетичний штаб 75
Атмосферне повітря 10, 13, 20, 32, 57, 83, 86, 89, 96–99, 108, 123, 139, 143, 155, 199, 204, 205, 221
Атомні електростанції (АЕС) 47, 109, 165

Б

Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням 57
Біологічна безпека (біобезпека) 14, 36, 139, 144, 155
Біологічне різноманіття (біорізноманіття) 14, 17–20, 22, 43, 49, 84, 86, 103, 144, 215
Біологічні об'єкти 86, 139, 144
Біологічний вплив 29, 183
Біологічний захист 14, 72

В

Важкі метали 11, 57, 83, 84, 108, 125
Верховна Рада 27, 31, 166, 172, 214–215
Віденська зустріч представників держав-учасниць НБСЕ 42
Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 169
Відходи 13, 19, 21, 22, 29, 32, 36, 49, 54–58, 86, 89–91, 101–102, 108–110, 126, 140, 143, 144, 156, 184, 198
– небезпечні 13, 42, 54–55, 57–58, 86, 108, 140, 156
– побутові 13, 143, 144, 184, 198
– радіоактивні 13, 33, 36, 71, 83, 89, 109, 110, 145, 165, 167–175,
Відшкодування шкоди (збитків) 9, 26, 28, 32, 167, 185, 189–190, 195–200, 217
Військова діяльність (дії) 13, 29, 70, 121, 184
Військові об'єкти (формування) 29, 30, 112, 153, 184
Висновок
– державної санітарно-епідеміологічної експертизи 153–154
– із оцінки впливу на довкілля 153, 179
Води 11, 19, 20, 59, 84, 99–101, 112–114, 124, 139, 140, 158, 187, 204
– зворотні 87, 99–101, 158, 198

- морські 87, 113, 198, 205
- підземні 11, 13, 19, 59, 85, 87, 111, 113, 124, 139, 158, 187, 198, 204
- поверхневі 56, 87, 139, 187, 198, 204
- стічні 85, 99–102, 158, 188, 200, 205
- Водні живі ресурси (біоресурси) 20, 113, 155, 157, 160–161, 198–199, 200–201
- Водні об'єкти 12, 13, 19, 84, 87, 100–101, 108, 109, 112–114, 124–125, 158, 160–161, 198–199, 204, 221
- Водні ресурси 13, 18–20, 22, 26, 56, 59, 84, 86, 89, 91, 124, 139, 155, 158, 187, 198, 216
- Водний кодекс України 32, 86, 124, 139, 155, 220–221
- Водокористування 11, 87, 99, 101, 114, 124–125, 155, 157–158, 198
- Водокористувач 99–101, 112–114, 158
- Всесвітній саміт ООН 44
- Всесвітній фонд дикої природи 49
- Всесвітня метеорологічна організація (ВМО) 46
- Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) 45–46
- Всесвітня стратегія охорони природи (ВСОП) 41, 48
- Всесвітня хартія ґрунтів 46
- Всесвітня хартія природи (ВХП) 48

Г

- Генетично модифіковані організми (ГМО) 14, 21, 36, 139, 144, 155, 180
- Гідрометеорологічні спостереження 73, 83
- Гідротехнічні споруди 84, 121, 199, 204
- Господарський процесуальний кодекс України 197
- Грінпіс 49

Г

- Ґрунти 11, 13, 20, 61, 82–84, 86, 91, 121, 125, 205, 215, 221

Д

Декларація

- з навколишнього природного середовища та розвитку (Ріо) 43–44
- принципів 41–42
- про державний суверенітет України 26
- Департамент статистики сільського господарства та навколишнього середовища 98
- Державна екологічна інспекція України 144
- Державна екологічна політика 9–22, 211
- Державна інспекція ядерного регулювання України 145
- Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій 34, 71–76

Державна політика

- в галузі охорони життя людей на виробництві та профілактики побутового травматизму 76
- з питань безпечної життєдіяльності населення 76
- у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту 14
- у сфері використання ядерної енергії 166–167, 170
- у сфері епідеміологічного нагляду 145
- у сфері зміни клімату 22
- у сфері поводження з радіоактивними відходами 33
- у сфері цивільного захисту 70

Державна прикордонна служба України 142

Державна санітарно-епідеміологічна служба 110

Державна система

- біобезпеки 36, 155
- запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації 68–72
- моніторингу довкілля 22, 33, 82–86, 213

Державна служба геології та надр України (Держгеонадра) 85, 88, 145, 158–159

Державна служба статистики України (Дерстат) 98, 101–103

Державна служба України

- з надзвичайних ситуацій (ДСНС) 34, 70–71, 83, 85, 88, 90, 145, 213
- з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів 145
- з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр) 72, 84

Державне агентство

- водних ресурсів України (Держводагентство) 84, 88, 92, 99–100, 158
- лісових ресурсів України (Держлісагентство) 84, 88, 157–159
- рибного господарства України (Держрибагентство) 161
- України з управління зоною відчуження (ДАЗВ) 83

Державне космічне агентство України (ДКА) 85

Державні санітарні

- норми та правила «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4–171–10) 124–125
- правила охорони атмосферного повітря населених місць 123
- правила планування та забудови населених пунктів 123
- правила та норми «Гігієнічні вимоги щодо поводження з промисловими відходами та визначення їх класу небезпеки для здоров'я населення» (ДСанПіН 2.2.7.029–99) 125–126

Державні стандарти в галузі охорони НПС 122

Державний водний кадастр 87–88, 99–100

Державний геологічний контроль 144

Державний земельний кадастр 87

Державний кадастр

- родовищ і проявів корисних копалин 88
- сховищ радіоактивних відходів 89
- територій та об'єктів природно-заповідного фонду 88–89

Державний класифікатор ДК 005-96 «Класифікатор відходів» 91

Державний лісовий кадастр 88

Державний санітарно-епідеміологічний нагляд 124, 140

Державний фонд

- охорони НПС 33, 196, 217

- родовищ корисних копалин 88

Джерела іонізуючого випромінювання 127, 145, 154, 165–175

Джерела небезпеки 119–121, 128–129, 189

Директива Європейського Парламенту та Ради

- 2008/98/ЄС 22

- 200/60/ЄС «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» 22

Дисциплінарна відповідальність 30, 180–181, 190–191, 196

Дисциплінарні стягнення 190–191, 201, 204, 222

Дитячий фонд при ООН (ЮНІСЕФ) 49

Договір

- про Антарктиду 40

- про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі та під водою 41

- про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення 41

- про нерозповсюдження ядерної зброї 169

Дозвіл

- на ввезення в Україну і вивезення за її межі об'єктів рослинного світу 154

- на ввезення в Україну і вивезення за її межі об'єктів тваринного світу 154

- на ввезення на митну територію України незареєстрованих пестицидів і агрохімікатів, що використовуються для державних випробувань та наукових досліджень, а також обробленого ними насінневого (посадкового) матеріалу 154

- на ввезення продукції, отриманої з використанням ГМО для науково-дослідних цілей 155

- на вивільнення ГМО у відкритій системі 155

- на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами 155, 199

- на виконання будівельних робіт 153

- на добування мисливських тварин 154

- на здійснення операцій у сфері поводження з відходами 156
- на зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок 155
- на початок виконання робіт підвищеної небезпеки та початок експлуатації (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки 156
- на провадження діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях 155
- на проведення державної апробації (випробовувань) генетично модифікованих організмів ГМО у відкритій системі 155

Дозвіл на спеціальне використання

- водних біоресурсів за межами юрисдикції України 155
- водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) 155, 132, 136–137
- (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України 131
- об'єктів тваринного світу 131
- природних ресурсів 132–137
- природних рослинних ресурсів 131

Дозвіл на спеціальне водокористування 101, 114, 155, 157–158, 198

Дозвіл на транзитне переміщення незареєстрованих в Україні ГМО 155

Дозвільний орган 150–153, 158

Документ дозвільного характеру 145, 150–153, 170–172

Доповідь Римського клубу «Межі зростання» 41

Е

Екологічна мережа (екомережа) 18, 89, 140, 144

Екологічна небезпека 36–37, 119, 122, 178–179, 180

Екологічна сертифікація та маркування продукції 18, 20

Екологічне нормування 122–127

Екологічне правопорушення (у сфері екологічної безпеки, проти довкілля) 28, 178–183, 186, 189–190, 203–204

Екологічні нормативи (екологічної безпеки) 28, 122–127

Екологічні обов'язки громадян України 28–29

Екологічні платежі 103–104

Екологічні права громадян України 28

Екологічні ризики 15, 20, 31, 178

Екологічний злочин (проти довкілля) 178, 180, 182–183

Екологічний паспорт регіону 89

Еколого-майновий делікт 180–181

Еколого-правовий вчинок 180

Екосистемний підхід 14, 59, 63

Епідемії 72, 73, 121

Епідемічне благополуччя 34, 123, 140, 153
Ерозія (ерозійні процеси) 11, 84, 205

Є

Європейська екологічна агенція 49
Єдина державна система запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації 68–75

Ж

Женевський протокол «Про заборону використання на війні задушливих, отруйних та їм подібних інших газів, а також бактеріологічних засобів» 40

З

Загальна декларація прав людини 40

Загальнодержавна програма

- збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки 22
- поводження з токсичними відходами 36

Закон України

- «Про адміністративні послуги» 151
- «Про відходи» 32, 86, 126, 140, 156, 222
- «Про видобування і переробку уранових руд» 168
- «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» 36, 166, 169, 174
- «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» 35
- «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки» 169
- «Про гідрометеорологічну діяльність» 86
- «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» 220
- «Про Державний земельний кадастр» 87
- «Про державний контроль за використанням та охороною земель» 139
- «Про Державну геологічну службу України» 86
- «Про Державну прикордонну службу України» 142
- «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» 36, 155
- «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» 168, 174
- «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» 150
- «Про дорожній рух» 35, 156

- «Про екологічну мережу України» 140
- «Про забезпечення санітарного і епідемічного благополуччя населення» 34, 123, 140, 153
- «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічно безпечну систему» 168
- «Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами» 36
- «Про Загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами» 33
- «Про залізничний транспорт» 35
- «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» 36, 140
- «Про захист прав споживачів» 35
- «Про захист рослин» 35
- «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» 32
- «Про інвестиційну діяльність» 35
- «Про космічну діяльність» 36
- «Про місцеве самоврядування в Україні» 34, 144
- «Про місцеві державні адміністрації» 143
- «Про мисливське господарство та полювання» 154
- «Про наукову і науково-технічну діяльність» 34
- «Про нафту і газ» 155
- «Про Національну поліцію» 141
- «Про об'єкти підвищеної небезпеки» 37, 86, 127, 140
- «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» 134
- «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» 9
- «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» 35
- «Про охорону атмосферного повітря» 33, 86, 123, 139, 155, 221
- «Про охорону земель» 125
- «Про охорону навколишнього природного середовища» 26, 28–31, 82, 122, 138–139, 178–179, 183, 188, 190, 196, 216, 218
- «Про охорону праці» 35, 76, 156
- «Про оцінку впливу на довкілля» 31, 153, 214
- «Про перевезення небезпечних вантажів» 86, 156
- «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» 153
- «Про пестициди і агрохімікати» 36, 154
- «Про підприємництво» 35
- «Про поводження з радіоактивними відходами» 36, 168

- «Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення» 169
- «Про правовий режим воєнного стану» 75
- «Про правовий режим надзвичайного стану» 35, 75
- «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» 36
- «Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення» 154
- «Про природно-заповідний фонд України» 88, 156, 201, 221
- «Про Раду національної безпеки і оборони України» 34, 77
- «Про регулювання містобудівної діяльності» 153
- «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» 155
- «Про рослинний світ» 86, 139, 154, 220–221
- «Про стратегічну екологічну оцінку» 32, 214
- «Про тваринний світ» 86, 139, 154, 221
- «Про трубопровідний транспорт» 35
- «Про угоди про розподіл продукції» 189
- «Про фермерське господарство» 35
- «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» 168
- «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» 169
- «Про Червону книгу України» 155

Засоби захисту рослин 29, 121, 154, 179, 183

Заява про принципи охорони та раціонального використання лісів всіх кліматичних зон 43

Звіт

- проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві 95-96
- про викиди забруднюючих речовин і парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів 98
- про використання води 99
- про витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні платежі 103
- «Утворення та поводження з відходами» 102

Зворотні води 87, 99–101, 158, 198

Зелена книга України 47, 157

Земельні відносини 32, 87

Земельні ресурси 11, 13, 89, 126, 155
Земельний кодекс України 33, 86, 139, 155, 220–221
Злочин 40, 178, 180–184, 186, 190, 201–203, 222
Зміна клімату 11, 12, 19, 22, 43, 49, 114
Зона відчуження 13, 15, 18, 20, 22, 83, 158
Зона надзвичайної екологічної ситуації 27, 30, 32, 78, 142

I

Ідентифікація ПНО 90, 91, 119, 127–128, 130
Інвентаризація викидів 95–98
Інструкція
– про зміст та порядок складання звіту проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві 96
– щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 1-екологічні витрати 103
– щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 1-небезпечні відходи 101
Інфекційні захворювання 73, 121

Й

Йоганнесбурзька декларація зі збалансованого розвитку 44

К

Кабінет Міністрів України 27, 33, 63, 70, 73, 75–77, 87, 143, 151, 174–175, 187, 215
Кадастр 18, 84, 86–89, 129, 212
Карпатська конвенція 63
Кіотський протокол 144
Класифікаційні ознаки надзвичайних ситуацій 128–129
Класифікація
– джерел потенційних небезпек 120
– злочинів 181
– надзвичайних ситуацій 128–129
Кодекс
– законів про працю України (КЗпПУ) 181, 190
– України про адміністративні правопорушення (КУпАП) 181, 184, 204, 222
– України про надра 33, 139, 156
– цивільного захисту України 35, 36, 75, 86, 121, 127
Комісія ООН
– зі сталого розвитку 48
– з навколишнього середовища і розвитку 43

Комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій 71, 73, 90

Конвенція

- про допомогу у випадку ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації 169
- про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська) 61, 212, 214
- про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 60
- про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 61
- про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів 54
- про захист Чорного моря від забруднення 55
- про оперативне оповіщення про ядерну аварію 169
- про охорону біологічного різноманіття 43, 86
- про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер 59
- про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті 58
- про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 57
- про транскордонний вплив промислових аварій 60
- про фізичний захист ядерного матеріалу 169
- про ядерну безпеку 165, 169
- щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай 56

Конституція України 26–27, 143, 222

Континентальний шельф 20, 26, 27, 55, 107, 139, 156, 157, 159, 160, 201

Конференція ООН

- з питань сталого розвитку («Ріо-2012», «Ріо +20») 44
- з навколишнього середовища і розвитку («Ріо») 43, 48

Концепції пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки 34

Концепція

- державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні 165
- екологічної освіти 213
- загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки 22
- охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського та Чорного морів 33
- реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року 22

- реалізації державної політики у сфері розвитку діяльності в окремих зонах радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи 22
- реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища 22
- створення єдиної державної системи запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації 68
- створення Загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля» 22, 219
- створення і діяльності Європейського центру техногенної безпеки (TESEC) 34

Корисні копалини 12, 87, 88, 110–112, 115, 155, 157, 159, 160, 203

Кримінальна відповідальність 31, 180–182, 185, 196, 203

Кримінальний кодекс України (ККУ) 181–184, 186, 187, 201–204, 216, 222

Кримінально-виконавчий кодекс України 202

Л

Ландшафт (ландшафтне різноманіття) 13, 14, 18, 19, 83–85, 144, 182

Ліміт використання

– води 114

– природних ресурсів 28, 179, 206, 216

Лісовий квиток (лісорубний квиток) 114, 155, 159

Лісовий кодекс України 139, 155, 220, 221

Лісокористувачі 88, 114

Лондонська конвенція щодо попередження забруднення моря нафтою 41

М

Майнова відповідальність 180–181, 194–195

Методика

– ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів (ПНО) 127–129

– оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру 129

– прогнозування наслідків вилливу (викиду) небезпечних хімічних речовин при аваріях на промислових об'єктах і транспорті 129

– розрахунків розмірів відшкодування збитків 198–200

– розрахунку збитків (розміру шкоди) 189, 197, 201

Міжнародна гідрологічна програма (МГП) 48

Міжнародна морська організація 46, 54, 55

Міжнародна організація праці (МОП) 46

Міжнародна конвенція

– про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 56

- щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою 54
- щодо запобігання забруднення з суден 55
- Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) 46
- Міжнародне співробітництво 17, 45–47, 50, 53, 60, 77, 90, 172
- Міжнародні відносини України у галузі охорони НПС 31
- Міжнародний зелений хрест (МЗХ) 48
- Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів (МСОП) 47
- Міжнародний центр з оцінки стану вод (МЦОВ) 59
- Міністерство
  - аграрної політики та продовольства України (Мінагрополітики) 83, 124, 145, 187
  - внутрішніх справ України (МВС) 70
  - екології та природних ресурсів України 89
  - енергетики та захисту довкілля України (Мінекоенерго) 9, 22, 53, 70, 82, 144
  - оборони України (Міноборони) 70
  - освіти і науки України (Міносвіти) 212
  - охорони здоров'я України (МОЗ) 70, 145
  - розвитку громад та територій України (Мінрегіон) 84
  - розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (Мінекономіки) 70
  - соціальної політики України (Мінсоцполітики) 220
  - фінансів України (Мінфін) 70
- Місцеве самоврядування 15, 34, 75, 78, 85, 140, 142–144, 151, 187, 219, 222
- Місцеві державні адміністрації 27, 109, 134, 140, 142–143, 213
- Моральна шкода 179, 188, 195–196

Н

- Надзвичайна екологічна ситуація 27, 30, 32, 36, 78, 82, 85, 213
- Надзвичайні ситуації 12, 15, 31, 35, 55, 56, 68–76, 90, 120, 121, 127–129, 141, 142, 214, 216
- Надзвичайний стан 27, 35, 72, 75, 77, 78, 142
- Надра 12, 26, 86, 89, 110–113, 115, 139, 140, 143, 145, 156, 159–160, 187, 198, 203
- Нарада з безпеки і співробітництва в Європі 42
- Науковий комітет ООН з дії атомної радіації 47
- Нафта 40, 54–56, 110, 112, 159, 160, 205
- Національна поліція 30, 141
- Національна рада з питань безпечної життєдіяльності населення 76
- Національна стратегія

- поведження з відходами 22
- наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері довкілля 22

Національний план

- дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелювання 22, 125
- управління відходами 22

Небезпечні речовини 36, 43, 56, 62, 89, 120, 129–130

Нормативи

- вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел 123, 188
- граничних показників утворення відходів у технологічних процесах 126
- гранично допустимого викиду (ГДВ) 123, 199, 205
- гранично допустимого забруднення ґрунтів 91, 125
- гранично допустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел 123,
- гранично допустимого скидання (ГДС) 124–125, 221
- гранично допустимої концентрації (ГДК) 122–125
- допустимих концентрацій радіоактивних речовин у водних об'єктах 124
- екологічної безпеки атмосферного повітря 33, 123
- екологічної безпеки водокористування 124–125, 221
- екологічної безпеки у процесі охорони праці 35
- інтенсивності використання земель сільсько-господарського призначення 126
- максимально допустимих рівнів забруднення ґрунтів радіоактивними речовинами 125
- оптимального співвідношення земельних угідь 125
- оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах 126
- питомих показників утворення відходів, використання та втрат силовини у технологічних процесах 126
- показників деградації земель 125-126
- якісного стану ґрунтів 125
- якості атмосферного повітря 123
- якості води масивів поверхневих та підземних вод 124

Норми радіаційної безпеки України (НРБУ-97) 125-127

О

Об'єднана конвенція про безпеку поведження

- з відпрацьованим паливом та про безпеку поведження з радіоактивними відходами 164–165

- з радіоактивними відходами 169
- Об'єкти
  - підвищеної небезпеки 37, 86, 120, 121, 127, 130, 140
  - природно-заповідного фонду 14, 18, 87, 88, 111, 139, 144, 156, 157
  - рослинного світу 154, 183
  - тваринного світу 154, 156, 183
- Озоновий шар 19, 22, 144
- Організація Об'єднаних Націй (ООН) 14, 41–49, 53, 58–62, 144
- Органи управління цивільного захисту 70–71
- Орієнтовно безпечний рівень впливу (ОБРВ) 108
- Основи законодавства про охорону здоров'я 34
- Основні напрями державної політики в галузі охорони навколишнього середовища 9, 90
- Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України 127
- Оцінка впливу на довкілля 15, 16, 28, 31–32, 153, 179, 214
- Очисні споруди 11, 13, 85, 101, 103, 218

П

- Паризька угода 144
- Паризький пакт (Пакт Бріана–Келлога) 40
- Парникові гази 11, 15, 87, 98–99
- Паспорт річки 91–92
- Паспортизація
  - відходів 90–91
  - земель сільськогосподарського призначення 91
  - місць видалення відходів 91
  - потенційно небезпечних об'єктів 90
- Перелік
  - затверджених державних (галузевих) реєстрів України для обліку небезпечних об'єктів 129
  - основних джерел небезпеки, які притаманні ПНО 129
- Пестициди 20, 36, 62, 125, 144, 154, 188
- Підтоплення 11, 84, 85, 199
- Письмова згода (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів 156
- Питна вода 11, 44, 84, 124–125
- План виконання рішень Порядку денного на XXI століття 44
- План заходів 41–42, 63
- Погодження маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів 156
- Податкова декларація 109, 116
- Податковий кодекс України 28, 107–110, 201
- Положення

- про державний кадастр сховищ радіоактивних відходів 89
- про Державний реєстр потенційно небезпечних об'єктів 127
- про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища 33, 217
- про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій 34, 72
- про державну систему моніторингу довкілля 22, 33, 82, 213
- про Державну службу України з надзвичайних ситуацій 34
- про єдину державну систему цивільного захисту 70
- про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів 140
- про Міністерство енергетики та захисту довкілля України 34
- про моніторинг потенційно небезпечних об'єктів 127
- про Національну раду з питань безпечної життєдіяльності населення 76
- про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів 90, 127
- про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду 156

Порядок

- ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки 91
- ведення державного водного кадастру 88
- ведення державного лісового кадастру та обліку лісів 88
- взаємодії Міністерства екології та природних ресурсів України з обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями з питань охорони НПС 89
- видачі дозволів на спеціальне водокористування 157
- видачі дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) або відмови в його видачі, переоформлення, видачі дублікату та анулювання зазначеного дозволу 160
- видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів 159
- визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам 197
- державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин 88
- здійснення державного нагляду за дотриманням вимог ядерної та радіаційної безпеки 172
- ідентифікації та обліку об'єктів підвищеної небезпеки 130
- надання спеціальних дозволів на користування надрами 159
- складання паспортів річок 91

Порядок денний

- на XXI століття 43, 44, 48
  - «Період після 2015 року» 44
- Постанова Кабінету Міністрів України
- «Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» 86
  - «Про затвердження Концепції охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського та Чорного морів» 33
  - «Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища» 33
  - «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» 33, 82, 213
  - «Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів» 140
  - «Про затвердження Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення» 86
  - «Про затвердження Положення про моніторинг земель» 86
  - «Про затвердження Порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів» 90
  - «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод» 86
  - «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування або знищення цінних видів водних біоресурсів» 200
  - «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» 199
  - «Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля» 215
  - «Про Порядок розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря» 33
  - «Про реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки» 34
  - «Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)» 201
- Постанова Пленуму Верховного Суду України
- «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна» 190
  - «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» 189

- «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» 182

Потенційно небезпечні об'єкти (ПНО) 73, 90, 119–121, 127–130

Права

- громадян на охорону здоров'я 33
- споживачів 34–35

Правовий режим

- зони надзвичайної екологічної ситуації 32
- надзвичайного стану 36
- території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи 36

Принцип «забруднювач платить» 15, 59, 63

Принципи

- екологічно коректної поведінки світової спільноти 43
- охорони НПС 28

Природно-заповідний фонд 13, 18, 88, 89, 139, 144, 156–157, 159, 179, 201

Програма ООН

- глобальної системи моніторингу навколишнього середовища (ГСМНС) 46, 48
- «Людина і біосфера» 41, 47
- з навколишнього середовища (ЮНЕП) 42, 47, 53

Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО) 46, 48

Протокол

- про боротьбу з окисленням, евтрофікацією і приземним озоном 57
- про важкі метали 57
- про воду і здоров'я до Конвенції про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер 59
- про обмеження викидів летких органічних сполук або їх транспортних потоків 57
- про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків 57
- про скорочення викидів сірки або їх транскордонних потоків принаймні на 30 відсотків 57
- про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті 58
- стосовно стійких органічних забруднювачів 57
- щодо подальшого скорочення викидів оксидів сірки 57
- що стосується довгострокового фінансування спільної програми спостереження й оцінки поширення забруднювачів повітря на великій відстані в Європі (ЕМЕП) 57

Р

- Рада національної безпеки і оборони України (РНБО України) 27, 34, 77–79
- Радіаційна безпека 13, 36, 90, 125–127, 142, 144–145, 164–175
- Радіаційна обстановка 83, 85
- Радіаційне забруднення 46
- Радіаційний захист 36, 72, 127, 166–167, 170
- Радіаційний контроль 145
- Радіоактивні відходи 13, 33, 36, 71, 83, 89, 108–110, 140, 145, 165, 167–175
- Радіонукліди 21, 82, 83, 91
- Рамкова конвенція
- ООН про зміну клімату 43, 114
  - про охорону та сталий розвиток Карпат 63
- Регіональний екологічний центр для Центральної і Східної Європи 49
- Рішення
- про виділення у встановленому порядку лісових ділянок для довгострокового тимчасового користування лісами 155
  - про передачу у власність, надання у постійне користування та оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності 155
- Рибальство 155, 160–161, 201
- Родовища корисних копалин 88, 159, 160
- Роз'яснення «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища» 196
- Рослини (рослинний світ) 18, 35, 83, 87, 89, 112, 115, 120, 139, 143, 154, 156, 157, 180, 183, 200–201, 216, 221
- Роттердамська конвенція про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі 62

С

- Саміт зі сталого розвитку 15, 44
- Санітарно-епідеміологічне благополуччя 34, 140, 153
- Спеціальний дозвіл 54, 110
- на користування надрами 156, 159
  - на користування нафтогазоносними надрами 156
  - на спеціальне використання лісових ресурсів 114, 155, 159
- Спільна програма спостереження й оцінки поширення забруднювачів повітря на великі відстані в Європі (ЄМЕП) 43
- Способи обчислення шкоди 189
- Сталий розвиток 10, 14–17, 20, 43–44, 48, 63

Стійкі органічні забруднювачі (СОЗ) 57, 62–63
Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі 62
Стокгольмська конференція ООН з навколишнього середовища 41, 43
Стратегічна екологічна оцінка 15, 16, 28, 32, 58, 180, 214
Стратегічні документи Мінекоенерго 22
Стратегія
– державної екологічної політики 9, 17, 212
– екологічної освіти 212
– низьковуглецевого розвитку України 22
– сталого розвитку 43

Т

Тварини (тваринний світ) 18, 26, 47, 83, 87, 89, 120, 139, 143, 154, 156, 157, 180, 183, 187, 201, 211, 216, 221
Технологічні нормативи 123–124, 205
Транскордонне забруднення (вплив) 57–60, 70, 74
Транскордонне перевезення (переміщення, перенесення) 57–58, 62, 83, 86, 140, 156, 172
Транскордонні водотоки 59, 84
Транспортні засоби 29, 75, 120, 123, 127, 156, 183, 184, 188

У

Упущена вигода 195

Ф

Фонд навколишнього середовища 31, 33, 42, 196, 217
Форма державного статистичного спостереження
– № 1-відходи (річна) 102
– № 1-екологічні витрати (річна) 103
– № 2-ТП-водгосп (річна) 99
– № 2-ТП (повітря) (річна) 98

Ц

Цивільна відповідальність 30, 56, 168, 169, 181, 188
Цивільний кодекс України (ЦКУ) 181, 188, 195, 197

Ч

Червона книга України 47, 154, 157, 160, 180, 201
Чорне море 11, 18, 20, 33, 55–56
Чорнобильська катастрофа 22, 26, 36, 71, 158, 168

Ю

ЮНЕСКО 41, 45, 47, 48, 53

Я

Ядерна безпека 7, 96, 109–110, 164–175

Ядерна енергія 36, 109, 165–174

Ядерна зброя 41, 42, 165, 169, 171

Ядерне забруднення 40

Ядерні установки 109, 121, 145, 166–168, 170–174

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Ліцензія: Наказ МОН України від 17.02.2017 № 33-л

Навчальний заклад готує фахівців для підрозділів ДСНС України та підприємств усіх форм власності

Спеціальність	Спеціалізація	Інформація за телефонами
Екологія	•Екологічна безпека	Факультет техногенно-екологічної безпеки (057) 707-34-31 +38-067-422-96-63 +38-066-738-40-14 +38-063-772-91-75
Цивільна безпека	•Охорона праці	Факультет оперативно-рятувальних сил +38-093-682-13-88 +38-095-927-58-00 +38-095-606-71-79
Хімічні технології та інженерія	•Радіаційний та хімічний захист	Факультет цивільного захисту +38-099-620-10-25 +38-093-965-71-88 +38-067-427-57-05 +38-093-312-37-12 +38-093-407-47-46 +38-067-950-94-28
Цивільна безпека	•Цивільний захист •Телекомунікаційні системи в управлінні	Соціально-психологічний факультет: (057) 707-34-60 +38-093-312-35-40 +38-093-406-84-36
	•Інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт	
Туризм	•Туризм	
Психологія	•Екстремальна та кризова психологія	Факультет пожежної безпеки (057) 707-34-80 +38-067-571-90-10 +38-063-776-80-59 +38-067-900-47-52 +38-093-940-91-29
	•Робота з персоналом	
Пожежна безпека	•Пожежна безпека	Факультет оперативно-рятувальних сил +38-093-682-13-88 +38-095-927-58-00 +38-095-606-71-79
	•Автоматичні системи пожежної та техногенної безпеки	
	•Аудит пожежної та техногенної безпеки	
	•Пожежна безпека	
	•Пожежогасіння та аварійно-рятувальні роботи	

Здобувачі вищої освіти мають можливість навчатись на військовій кафедрі підготовки офіцерів запасу

Приймальна комісія – (057)704-14-32, (057)707-34-06

Навчальне видання

Сарапіна Марина Володимирівна
Андронов Володимир Анатолійович
Артем'єв Сергій Робленович
Бригада Олена Володимирівна
Рибалова Ольга Володимирівна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Підручник

Підписано до друку 06.12.19. Формат 60x84/16.
Папір 80 г/м². Ум.друк. арк. 14,3.
Тираж прим. Вид. № 68/19. Обл.вид арк. 12,2.
Сектор редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94

www.nuczu.edu.ua